

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI**

**XX. ASRIN İLK YARISINDA AZERBAYCAN DRAMA EDEBİYATINDA
SOSYALİST REALİZMİN ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hasibe COŞKUN ORHAN

Ankara 2015

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI**

**XX. ASRIN İLK YARISINDA AZERBAYCAN DRAMA EDEBİYATINDA
SOSYALİST REALİZMİN ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hasibe COŞKUN ORHAN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Erdoğan UYGUR**

Ankara 2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

XX. ASRIN İLK YARISINDA AZERBAYCAN DRAMA EDEBİYATINDA
SOSYALİST REALİZMİN ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Hasibe COŞKUN ORHAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Erdoğan UYGUR

Tez Jüri Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi.....

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(07/12/2015)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Hasibe COŞKUN ORHAN

.....

ÖNSÖZ

Köklü ve saygın bir geçmişe sahip olan Azerbaycan Türk edebiyatı, 19. yüzyılın ortalarından itibaren gerek edebî türlerde gerekse ele alınan temalarda yenileşme yoluna girer. Bu yenileşme, 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk yarısında görülmeye devam eder.

20. yüzyıl başlarında Azerbaycan edebiyatında görülmeye başlayan hareketlilik, Türkçülük ve sosyalizm akımlarıyla doğrudan ilişkilidir. Özellikle Türkçülük akımı, Azerbaycan Türkü aydınlarını Türkiye Türkleriyle beraber etkilemiş, iki ülkenin aydınları arasında bir gönül ve fikir bağı oluşturmuştur.

1920 yılında Azerbaycan'ın Sovyetler Birliğine katılması sonucunda Azerbaycan'da toplumsal, ekonomik, dinî, kültürel değişimlerden başka, edebiyatta da büyük değişimler ve tecrübeler çağı başlar. Kurulan devletin ideolojik bir devlet olması, dayandığı ve bina edildiği görüşün sosyalizm olması, hayatı ve insanları sosyalist dünya görüşü çerçevesinde şekillendirme çabalarını getirir. Totaliter bütün rejimlerin ortak paydası olan halkı ideolojik alanda eğitme ve yönlendirme faaliyetleri genel itibariyle Sovyetler Birliğinde, özelde ise Azerbaycan'da devletin resmi sanat politikası olan sosyalist realizm yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılır.

Sosyalist realizm, Sovyetler Birliğinin kurulmasından hemen sonra edebiyatta kendini hissettirmeye başlamış bir edebî akımdır. Bu edebî akım, devlet tarafından desteklenmesi ve sanatta tek akım olarak dayatılması sonucunda giderek güçlenecek, o dönemdeki bütün akımları ve edebiyattaki çeşitliliği ortadan kaldıracak, 1934 yılında

da devletin resmî sanat ve edebiyat politikası olarak kabul edilerek ilkeleri belirlenecek ve Sovyet sanatçılarından bu yönde eserler vermeleri beklenecektir. Sosyalist realizmin amacı, Sovyet devletinin beklentilerine uygun ideal Sovyet vatandaşının yetiştirilmesine katkıda bulunmaktır. Sadece edebiyatta değil; mimari, resim, heykel ve sinema gibi diğer güzel sanatlar dallarında da uygulanan sosyalist realizm, propagandaya dayalı bir akım olarak karşımıza çıkar.

Azerbaycan edebiyatında sosyalist realizm 1950'li yıllara kadar etkin bir şekilde kullanılmıştır. Dönemin sanatçıları ilk dönemde eşitlik, kadın hakları, kolhoz, üretim, feodalizmle ve dinle mücadele; ikinci dönemde ise II. Dünya Savaşının etkisiyle yurtseverlik, Sovyet yurdu bilinci oluşturma ve savaş bittikten sonra savaşta yıkılan Sovyet vatanının yeniden inşası gibi konuları ele almışlardır.

Sosyalist realizm edebî akımının Azerbaycan'daki uygulamaları üzerine yazılan bu tez, ön söz, giriş, sonuç ve bibliyografya bölümleri dışında üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde XX. yüzyıl başlarında Azerbaycan'ın toplumsal yapısı, fikir hayatı ve edebî muhiti hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Azerbaycan edebiyatındaki akımlar tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde ise Azerbaycan edebiyatında iz bırakan sosyalist realist edebiyat adamlarının bir kısmı incelenmiştir. Seçilen edebî şahsiyetlerin ve eserlerinin döneme örneklik etmesine ve öne çıkan eserlerin ele alınmasına dikkat edilmiştir.

Giriş bölümünde Azerbaycan'ın stratejik öneminden bahsedilmiş ve ülkenin 19. yüzyılda Rusya ve İran tarafından ikiye bölünmesi ve Rus hâkimiyetinin nasıl tesis edildiği kısaca anlatılmıştır.

Edebiyat tezi yazma konusunda beni cesaretlendiren anabilim dalı başkanımız Sayın Hocam Prof. Dr. F. Sema Barutçu Özönder'e; tezle ilgili bütün sorularıma sabırla cevap veren, cevaplarıyla ufkumu açan, kaynaklarını, bilgisini ve tecrübesini cömertçe paylaşan değerli Hocam Sayın Prof. Dr. Erdoğan Uygur'a ve tezimin her aşamasında hep yanımda olan, tezi bitireceğim konusunda bana inanan ve güvenen sevgili eşim Ömer Orhan'a çok teşekkür ederim. Bu tezi biricik kızım Zeynep İnci Orhan'a ithaf ediyorum.

Hasibe COŞKUN ORHAN

Ankara, 2015

ÖNSÖZ	i
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	
1.1. XX. Yüzyıl Başında Azerbaycan'da Toplumsal Yapı	3
1.1.1.Eğitim	3
1.1.2.Kadın	7
1.1.3. Feodalizm	10
1.1.4. Dinî Fanatizm	12
1.2. XX. Yüzyıl Başlarında Azerbaycan'da Fikir Hayatı	13
1.2.1. Türkçülük	15
1.2.2. İslamcılık	23
1.2.3 Sosyalizm	25
1.3. XX. Yüzyıl Başlarında Azerbaycan'da Edebi Muhit.....	31
1.3.1.Edebi Faaliyetler	31
1.3.2.Matbuat Faaliyetleri	39
1.3.3.Tiyatro Faaliyetleri	48
2. BÖLÜM	
2.1. Azerbaycan Edebiyatında Edebi Akımlar	55
2.1.1.Romantizm	55
2.1.2.Realizm	64
2.1.3.Sembolizm	72
2.1.4.Eleştirel Realizm	74
2.1.5.Sosyalist Realizm	78
3. BÖLÜM	
3.1. Azerbaycan Edebiyatında Sosyalist Realist Yazarlar	106
3.1.1.Cafer Cabbarlı	106
3.1.1.1.Aydın	107
3.1.1.2.Sevil	112
3.1.1.3.Almaz	117
3.1.2.Ebdürrehim Bey Hagverdiyev	123
3.1.2.1.Ağac Kölgesinde	124
3.1.2.2.Köhne Dudman	128
3.1.2.3.Gadınlar Bayramı	133
3.1.4.Memmed Seid Ordubadi	138
3.1.4.1.Böyük Guruluşda	139
SONUÇ	145
BİBLİYOGRAFYA	148
ÖZET	161
SUMMARY	163

GİRİŞ

Azerbaycan, tarih boyunca medeniyetlerin ve güç merkezlerinin odağında bulunmuş, bu yüzden dönemin hâkim güçleri tarafından fethedilmeye çalışılmış bir ülkedir. Azerbaycan'ın bu özel jeopolitik durumu ve sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginlikleri, üç büyük komşu devletin 17. yüzyıldan itibaren dikkatini çekmiş ve Kafkasya özellikle de Azerbaycan, bu yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti, İran ve Rusya arasındaki nüfuz mücadelesine sahne olmuştur.

Transkafkasya, Avrupa ve Asya'nın omurgasını oluşturan ve Orta Asya'ya açılan bir kapıdır. Transkafkasya bölgesinde söz sahibi olan güç/güçler Orta Asya'ya, Hazar Havzası'na ve Karadeniz'e el atma ve hâkim olma imkânına sahip olacaktır. "Bu bağlamda Mackinder'in Kara Hâkimiyet Teorisinde ve Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisinde belirttikleri üzere, bu bölgeyi elde bulunduran Asya'ya, Asya'yı elinde bulunduran da dünyaya hükmedecektir." (Sapmaz, 2008: 28).

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda kendisinin yaşadığı iç ve dış karışıklıklardan dolayı bölgedeki hâkimiyet iddiasından vazgeçmiş görünmektedir. Ancak ilerleyen dönemde Osmanlı aydınlarıyla Azerbaycan aydınlarının fikir alışverişinde buldukları ve her iki tarafın aydınlarının birbirinden etkilendiği inkâr edilemez bir gerçektir. Bu ortak fikir ve gaye birliği, iki tarafı çok sağlam bağlarla birbirine bağlamıştır.

18. yüzyıldan itibaren Azerbaycan tarihini bilmek, ülkenin 19. ve özellikle 20. yüzyılda geçireceği politik, toplumsal ve kültürel dönüşümleri anlamamız ve bunları doğru yorumlamamız açısından en önemli noktayı teşkil etmektedir.

İran'da Nadir Şah'ın 1747'de öldürülmesiyle başlayan dönemden sonra Azerbaycan'da siyasi bir birlik kurulamamış ve Azerbaycan siyasi tarihinde Hanlıklar Dönemi olarak anılan süreç başlamıştır. 19. yüzyılın başlarında Kafkasya, Rusya ile İran arasında tam bir hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Rusya ile İran arasında 1804'te başlayan Azerbaycan coğrafyasına hâkim olma savaşını Rusya kazanmıştır. Öyle ki 1806 yılına gelindiğinde Revan, Nahçıvan, Gence, Karabağ, Şeki, Şirvan, Bakü, Kuba Hanlıkları Rusya tarafından ele geçirilmiştir. Ancak İran bu durumu hemen kabullenmemiştir. Mevcut durumun İran tarafından kabulü daha sonra yapılacak anlaşmalarla olmuştur. İran, Rusya ile yaptığı savaşta yenilmiş ve iki devlet arasında Karabağ'ın Gülistan bölgesinde 12 Ekim 1813 tarihinde Gülistan Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, "Talış, Şirvan, Kuba, Bakü, Derbent, Gence, Karabağ ve Şeki Hanlıkları Rusya'ya bırakılmıştır." (Yeşilot, 2008: 188).

1826 yılında başlayan Rusya- İran savaşı da İran'ın yenilgisiyle sonuçlanır ve iki ülke arasında Türkmençay Antlaşması imzalanır (1828). Bu antlaşmaya göre; Rusya, Azerbaycan'ın güney topraklarından çıkacak, fakat Erivan ve Nahçıvan Rusya'ya bırakılacaktır. "Türkmençay Antlaşması ile Azerbaycan Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrılmıştır." (Yeşilot, 2010: 10).

Azerbaycan'da Rus Çarlığı'nın hâkimiyeti bu şekilde sağlanmıştır. Çarlık Azerbaycan'ında görülen gelişmeler aşağıda incelenecektir.

1. BÖLÜM

1.1. XX. Yüzyıl Başında Azerbaycan'da Toplumsal Yapı

1.1.1. Eğitim

8. yüzyılda Azerbaycan'da İslamiyet kabul edilmiş ve sonra bütün İslam ülkelerinde olduğu gibi hem dini hem de pozitif bilimlerde eğitim vermek amacıyla mektep ve medreseler açılmıştır. "Bu medreselerde dini bilgilerin yanı sıra tıp, dil, felsefe, hukuk, mantık, matematik ve retorik gibi bilim dallarında da eğitim verilirdi."¹. Medreseler bugünkü üniversite eğitimine eşdeğerken mektepler daha çok temel eğitimi yani ilkokulu karşılar durumdadır. Mekteplerde temel eğitimin yanı sıra dini bilgiler veriliyordu. "Mekteplerde daha çok okuma- yazma ve Kur'an öğretilirdi." (Güngör, 2011: 51).

İslam ülkelerinin genel bir özelliği olarak Azerbaycan'da da daha çok dinî eğilimli bir eğitim hâkimdir. Dinî eğitim dediğimiz kavramın içinde Kur'an-ı Kerim, hadis, fıkıh gibi dersler bulunmaktadır. Kur'an dilinin Arapça olması ve Farsçanın uzun yıllar Azerbaycan Türkçesi üzerindeki etkisi düşünülecek olursa medreselerde eğitim dilinin Arapça ve Farsça olması yadırganacak bir durum değildir.

19. yüzyıla gelindiğinde Azerbaycan'da Rus hâkimiyetinin etkisiyle ve o dönemde yetişen aydınların önderliğiyle ülkenin en büyük meselesi olan eğitim sorununa el atılır. "Ruslar tarafından Azerbaycan'da açılan ilk Rus mektebi Şuşa'da

¹ <http://www.muallim.edu.az/arxiv/2012/14/22.htm> (14.03.2014)

faaliyete geçmiştir." (Gömeç, 1996: 62). 1847'de Şamahı'da ilk kız okulu açılmıştır. Rusya'nın jeopolitik önemi ve yer altı zenginlikleri nedeniyle topraklarına kattığı ülkede zaten okuma yazma oranı düşüktür. Bir ülke niçin işgal ettiği bir ülkede okuma yazma oranını arttırmaya ve yeni okullar açmaya çalışır? Azerbaycan Türklerinin cahil kalması aslında Rusya'nın daha çok tercih edeceği bir durumdur. Bunun sebebi, sömürgeci zihniyetteki bütün devletlerinkiyle aynıdır: "Rusya tarafından açılan bu ve benzeri okulların amacı yerli halktan Rusya'ya sadık, Rusça bilen memurların yetiştirilmesi" planlanmıştır. (Açikkaya, 2010: 411).

Azerbaycan'da 19. yüzyıla damgasını vuran aydınlar, maarifçi aydınlardır. "Çağdaş Azerbaycan maarifçiliğinin kurucusu olarak Hasan Melikzade Zerdabi (1837-1907) 'yi kabul etmek gerekir. Hasan Melikzade de Rus okullarından yetişmiş ve yüksek öğrenimini Moskova Üniversitesi'nde tamamlamıştı." (Açikkaya, 2010: 413). Zerdabi, büyük olasılıkla eğitimin içeriğinin yanı sıra yöntemiyle de ilgilenen Rusya Türklerinin en aydınıdır. Azerbaycan'da ilk usul-i cedit mektebini açan ve 19. yüzyılın en büyük şairi sayılan Şirvani (1835- 1888), Zerdabi tarafından çıkarılan ve Azerbaycan'da yayınlanan ilk gazete olan Ekinci (1875- 1877) gazetesinde yazıyordu. Meşhur şair Sabir (1862- 1911) de Şirvani'nin açtığı okuldan mezun olanlardan sadece biridir.

Değişen dünyaya uyum sağlamak ve çağdaş bir Azerbaycan oluşturmak için en önemli mesele, eğitimin zorunlu, kaliteli ve pozitif bilimlere de yer veren bir eğitim hâline getirilmesiydi. Bu amaçla 1870'lerden itibaren aydınların ön ayak olmasıyla usul-i cedit mektepleri açılmaya başladı. Usul-i Cedit anlayışına göre, öğrencilere sadece Kur'an okuma ve temel dinî bilgiler değil; tarih, coğrafya, matematik ve tabiat bilimleri dersleri de verilecekti. "Ancak en büyük yenilik, derslerin ana dilde

öğretilmesinin esas alınmasıydı. Okullarda bu derslerin yanı sıra Rusça ve Farsça dersleri de olabilecekti." (Çamalan, 2011: 37). Bu okulların en önemli özelliği, okuma yazmada hece yönteminden vazgeçerek ses usulüne yönelmesi, derslerin ana dilde yapılması ve eğitimde ezberden uzaklaşılmasıydı. Bu okulların eğitim yöntemi Gaspıralı İsmail Bey (1851- 1914)'in görüşlerine dayanır.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Bakü'ye petrolle gelen zenginlik, toplumda ve sosyal hayatta yeniliklere sebep olmuştur. Rusya'nın yanı sıra yabancı sermayenin Bakü'ye gelişi, şehri dünyanın önemli ekonomi merkezlerinden biri hâline getirmiştir. Zira, ülkede çıkarılan petrol, tarihin herhangi bir dönemi için bile *aşırı* denecek bir miktardadır. Bu miktar, rakamla ifade etmemiz gerekirse, "1901'de Azerbaycan, Rusya petrolünün %95'ini, dünya petrolünün ise %50'sini üretmektedir." (Durmaz, 2010: 2).

"Bu dönemde Azerbaycan aydınları ve zengin iş adamları, ülkenin eğitim ve kültür sahasında gelişmesine yardımcı olmak için birçok vakıf kurmuşlardır." (Durmaz, 2010: 2). Bugün bile Azerbaycan Türkleri tarafından sevilen ve çok saygı duyulan Zeynel Abidin Tağıyev (1823- 1924), maarif meselesine öncülük eden dönemin zenginlerinden biridir. Tağıyev, zenginliğini halkıyla bölüşen, halkının hizmetine veren bir kişidir. Bakü'de bir kız mektebi açılması için gösterdiği çabalar sonucunda amacına ulaşır. Tağıyev'in burada iki cephede birden savaş verdiği unutulmamalıdır. Hem okulun açılmaması için çaba sarf eden Rus yöneticilerle hem de okul açıldığı takdirde kızlarını bu okula göndermeme ihtimali olan halkı din adamları yoluyla ikna etmeye çalışır. Tağıyev, emeklerinin karşılığını alır ve açılması için mücadele ettiği bu kız okulu, "7 Ekim 1901'de Aleksandrovna Adına Kız Mektebi adıyla açılır." (Durmaz, 2010: 4-5).

Tağıyev, gençlerin eğitimine inanmış ve gönül vermiş bir insandır. "Tağıyev'in eğitim alanındaki bir diğer hizmeti de pek çok genci kendi parasıyla yurtdışına eğitime göndermesidir. Onun eğitim almaları için gönderdiği bu gençler arasında Ali Merdan Topçubaşı, Fethali Han Hoyski, Nesib Bey Yusufbeyli, Neriman Nerimanov gibi isimlere bakılınca burjuvazinin millî uyanıştaki rolünün ne kadar hayatî olduğu anlaşılır. Tağıyev'in okuttuğu bu gençler, kritik dönemlerde ülkelerinin kaderinde rol sahibi olmuşlardır." (Açikkaya, 2010: 408).

20. yüzyılın başında Azerbaycan'ın eğitimle ilgili en önemli sorunlarından biri de milli öğretmen kadrolarının hazırlanması idi. Azerbaycan'da öğretmen yetiştiren yüksek öğrenim kurumlarının olmaması bu alanda büyük bir eksiklikti. "Azerbaycanlı öğretmenler eğitimlerini Gori Müellimler Seminariyası'nda ve Tiflis Müellimler Enstitüsü'nde alırlardı. 1890'lardan 1918'e kadar bahsedilen bu eğitim kurumlarından toplam 262 kişi mezun olmuştu."² Yukarıda verdiğimiz bilgiden de anlaşıldığı gibi, dönemin maarifçi aydınları Rusya'dan kendilerine öğretmen kadrolarının yetiştirilmesi hususunda yardım gelmeyeceğini anlayınca yüzlerini Türkiye'ye çevirmişlerdir. "1917 ve 1919 yıllarında Türkiye'den Azerbaycan'a giden öğretmen sayısı 300'ü geçmiştir." (Gömeç, 1996: 63). Bu şekilde ülkemizden Azerbaycan'a öğretmen olarak giden aydınlarımızdan biri de Şevket Süreyya Aydemir (1897- 1976)'dir. Aydemir, "Atanma işlerimi hemen tamamladılar. Benim görev aldığım Nuha, yahut diğer adı ile Şeki şehri, Azerbaycan'ın kuzeybatı bölgesinde, büyük Kafkas dağlarının eteğindeydi." (2006: 145) der. Aydemir, bir gimnazyumda üç Azerbaycan Türk'ü öğretmenle

² http://adpu.edu.az/gen/html/azl/universitet/about/adpu_tarix-1.htm (01.04.2014)

çalışmıştır. Buradaki halkla, din adamlarıyla ve öğrencilerle iyi ilişkiler kurmuştur (Aydemir, 2006: 147).

Seferov ve Akkuş'un çalışmasına göre, Azerbaycan'da 1930'a kadar eski usul eğitim devam etmiş; 1930'dan sonra kolhozlaşmanın da etkisiyle tam bir kitle eğitimi başlamış ve eğitim zorunlu hâle getirilmiştir. (2005: 360)

1.1.2. Kadın

20. yüzyılın başlarında Azerbaycan kadınının görüntüsü dünyadaki diğer hemcinslerinden farklı değildir. Uygur'a göre, "Azerbaycan kadını evde oturmaya, ev ve maişet işleriyle uğraşmaya koşullandırılmıştır." (2005: 2). Bu koşullanmanın yanı sıra toplumsal baskılar nedeniyle kadın üretken ve eğitilmiş bir şekilde toplumdaki yerini alamaz, hayata katkıda bulunamaz.

Yukarıda söylediklerimiz bütün Azerbaycan kadınlarının eğitimsiz ve hayatın dışında kalmış olduğu anlamına gelmemektedir. O dönemde de çalışan, üreten, eğitim görmüş kadınlar vardı; ancak bunların sayısı son derece azdı. Örnek verecek olursak, "1913'te bir bira fabrikasında çalışan 199 kişiden 50'si kadındır. Tağıyev'in fabrikasında 1000 kişinin 152'si kadındır. (Azerbaycan Tarihi, 5. Cilt, 2007: 30). 1911'de bir balık ürünleri hazırlama fabrikasında çalışan 40416 kişiden 3332'si yine kadındır." (Azerbaycan Tarihi, 5. Cilt, 2007: 32).

Azerbaycan kadınının yüzyılın başında daha çok eğitim ya da okuma yazma bilmeyi gerektirmeyen alanlarda işçi olarak çalıştığını görüyoruz. Ancak çalışan kadınların emeklerinin karşılığını aldıkları söylenemez. Örneğin, "ipek üreticiliği

sahasında çalışan erkekler günlük 40-75 gepik alırken kadınlar günde 15- 25 gepik kazanmaktadırlar." (Azerbaycan Tarihi 5. Cilt, 2007: 151). Buradan da anlaşılacağı üzere, kadınlara erkekler arasında aynı işi aynı sürede yapmalarına rağmen, ücret açısından eşitlik söz konusu değildir.

20. yüzyıl başlarında Azerbaycan'da okuma yazma oranı düşüktür. "Azerbaycan genelinde nüfusun %9.2'si, erkeklerin %13.1'i, kadınların ise %4.2'si okuma yazma bilmektedir." (Azerbaycan Tarihi, , 5. Cilt, 2007: 77). Bu rakam, zorunlu eğitime ve okuma yazma seferberliklerine ne kadar gerek duyulduğunun açık bir göstergesidir.

"1905-1907 Devrimi Azerbaycanlı öğretmenleri pedagojik harekete yönlendirdi. Bir grup demokratik ruhlu öğretmen 13 maddeden oluşan dilekçeyi Bakü Şehri Halkı Müslüman Öğretmenleri adına Mart 1905 tarihinde Çarlık Hükümetinin bakanlar komitesi başkanı S. Y. Vitte'ye gönderdi. Bu dilekçenin birinci maddesinde kız erkek bütün Müslüman öğrenciler için eğitimin zorunlu ve parasız olmasını talep ediyorlardı. İkinci maddede ise, eğitimin beş yıllık olmasını, 7- 12 yaş arası bütün çocukların okula alınmasını, kadın ve erkek bölümlerinin ayrı olmasını istiyorlardı. Kadın ve erkek okullarının ayrı olmasını istemelerindeki amaç, Azerbaycanlı Müslüman kızların okula gelmesini teşvik etmek içindi." (Aliyeva, 2005: 117).

Azerbaycan'da 1910'lu yıllara gelindiğinde okullaşma oranının yüksek olduğu ve kız çocukların eğitim aldığı söylenemez. Örneğin "Bakü'de 1914'te 12 Rus- Tatar

mektebi vardır. Bunlardan üçü kadın mektebi, diğerleri erkek mektebidir. Öğrenci sayısı 2482'dir ve kız öğrencilerin sayısı 299'dur." (Azerbaycan Tarihi, 5. Cilt, 2007: 162). Ancak bu öğrencilerin kaçının Azerbaycan Türk'ü olduğunu bilmiyoruz. Kız öğrencilerin büyük kısmının Ermeni, Rus ya da yabancı olmaları mümkün görünmektedir. Çünkü "1914'te bütün Kafkasya'da 7 kadın orta tahsil mektebinde 209 öğrenci vardır ve bunların sadece %0.8'i Azerbaycanlıdır." (Azerbaycan Tarihi 5. Cilt, 2007: 170).

Sözü edilen bu durumun elbette istisnaları da vardı. O dönemde üniversite eğitimi almış kadınlara örnek olarak Sona Hanım Velihanova Petersburg Kadın Tıp Üniversitesi'ni 1908'de bitirmiş ve üniversite mezunu ilk Azerbaycan Türk'ü kadın olmuştur. Yine Heyransa Ahundova Moskova'da tıp, Kemer İsgenderova Moskova'da dışçılık ve Zara Tağıyeva Tiflis'te biyoloji eğitimi alarak üniversite mezunu olan ilk Türk kadınlardandı.

Dönemin aydınları ve sanatçıları, Azerbaycan kadınının eğitim alarak toplumun her alanında çalışmasını, üretmesini istemişlerdir. Yazarlar, kadın sorunlarını eserlerine taşıyarak dönemin ruhunu anlatmayı ve kadının önündeki engelleri kaldırmayı hedeflemişlerdir.

Kadının ilerlemesini, eğitim görmesini, erkeklerle eşit haklara sahip olmasını sağlamak için dönemin aydınlarının gösterdiği hassasiyet yadsınamaz. Bu yazarlara örnek olarak Mirze Feteli Ahundov (1812- 1878), Üzeyir Hacıbeyli (1885- 1948) ve Cafer Cabbarlı (1899- 1934) gösterilebilir.

1.1.3. Feodalizm

Feodalizm (Derebeylik), bir tarih terimi olarak, Orta Çağ'da özellikle Batı Avrupa'da toprağı ve üzerinde yaşayan köylüleri tek bir kimsenin malı sayan siyasal düzen anlamına gelmektedir³. Ancak, her millet, tarihi boyunca farklı tecrübeler yaşar; hem de her milletin sistemini oluşturan olgulardaki çeşitlilik ve temel alınan unsura göre farklı farklı tanımlanması nedeniyle feodalizmi tek bir şekilde tanımlamak zordur. Bu noktada, Aktay, kabaca üç unsurun rol oynadığını ve feodalizmi bu unsurlara yüklenen ağırlığa göre tanımlamanın mümkün olabileceğini söylemektedir.

Bunlardan ilki, toprağı dayalı bir örgütlenmenin aşamalarını belirleyen kurallar, haklar, görevler ve sorumluluklarla alakalıdır. Bu tanım, 19. yüzyıla kadar feodal kelimesinin anlattığı alanla ilgili sınırlı ve kısır bir kullanımdır. Feodalizmi tanımlayan ikinci unsur, idarî yapıda merkezin yok olması sonucunda ortaya çıkan hukuksal ve yönetime dayalı niteliklerden ziyade bu ilişkiler ağında geçerli olan toplumsal ve ekonomik niteliklere ağırlık verilmesidir. Feodalizmi tanımlayan üçüncü unsur ise, Orta Çağlarda ortaya çıktığı ifade edilen bu adem-i merkeziyetçiliğı kendi içinde bütünleşmiş bir yapı olarak ifade eden anlayıştır (Aktay, 2013: 67).

Feodal kelimesini bugün şehir ve kır karşıtlığı anlamında kullanarak kavramlaştırıyoruz. Şehrin ilk kavramlaştırılmaları aynı zamanda toplumsal kavramlaştırmalardı ve kurulan modellerin birçoğunda kır ve tarım, feodal veya

³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.54f85c84
(21.04.2014)

geleneksel toplumu ifade ederken; şehir sözcüğü sanayiye, kapitalist veya çağdaş toplumu çağrıştırmaktadır.

Avrupa ve Asya'da feodalizm din ve kültür gibi etkenler nedeniyle farklı seyirler izlemiştir. Azerbaycan'da Avrupa ortaçağındaki gibi bir feodalizmden bahsetmek mümkün değildir. Ancak, toplumsal yapının katmanlaşması, yapı içindeki hiyerarşik sıralama ve ilişkiler ağına bakıldığında, Azerbaycan'a özgü, Avrupa'yla kıyaslandığında daha sınırlı bir feodalizmden bahsetmek mümkündür. "Orta Çağ'da Azerbaycan'ın feodal toplumunda görülen sıralama şu şekildeydi: Hükümdar ve tebaası, yaşlılar ve küçükler, ağabey ve küçük kardeş, karı koca." (Bünyadova, 2012: 185).

"Dilegüm ol kim dininden çıkmıya

Atası, dedesi dinini yıgmıya"

Şair, asırlardan beri korunan âdet ve ananelere önem verdiğini göstererek onları tebliğ etmektedir. Orta Çağ boyunca büyüklerin sözüne itirazsız riayet etmek, soyuyla övünmek, İslam'a karşı çıkmamak gibi düşünceler ve inançlar topluma hâkimdi.

Azerbaycan'da köylerin bir kısmı devlete, bir kısmı ise şahıslara yani beylere aitti. Devlete ait olan köylerde yaşayan köylülerin durumu 1900 yılında çıkarılan *Hazine Topraklarında Yerleşmiş Güney Kafkasya Devlet Köylülerinin Toprak Kuruluşu Hakkında Kanunla* düzenlenmiştir. Bu kanuna göre, köylüler özgür sayılmışlardır ancak toprak devlete aittir ve köylüler toprağı ekip biçme karşılığında devlete vergi ödeyeceklerdir. Özel şahıslara ait köylerde yaşayan köylülerse beye vergi ödüyorlardı. Bu durum, 1912 yılında yayınlanan kanunla yasaklandı. Başka bir deyişle

artık köylüler kendi topraklarının sahibi oldular. Ancak kanuna göre yine de devletin ve toprak sahibi beyin, toprak üzerindeki sahiplik hakkı devam etmektedir.

20. yüzyılın başlangıcında, devlet tarafından yapılan tüm düzenlemelere rağmen yine de köylünün işlediği, çalıştığı toprağa sahip olmadığını, emeğinin karşılığı olan kazancını ya devletle ya da beylerle paylaştığını görüyoruz. Bu durum, Azerbaycan'da feodalizmin daha çok toprağı istediğı gibi kullanamama, işlediğı toprağına sahip olamama şeklinde devam ettiğini göstermektedir.

1.1.4. Dinî Fanatizm

Azerbaycan, İslam'ın yayılışından önceki asırlarda bazen bağımsız, bazen de yarı bağımsız olarak varlığını sürdürmüş; sonrasında İslam orduları tarafından fethedilmiş ve böylece Azerbaycan'da İslamlaşma süreci başlamıştır. Azerbaycan'ın İslamlaşma süreci uzun bir zaman dilimine yayılmıştır. Müslüman Araplar yeni ele geçirdikleri yerlerde İslam'ı yaymayı hedeflemelerine rağmen, fethedilen bölgelerin halkına İslam'ı kabul etme konusunda baskıcı davranmamışlardır. Azerbaycan'da İslam'ın kabulünden sonraki en önemli dönüm noktasını, Şah İsmail'in 1501'de tahta çıktıktan sonra Şiiliğı devletin resmi mezhebi ilan etmesi oluşturur.

Azerbaycan Türklerinde, üzerinde fikir birliğine varılan âdetlerin, gelenek ve göreneklerin yanı sıra İslam dini de hayatın bütün alanlarına nüfuz etmişti; hatta toplumun hukuk kuralları İslam dini temelinde düzenleniyordu. Şeriata uygun davranmak, faaliyet göstermek asıl amaçtı.

Dolayısıyla, 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da toplum hayatını yönlendiren unsurlardan biri de dindir. Din adamlarının halk üzerinde büyük etkisi vardır. Toplumsal hayat, dinin belirlediği kurallar çerçevesinde devam etmektedir. Kadınların dinî ve toplumsal baskıların yanı sıra alışkanlığın da etkisiyle giydiği çarşaf, onların hayatını zorlaştıran bir unsurdur. Özellikle Cafer Cabbarlı çarşafı *seyyar hapishane* olarak nitelendirmiş ve kadının çarşaftan kurtulması için mücadele etmiştir. Sevil (1928) adlı piyesinde hem çarşafın, hem de kadının eğitimsiz bırakılmasının ciddi bir eleştirisini yapmıştır.

1.2. XX. Yüzyıl Başlarında Azerbaycan'da Fikir Hayatı

1891'de başlayan ve 1904'te büyük kısmı tamamlanan Transsibirya demiryolu hattıyla, Çarlık Rusyası Uzakdoğu'da hâkimiyet sahasını genişletme düşüncesindeydi. Bu durumdan rahatsız olan Japonya'nın Rusya ile giriştiği savaştan galip çıkması Rusya'da devrim hareketinin hızlanmasına neden oldu. Rusya'nın yenilmesinde, ülkedeki iç karışıklıklar, isyanlar ve grevler de çok etkiliydi. Bu durum, "Çar hükümetini savaşı bir an evvel bitirmeye zorladı. 23 Ağustos 1905 tarihinde Rusya ile Japonya arasında bir barış akdedildi." (Kurat, 1987: 371).

Rusya'nın Japonya gibi küçük bir devlete yenilmesi, Rusya içinde hareketlenmekte olan sosyalist gösteri ve mitingleri hızlandırdı. Toplumdaki kargaşanın önü alınamaz hâle gelince "Çar Nikola, halkın baskısına dayanamayarak 30 Ekim Manifestosunu ilan etti. Bu fermanla, Rusya'da yaşayan herkes için söz, basın

ve toplantı hürriyeti tanınmakta, demokratik oy hakkı verilmekte, Duma' nın teşrii, yani yasa yapıcı bir kurum olacağı ve seçimler yapılacağı bildirilmekte idi." (Sariahmetoğlu, 2013: 169).

Bu manifesto, Çarlık içinde yaşayan bütün Türkler için de bir fırsattı. Yukarıda da anlatıldığı gibi, eğitim zaten henüz çözüme ulaşamamış bir konuydu ve daha çok aydınların gayretleriyle ve zenginlerin himmetleriyle yürütülebiliyordu. Matbuat meselesi ise, Rusya Türklerinin üzerinde en çok uğraştıkları meselelerden biriydi. Çar'ın bu manifestoyu yayınladığı tarihte bütün Rusya Türklüğü içinde sadece Gaspıralı İsmail Bey tarafından yayınlanan Tercüman, Türkçe yayınlanabiliyordu; bu gazetenin de yarısı Rusça idi.

Bu nispi özgürlük havası içinde Rusya Türkleri bir araya gelmek ve işbirliği yapıp fikir alışverişinde bulunmak için üç kez toplandılar.

Rusya Müslümanlarının üçüncü ve son toplantısı 16- 21 Ağustos 1906'da yapıldı. Bu kongrede tartışılan en önemli mesele eğitim meselesiydi. Rusya Müslümanlarının bir nevi kültür politikasını açıklayan bu raporda, Rusya Müslümanlarının eğitim sisteminin her bölgede aynı olacağı, mahalli şivelerle birlikte Türkleri birleştirici edebi Türkçenin (Türkiye Türkçesi) okutulup öğretileceği dile getiriliyordu. (Sariahmetoğlu, 2013: 373-374).

Bu toplantıda kabul edilen Türkiye Türkçesinin mahallî şivelerle birlikte öğretileceği hükmü, Türk dünyasında Tercüman gazetesinin yayınından sonra ortak dile doğru atılmış ikinci adımdır. Ne yazık ki, 1917'de gerçekleşen sosyalist devrimden dolayı bu karar gerçekleştirilememiştir. Ancak, gerek eğitim gerekse matbuat alanında kısıtlı olsa da verilen özgürlükler neticesinde Azerbaycan'da değişik

gazete ve dergiler yayınlanmış; eğitim ve fikir alanlarında Azerbaycan Türk'ü ve Türkiye Türk'ü aydınlar arasında bir gönül bağı tesis edilmiştir.

1.2.1. Türkçülük

"Türkçülük, XIX. yüzyılda entelektüel düzeyde başlayan, daha sonra siyasi ve ideolojik boyut kazanan hareket, pantürkizm." olarak tanımlanabilir⁴. Türkçülüğün Osmanlı Devletinde özellikle 20. yüzyılda en önemli fikir akımı olduğu bilinen bir gerçektir. Türkçülüğün diğer fikir akımlarından farkı, önce kültürel bir akım olarak ortaya çıkması, daha sonra siyasi bir nitelik kazanmasıdır. Osmanlı Devletinde Türkçülük hareketlerinin daha çok dilde ve kültürel alanlarda yoğunlaştığını gözlemliyoruz. "19. yüzyıl ortalarında Ahmet Vefik Paşa, *Şecere-i Türki*'yi Doğu Türkçesinden İstanbul Türkçesine çevirdi. Bundan başka Lehçe-i Osmani isminde bir Türk sözlüğü yazarak, Türkiye'deki Türkçenin genel ve büyük Türkçenin bir lehçesi olduğunu ve bundan başka da Türk lehçeleri bulunduğunu, aralarında karşılaştırmalar yaparak ortaya koydu." (Gökalp, 2006: 28). "Darülfünun'un bir müderrisi olan ve Askeri Mektepler Nazırlığında bulunan Şıpka kahramanı Süleyman Paşa yurdumuzda ilk defa Çin kaynaklarına dayanarak Türk tarihi yazan kişidir (Gökalp, 2006: 29). Gökalp (1876- 1924), bu yüzden Ahmet Vefik Paşa (1823- 1891) ile Süleyman Paşa (1838- 1892)'yı Türkçülüğün kurucuları olarak kabul eder. Türkçülük düşüncesi, Osmanlı Devletinde ve Azerbaycan'da birbirlerine yakın dönemlerde ve iki tarafın

⁴ [http://www.islamansiklopedisi.info/\(16.04.2014\)](http://www.islamansiklopedisi.info/(16.04.2014))

birbirinden etkilenmesi sonucunda neşvünema bulmuş, her iki ülkenin aydınlarını derinden etkilemiş bir fikir akımıdır.

Türkçülük düşüncesinin ortaya çıkışında, 1789'daki Fransız İhtilali'nden sonra Batı'da hızla yaygınlaşan milliyetçilik hareketlerinin önemli rolü vardır. Fransız İhtilali, milli egemenlik, eşitlik, kardeşlik, laiklik gibi kavramları temel alarak oluşmuştur. Osmanlı Devleti gibi çok uluslu devletleri tehdit etmeye başlayan milliyetçilik akımı, 19. yüzyılda öncelikle Osmanlı Devleti'nin içinde yer alan Hristiyan unsurları etkilemiş; devletin içinde yer alan her millet, kendi ulusal devletini kurmak için ayaklandırılmıştır. Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan gibi ülkeler bu amaçla arka arkaya isyanlar çıkarmıştır. Bu isyanlardan dolayı 19. yüzyılın tamamı ile 20. yüzyılın ilk yılları Osmanlı Devleti açısından ayaklanmalar, yenilgiler ve toprak kayıplarıyla eşdeğerdir. Türkçülük düşüncesi, önce bir fikir akımı olarak, daha sonra da siyasi bir akım olarak bu şartlarda aydınların sarıldığı bir akım olmuştur.

Türkçülük akımı, sadece Osmanlı Devleti sınırları içinde etkili olmuş bir akım değildir. Konumuz gereği Azerbaycan'daki fikir hareketlerine değindiğimiz bu bölümde Azerbaycan'daki Türkçülük akımı, akımın tarihî gelişimi ve bu düşüncüyü savunan kişiler hakkında bilgi vereceğiz. Ancak Türkçülük akımının tarihî gelişimine baktığımız zaman, bu akımın çok geniş bir coğrafyaya ve hazırlık aşaması da dâhil olmak üzere uzun bir zaman dilimine yayılmış olduğunu görüyoruz. 20. yüzyılın başında İstanbul, Bakü ve Kazan'da faaliyet gösteren Türkçü aydınlardan yıllar önce, bu fikrin temelleri atılmıştı.

Türkçülük akımı dendiği zaman akla ilk gelen isim şüphesiz İsmail Gaspıralı'dır. Gaspıralı'nın Türkçülük düşüncesinin ilk ideologu olduğu rahatlıkla

söylenbilir. Emirhanov, Gaspıralı'nın dikkat merkezinde üç temel problem bulunduğunu belirtir: "Müslüman halkı eğitimi ıslah etme yolunda olgunlaştırma; Rusya İmparatorluğu Müslüman Türklerini ruhi ve siyasi bakımdan birleştirme; Rusya Müslümanlarını ancak Rusya vasıtasıyla tasavvur edilen Batı ile buluşturma." (2005: 79)

İsmail Gaspıralı'nın temel hayat kaidesi şu ibarede şekillenir: *Dilde, fikirde, işte birlik*. İlerleyen yıllarda bir tür anahtar cümle hâline gelecek bu söz, çok kısa bir formül gibi görünmesine rağmen, derin bir anlam ihtiva etmektedir. Dili bir olanın fikrinin ve işinin de bir olacağına işaret eden bu söz, Türk dünyasında ortak lisana göndermede bulunan belki de ilk cümledir. Gaspıralı, fikirlerini hayata geçirmek için en etkili yöntemin, o dönemin şartlarında gazete çıkarmak olduğuna karar verir. 10 Nisan 1883'te Bahçesaray'da Türkçe ve Rusça olarak çıkmaya başlayan Tercüman gazetesi (1883- 1918), Türk dünyasının ortak bir dille çıkarılan ilk gazetesidir. Gazete, bütün Türk dünyasının okuyup anlaması için oldukça sade, Arapça ve Farsça sözcüklerden arınmış bir İstanbul Türkçesi ile çıkar. Gaspıralı'nın kendi sözleriyle ifade etmek gerekirse bu gazete, *Boğazın kayıkçılarından tutup Kaşgar deveçilerine kadar anlaşılır olacaktır*. Kengerli, bu duruma başka bir açıdan bakar ve Keşkül' ün kapanmasından Şark-i Rus'un neşrine kadar devam eden 12 yıl zarfında Tercüman'ın aynı zamanda Azerbaycan Türklerinin ana dildeki yegâne yayın organı olduğunu söyleyerek Tercüman gazetesinin Azerbaycan Türkleri için bir dönem Türkçe yayımlanan tek gazete olduğunu ifade eder (2008: 171).

Faaliyetlerini yürüttüğü dönemde toplumun inandığı ve yaşadığı değer ölçülerine göre Gaspıralı çağının ötesinde, öngörülü ve radikal bir eylem adamı ve mütefekkindir. Gaspıralı'nın görüşlerine göre, "Kız çocuk okutulmalıdır, kadın erkek

toplumsal işlevlerini eşit şartlarda yürütmelidir, kadın çalışmalıdır. Gaspıralı, bu görüşleriyle o dönem için radikaldir." (Gökgöz, 2005: 29). Gerçekten de kitle eğitimi sorununun henüz çözülmediği, okullaşma ve okuma yazma oranının çok düşük olduğu bir dönemde kız çocuklarının eğitimine kafa yoran bir mütefekkiye sahip olduğu için Türk dünyası çok şanslıdır. Gaspıralı, sadece düşünceleriyle değil, bu düşünceleri uygulamaya koymasıyla da benzersizdir. Maarif meselesine çok önem verdiğini bildiğimiz Gaspıralı, Kaytmazağa'da hemen bir mektep açmış ve yeni usulle okuma yazma öğretilmesine ön ayak olmuştur.

Kısaca anlattığımız bu özellikleriyle İsmail Gaspıralı, bütün Türk dünyasının manevi atası olmayı ve *muallim* payesini taşımayı ziyadesiyle hak etmiş bir mütefekkidir.

Yusuf Akçura (1876- 1935) tarafından yazılan *Üç Tarz-ı Siyaset* (1904) adlı makaleyi Türkçülüğün manifestosu olarak nitelendirmek mümkündür. Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesinde şu konular üzerinde durmuştur: "Bir Osmanlı ulusu meydana getirmek, İslamcılığa dayanan bir devlet yapısı kurmak, ırka dayalı bir Türk siyasal ulusçuluğu meydana getirmek." (Akçura, 1976: 6). Akçura, döneminin önde gelen fikir akımlarını tanıtarak ve olumlu olumsuz yönleriyle değerlendirerek Osmanlı Devleti için en uygun olanın hangisi olduğunu bulmaya çalışır. Bu makalede Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarını tanıtarak ve tartışarak her birinin niteliği, gelişmesi ve yararları üzerinde durur. Akçura'ya göre Osmanlı ulusu yaratma ideali, imkânsızdır. Düşünür, İslamcılık ve Türkçülük ideolojileri arasında kesin bir tercih yapmamakla birlikte Türkçülüğe yönelmiştir.

Yusuf Akçura'nın dönemin önemli aydınlarından biri olarak Türkçülüğün yayılmasında ve Türk Derneği (1908), Türk Yurdu Cemiyeti (1911) ve Türk Ocakları (1912) gibi Türkçü derneklerin kurulmasında önemli rolü olmuştur.

20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da Türkçülük akımından bahsetmek, Ali Bey Hüseyinzade (1864- 1940)'den, Mehmet Emin Resulzade (1884- 1955)'den ve Ahmet Ağaoğlu (1869- 1939)'ndan bahsetmekle eş anlamlıdır.

Ali Bey Hüseyinzade (Turan), bazı araştırmacılar tarafından Türkçülüğün asıl fikir babası ve ilham verici şahsı olarak tanımlanmaktadır. "Hatta Ziya Gökalp'in *Turan* şiirinin kaynağı Ali Bey Hüseyinzade' nin yazdığı *Turan* şiiridir. Yaklaşık 1892'de yazılan bu şiirin maalesef tam metni elde değildir." (Enginün, 2007: 582).

"Sizlersiniz ey kavm-i Macar bizlere ihvân

Ecdadımızın müştereken menşei Turan

Bir dindeyiz biz, hepimiz hakperestân

Mümkün mü ayırsın bizi İncil ile Kur'an?" (Enginün, 2007: 582)

diyerek sanatçı, Ziya Gökalp'e ilham vermiştir.

Ali Bey Hüseyinzade, tıp alanındaki eğitimini İstanbul'da alır. Osmanlı Devletini, Osmanlı Türk kültürünü ve Osmanlı Türkçesini tanması açısından İstanbul'da geçirdiği bu yıllar çok önemlidir. Eğitimini tamamlayarak askeri yüzbaşı ve dermatolog olur. 1900 yılında İtalya'daki görevini tamamlayarak tekrar İstanbul'a gelir. Burada Jön Türkler hareketine katıldığı ve İttihad ve Terakki Partisinin ilk kurucularından biri olduğu için polis tarafından takip edilir. Bu takibin neticesinde Bakü'ye döner. Bakü'ye döndükten sonra İstanbul'da tahsil aldığı yıllarda geliştirdiği

ve Türk dünyasını yakından ilgilendiren, salaha kavuşturacağını düşündüğü fikirlerini uygulamaya başlar.

Dönemin zenginlerinden Hacı Zeynel Abidin Tağıyev bir gazete çıkarmak ister. Bu gazeteyi çıkaracak kadronun başında bulunacak kişi, Ali Bey Hüseyinzade'dir. Gazete, 1 Kasım 1906'da yayınlanmaya başlar. Türk dünyasının kısa bir süre yayınlanmış ancak iz bırakmış yayınlarından biri olan *Füyuzat* (1906) bu şekilde çıkmaya başlar. Aralarında Osmanlı Türk'ü Ahmet Kemal, Abdullah Cevdet, Kırım Tatar Türk'ü Hasan Sabri Ayvazov gibi Azerbaycanlı olmayan Türklerin de bulunduğu *Füyuzat* yazarları, tüm Türklerin değişikliğe uğramış bir Osmanlıca olan aynı edebî dili kullanması gerektiğini savunuyorlardı. Görüldüğü gibi değişik Türk boylarından yazarları ve fikir adamlarını buluşturan *Füyuzat*, Hüseyinzade'nin Turan idealini gerçekleştirmiş gibidir.

Hüseyinzade, dünya Türklüğünün sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel yönden gelişimini sağlayacak düşünce sistemini *Türkleşmek, İslamlaşmak, Avrupalılaşmak* şeklinde formüle etmiştir. Bu sözün "Türk kanlı, İslam imanlı, Avrupa kıyafetli" varyantı da vardır (Garaşova, 2004: 312).

Ali Bey Hüseyinzade Sovyet döneminde yeteri kadar anlaşılmiş, araştırılmış ve değeri bilinmiş bir kültür adamı değildir. Bunun temelinde elbette Hüseyinzade'nin savunduğu Türkçülük düşüncesiyle yeni kurulan devletin yönetim şekli olan sosyalizmin bağdaştırılamaz farklılığı bulunmaktadır. Sovyet ideolojisinin Hüseyinzade'ye düşmanca, tek taraflı ve karalamaya dayalı değerlendirmesi, 80'li yılların sonuna kadar devam etmiştir. Sovyetler Birliğinin yıkılması ve bağımsız

Azerbaycan'ın kurulmasıyla Hüseyinzade hakkında araştırmalar ve layıkıyla değerlendirmeler yapılmaya başlamıştır.

Mehmet Emin Resulzade, sadece dūřünür, gazeteci ve yazar kimliğiyle değil, İşlam âleminde ilk demokratik cumhuriyetin kurulmasına öncülük etmesi yönüyle de Türk tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biridir. Çok genç yaşta siyasete atılan Resulzade, hayatı boyunca Azerbaycan için mücadele etmiştir. Çarlık idaresine karşı çıkan, Çarlığa karşı muhalif çalışmaların içinde yer alan Resulzade, 1908- 1910 yılları arasında İşan'daki bağımsızlık hareketine katılmış, İşan Demokrat Partisinin Merkez komitesinde görev almıştır. İşan'da Çar yönetiminin nüfuzu kuvvetlenince onların talebi ve baskısı üzerine 1910 yılında İstanbul'a gelmiştir. Burada siyasi cemiyetlerde ve Türk Ocaklarında çalışmış, Bakü'de Müsavat Partisi'nin kurulması için dava arkadaşlarını teşvik etmiştir.

Görüldüğü gibi çok hızlı ve kısa bir şekilde anlatılan hayatında Resulzade'nin sadece Azerbaycan Türklüğüyle değil; Anadolu ve İşan Türklüğüyle de ilgilendiğini, oralarda da hizmet ettiğini görüyoruz.

"Mehmet Emin Resulzade'deki liderlik vasfının en önemli dinamiği onun bir istiklal mücadelecisi olarak sonunda bağımsız bir devlet kuruculuğu ile taçlanırken Azerbaycan tarihindeki önemli yerini alacaktır⁵. Türk dünyasının ilk cumhuriyetini 28 Mayıs 1918'de kuran ve bu devletin ilk başkanı olan Resulzade, Türk dünyasının unutulmaz isimlerinden biridir.

Ahmet Ağaoğlu, tarihçiler tarafından, Türk ulusal hareketinin 20. yüzyıl başındaki önderlerinden biri olarak bilinir. Onun Türk milliyetçiliğiyle ilgili

⁵ <http://www.azerbaycankulder.org/resulzade.aspx> (27.04.2014)

çalışmaları, 1905 Rus Devrimi öncesinde memleketi olan Azerbaycan'da başlar. O, Rusya'daki Türklerin haklarını savunan ve kazanımlar elde etmek için çaba sarf eden aydınlar grubu içinde yer almaktadır. Ahmet Ağaoğlu, Şiilik Sünnilik ayrımının Azerbaycan Türklerine zarar verdiğini, güç kaybettiğini düşünmektedir. "O dönemdeki başlıca kaygısı, panislamist bir bakış açısıyla Şiilerle Sünniler arasındaki bölünmeye karşı mücadele etmektir." (Georgeon, 2007: 103).

Ağaoğlu, hayatının büyük kısmını Türkiye'de geçirmiş, Türk tarihine mal olmuş bir isimdir. 1909'da İstanbul'a yerleşen ve bundan sonraki çalışmalarına Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye'de devam eden Ağaoğlu, 1920'den sonra Anadolu'ya geçer ve Mustafa Kemal tarafından Anadolu'da başlatılan milli mücadeleye katılır. Ağaoğlu'nun milli mücadele esnasında Ankara'da iken İstanbul'daki kızlarını Ali Bey Hüseyinzade'ye emanet ettiğini Hüseyinzade ile birbirlerine yazdıkları mektuplardan öğreniyoruz (Özkaya, 2011: 5).

Dönemin şartlarına ve ruhuna uygun olarak, aydın sınıf, Türk ve İslam âleminin ilerlemesi ve içinde bulunduğu ataletten kurtulmasını ister. Bu kurtuluşun yolu olarak aydınlar önce Türk birliği, İslam birliği ve Türk- İslam birliği gibi düşünceleri savunmuşlardır. Batı, sanatta, sanayide, ekonomide, felsefede velhasıl bütün alanlarda bu denli ilerleme kaydetmişken, ilerleme sözcüğü Batının referansı durumundayken kurtuluşun Batı medeniyetini kabul etmekten geçeceğini dönemin aydınları da kabullenmişlerdir. Bahsettiğimiz bütün bu aşamaları yaşayan Ağaoğlu, "Batı medeniyetinin diğerlerine galip geldiğini, dolayısıyla onu benimsemekten başka çaremiz olmadığını" dile getirmiştir (Öz, 2009: 1798).

1.2.2. İslamcılık

"Pantürkizmin kökü belli insan topluluklarının etnik özbilincine dayanırken, Panislamizm ümmeti, yani dil, ırk ve millet ayrımı olmaksızın dünyadaki tüm Müslümanların oluşturduğu topluluğu temel alan bir kollektif bilince dayanır." (Swietochowski, 1988: 53). Türkçülüğü savunan aydınlar zaten her fırsatta Müslüman olduklarını ve İslam'a gönülden bağlı bulduklarını söylüyorlardı. Türkçüler açısından İslamiyet bir engel değildi; zira Türklerin büyük bir kısmı zaten Müslümandı. Bu açıdan değerlendirildiği zaman Türkçülerin gözünde İslamiyet, Türkleri birbirine daha güçlü bir şekilde bağlayacak bir olguydu.

İslamcılık, Azerbaycan'da Türkçülük kadar geniş bir kitleye yayılmadı. Swietochowski'ye göre, Rus Müslümanları arasında gelişen bu olayla kısa zamanda ilgilenmeye başlayan Çarlık gizli polisi dahi, hareketin anlamını belirlemede zorluk çekiyordu ve bunu takipçilerinin belirli bir program veya stratejilerinin olmamasına bağlıyorlardı (1988: 53). Anlaşılacağı üzere, 20. yüzyıl başında Azerbaycan'da Türkçülük kadar taraftar toplamış bir İslamcılıktan bahsetmemiz mümkün değildir.

Bu dönemde İslamcı dünya görüşünü savunan bir din adamının ismi ön plandadır: Seyyid Cemaleddin Afgani (1838- 1897). Afgani, modernist bir İslam görüşünü savunuyordu. Batının bilim ve teknolojiye daha ileride olduğunu kabul ederek Batıdan bunların alınabileceğini söylüyor ve batılılaşmada orta yolun takip edilmesi gerektiğine inanıyordu. Azerbaycan nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Şiiilerle, Sünniler arasında yüzyıllardır süren iki tarafın birbirine duyduğu en hafif tabirle *hoşnutsuzluk*, toplumda bir ayrışmaya neden oluyordu. Dolayısıyla, "Azerbaycan aydınlarının çoğunu etkileyen, özellikle modern İslam'ın evrenselliği

içinde Sünni- Şii uzlaşması öngörmesi dolayısıyla Afgani tarzı bir Panislamizmdi." (Swietochowski, 1988: 53-54). Azerbaycan aydınlarının Afgani'ye duydukları ilginin sebeplerinden biri de budur.

Azerbaycan'da Ali Bey Hüseyinzade, Mehmed Emin Resulzade ve Ahmet Ağaoğlu gibi aydınların Afgani'den etkilenmelerinin sebebi, büyük olasılıkla Afgani'nin ana dile ve milli değerlere verdiği önemdir. Afgani'nin düşünce sisteminde din ve dil birbirinden ayrılmaz; hatta bu iki olgu milli bağları ve ulus bilincini yaratan, güçlendiren en önemli iki etkidir. Afgani, dili, bir millet için daha önemli ve vazgeçilmez bulmuş, uluslaşma sürecinde din faktörünü dil kadar önemli görmemiştir. Onun çok doğru tespit ettiği gerçeğe bakacak olursak "bir dilde konuşan bir milletin bin yıl zarfında dilini değiştirmeden birkaç defa din değiştirdiğini görebiliriz." (Bayram, 2002: 7). Buradan, dinin dile göre çok daha çabuk değiştirilebileceğini, milleti oluşturan asıl unsurun dil olduğunu anlıyoruz. Afgani'nin milliyete ve ana dile bakış açısı gerçekten de kendisiyle aynı görüşü savunan İslamcı çağdaşlarından farklıdır.

Eylül 1917'de Bakü'deki Rusya'da Müslümanlık grubuyla Gence'deki İttihad-ı İslam'ın birleşip Rusya'da Müslümanlık-İttihad adı altında toplanmasıyla dinci/tutucu unsurlar siyasal örgütlerini kurdular. (Swietochowski, 1988: 128) Bu grup, İslamcı dünya görüşüne uygun olarak, şeriatı kabul ediyor, her türlü uygulama, hayata yorumlama, ideolojik tavır takınma gibi durumlarda referans olarak İslam'ı alıyordu. İslamcıların genel bir yaklaşımı olan milliyetçilik düşüncesinden uzak duruş, bu grup için de geçerlidir. Bu uzak duruşta ümmet bilincinin yara almaması, İslam'ın düşünce sistemine göre tüm Müslümanların eşit ve kardeş olması gösterilebilir. İslamcı İttihad düşüncesine sahip olanlar, "Avrupa kapitalizminden ve emperyalizminden özgür

olacakları, demokratik, merkezci olmayan bir Rus Cumhuriyeti'nden yana tavır takınıyorlardı." (Swietochowski, 1988: 128).

Türkçülük görüşünü savunanlar İslam'ı Türklüğün vazgeçilmez bir şartı olarak kabul etmişler ve bunu *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak/ Avrupalılaşmak* şeklinde ifade etmişlerdir. Bu düsturu hem Ziya Gökalp'te hem de Hüseyinzade'nin kitaplarında ve makalelerinde görmek mümkündür. İkincisi, Türkçülük görüşünü savunanların amacı ya Hüseyinzade'de olduğu gibi Osmanlı Devleti ile birleşmek ya da bütün Türklerin bir devlet çatısı altında olmasa bile kültürel bağlarla birbirine bağlanmasını, ilişkilerinin sağlam ve kuvvetli olmasını sağlamaktır. Azerbaycan Türkçülerinin hiçbirinde Rusya sınırları içinde kalma isteği yoktur. Türkçüler ve İslamcılar işte bu açıdan farklılaşmaktadırlar.

1.2.3. Sosyalizm

Yukarıda sözü edilen iki fikir hareketinden İslamcılık, Azerbaycan'da devlet kurmaya muktedir olamamıştır. Türkçülüğün önemli temsilcilerinden biri olan Resulzade'nin önderliğinde kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ise varlığını sadece 23 ay sürdürebilmiştir. Azerbaycan'da, 1920'den bağımsızlığını kazandığı 1991 yılına kadar sosyalizmin hâkim olduğunu görüyoruz. Başka bir deyişle, bu üç fikir akımından, başarıya ulaşarak Azerbaycan devletiyle halkını yönlendiren, değiştiren, dönüştüren ve Azerbaycan'ın yaklaşık olarak yetmiş yılına damgasını vuran yönetim biçimi sosyalist temeller üzerine inşa edilmiştir.

20. yüzyılda dünyadaki en etkili fikir hareketlerinden biri sosyalizmdir. Ezilen sınıfın umudu olduğu söylemiyle ortaya çıkan ve 1917'de Sovyetler Birliğinde, II.

Dünya Savaşından sonra Doğu Avrupa'da, Çin'de ve daha dünyanın pek çok ülkesinde bir yönetim ve ekonomi politikası olarak karşımıza çıkan sosyalizmin bir tanımını vermek istiyoruz. "Sosyalizm, işçi sınıfının siyasal bir devrim yoluyla iktidarı burjuvazinin elinden almasını ve böylece kapitalist üretim ilişkileri yerine toplumsal üretim ilişkilerini geçirerek sınıfsız bir toplum ve dünyayı yaratmayı amaçlayan bir öğreti, bir siyasi hareket ve devrimden sonra bu amacın gerçekleşmesi için kurulması planlanan veya kurulan toplumsal düzenin adıdır."⁶

Sosyalizm kavramını modern anlamıyla ilk kez bütünlüklü bir biçimde ortaya koyan metin, Karl Marx ve Friedrich Engels'in yazdığı ve 1848'de yayımlanan Komünist Parti Manifestosu'dur.

"20. yüzyılın başında Azerbaycan'da faaliyet gösteren parti ve teşkilatlar takip ettikleri siyasi fikre göre milliyetçi, liberal ve bolşevik olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır." (Kerimov, 2010: 48). *Bolşevik* kelimesi, *çoğunluktan yana olan* anlamına gelmektedir. 1903 yılında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin II. Kongresinde Vladimir Lenin ve Julius Martov arasında kurulma aşamasında olan partinin üyelik tanımı üzerine başlayan görüş ayrılığı sonucu bir bölünme gerçekleşir. Bolşevik, bu bölünmenin taraflarından Lenin yanlısı gruba verilen isimdir. Kongrede Lenin taraftarı çoğunlukta olduğu için onlara bu isim verilmiştir. *Menşevik* de *azınlık* anlamına gelmektedir.

20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ekonomik buhran, hem Rusya'yı hem de onun egemenliği altındaki ülkeleri etkilemiştir. Bütün imparatorlukta peş peşe çıkan grevler, sahip olduğu petrol sebebiyle sanayi potansiyeli günden güne artan

⁶ <http://mlam.tkp.org.tr/kavramlar/sosyalizm-nedir> (03.05.2014)

Azerbaycan'a da sıçrar. Arka arkaya işçiler ve köylüler tarafından yapılan grevler, yönetimin tepkisini çekmekte gecikmez.

20. yüzyılın başlarında oluşmaya başlayan ilk siyasi teşkilatlar, bütün Rusya'da olduğu gibi, sosyalist teşkilatlardı. Rusya'dan gelen bir grup devrimci tarafından 1900'de Bakü'de sonradan teşkilatın merkezine çevrilecek olan ilk temeli atılır. "1901'de Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDİP) Bakü teşkilatı kuruldu. 1901 yılının yaz aylarında RSDİP'in üyeleri gizli adı *Nina* olan illegal bir matbaa kurarak *İskra* gazetesini basmaya ve dağıtmaya başladılar." (Azerbaycan Tarihi 5. Cilt, 2008: 85).

20. yüzyıl Azerbaycan'ında aslında keskin hatlarla, belli kamplara ayrılmış aydınlardan söz etmek zordur. "Öğreti düzeyinde esneklik, faaliyetlerine yüzyılın başında başlayan Azerbaycan sosyalistlerinin bile belli başlı özelliklerinden biriydi." (Swietochowski,1988: 55). Örneğin Resulzade'nin anılarından, o dönemde kod adı Koba olan Stalin'le tanıştığını, çok az da olsa görüşüklerini ve Stalin'in Resulzade'den Sanayi İşçileri Sendikası'nın yayın organı olan Kudok için Osmanlı'da yaşanan II. Meşrutiyet'i anlatan bir makale istediğini, etrafındakilerin şiddetli itirazına rağmen Stalin'in bu makaleyi bastırıldığını biliyoruz (Resulzade, 1991: 12-13).

Himmet grubu bölgedeki sosyalistleri temsil ediyordu ve Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP) ile sıkı ilişkiler içinde bulunuyordu. Parti'nin Bakü komitesinde hiç Azerbaycan Türkü yoktu. Müslümanlar arasında sosyalist düşünceleri tanıtmada konusunda ilk çabalar, böyle bir ortamda başlamıştır. Buna ilaveten, RSDİP'ten bağımsız hareket eden, çoğu aydınlar arasından bir avuç genç 1903'te bir tartışma ortamı oluşturdular ve bir yıl sonra doğrudan halka yönelik bir propaganda başlattılar.

Himmet grubu, adını propaganda amacıyla yayınladığı illegal gazeteden aldı. Ancak gazete çok uzun ömürlü olamadı ve altı sayı basıldıktan sonra 1905 yılı şubat ayında polis gazetesinin makinelerine el koydu. Himmet, Bakü'de diğer dillerde basılan benzer yayınlara oranla propagandasını daha az kuramsal bir çerçevede yapıyordu. "Bir Sovyet tarihçisi gazetede yer alan makalelerin *Marksist olmayan bir konumdan* yazıldığını belirtiyor." (Swietochowki,1988: 81).

Bakü, 1904 yılının Aralık ayında büyük bir greve ev sahipliği yapar. Bu grev, Bakü'deki Bolşevik Komitesinin önderliği altında büyük ve iyi örgütlenmiş bir grevdir. "Bu grev işçilerin zaferiyle, işçilerle petrol sanayicileri arasında bir toplu sözleşmenin, Rusya işçi sınıfı hareketi tarihindeki ilk toplu sözleşmenin imzalanmasıyla sonuçlandı." (Stalin, 1938, 15. cilt: 69).

Dönemin aydınlarının sosyalizme yönelme nedenlerinden biri de hiç şüphesiz, milliyetler meselesidir. Çar yönetiminin yürüttüğü devletçilik siyaseti, Ruslaştırma politikası ve azınlık milletlerin haklarının gasp edilmesi gibi sorunlar, milliyet meselesini ön plana çıkarmıştı. Böyle bir durumda Bolşeviklerin parti programının milliyet meselesine bakışı Azerbaycan aydınları ve işçileri için çok önemlidir. Programın dokuzuncu maddesi *milletlerin kendi kaderini tayin hakkı* ile ilgiliydi; işte bu madde o dönemin aydınlarını sosyal demokrasiye doğru çekiyordu (Azerbaycan Tarihi 5. Cilt, 2008: 87). Azerbaycan Türkleri sosyalist idare kurulduktan sonra kendi bağımsız devletlerini kuracakları inancıyla sosyalizme umut bağlamışlardır.

1918-1920 arası iki yıllık dönem, Azerbaycan için güç dengelerinin durmaksızın değiştiği; Osmanlı Devleti, Rusya ve İngiltere'nin Azerbaycan'da hâkimiyetini tesis etmek için çaba sarf ettikleri çok kesif iki yıl olmuştur. Sözü edilen

bu iki yıl içinde Resulzade önderliğinde 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur. Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti arasında imzalanan anlaşmaya göre Osmanlı birlikleri asayişini sağlamak amacıyla 18 Eylül 1918'de Nuri Paşa komutasında Bakü'ye gelmişlerdir. Osmanlı Devletinin Mondros Mütarekesini imzalaması üzerine Osmanlı birlikleri Bakü'yü boşaltmıştır. Bunun üzerine İngiltere Bakü'yü işgal etmiş ve şehir 27 Nisan 1920'de Kızıl Ordu tarafından işgal edilinceye kadar şehrin yer altı ve yer üstü zenginliklerini İngiltere kullanmıştır. Kızıl Ordu, şehrin işgalinden sonra parlamento ve hükümeti feshetmiştir. Ertesi gün, 28 Nisan 1920'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.

7

Sosyalist yönetimin kurulması aşamasında en dikkat çeken kişi, Neriman Nerimanov (1870- 1925)'dur. "Neriman Nerimanov, Azerbaycan'ın inkılapçı demokratik edebiyatında ve toplumsal fikri tarihinde önemli rol oynamıştır. O, devrimden önce hekimlik, öğretmenlik, gazetecilik, rejisörlük ve tiyatro yazarlığı yaparak halka hizmet etmiştir." (Ehmedov, 2010: 3). Nerimanov, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Sovyeti'nin ilk başkanı olmuştur. Bu devirde o, halk tarafından çok sevilmiş ve halkın üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur.

Nerimanov, halkın doktora ihtiyacı olduğunu düşünerek tıp eğitimi alan, Azerbaycan'da sosyalizmin kurulması için en çok çaba sarf eden, bu uğurda hapiste yatan idealist bir insandır. Ancak bir süre sonra Azerbaycan'da, hatta Sovyetler Birliği'nde işlerin onun umduğu, beklediği gibi gitmediğini anlar. Oğlu Necef Nerimanov'a 1925'te Moskova'dan yazdığı mektupta şöyle der: "*Belki sen bu satırları okurken artık bolşevizm olmayacak. Ama bu, bolşevizmin kötü, işe yaramaz bir şey*

⁷ <http://www.islamansiklopedisi.info/> (23.05.2014)

olduğu anlamına gelmiyor; şu anlama geliyor: Biz onu esirgemeyi bilemedik, ona yeterince kıymet vermedik. Sözüün açığı hâkimiyet hırsına kendimizi o kadar kaptırdık ki, boş işlerle uğraşmaktan, dedikodu yapmaktan asıl yapmamız gereken işleri yapmadık. Hâkimiyet, güç, birçok kişiyi körelterek onlara devletin dizginlerini ele alıp, ülkeyi hesap vermeden bir diktatör gibi yönetmeye yönlendirdi." (Ehmedov, 2010: 44).

"1925 yılında Stalin, ulusalcı bir Marksist söyleme sahip olan Nerimanov ve ekibini Azerbaycan yönetiminden tasfiye etti." (Alkan, 2010: 47). 1922'de Nerimanov, bağımsız cumhuriyetlerin bir çatı altında birleştirilmesi yoluyla meydana gelen SSCB'nin dört geçici başkanından biri seçildi ve Moskova'ya, Kremlin'e yerleşti.⁸

Nerimanov, 19 Mart 1925'te, resmi açıklamaya göre, bir kalp krizi sonucu hayatını kaybetti. Ancak, son yıllarda bu ölümün siyasi bir cinayet olduğu sık sık dile getirilmektedir. Mevcut yönetim, milliyetçi söylemleri olan Nerimanov gibi Türk aydınlarını Moskova'ya çağırması, onları kendi topraklarından ve nüfus alanlarından ayırması, yüksek düzeyde görevlere getirilmiş görüntüsü altında bu aydınları tasfiye etme yolunu seçmiştir.

⁸ (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/11047,nerimannerimanovpdf.pdf?0>) (06.06.2014)

1.3. XX. Yüzyıl Başlarında Azerbaycan'da Edebî Muhit

1.3.1. Edebî Faaliyetler

20. yüzyıl modern Azerbaycan maarifi ve edebiyatı 19. yüzyılda yetişmiş Abbasgulu Ağa Bakıhanov Güdsi (1794- 1847), İsmail Bey Gutgaşanlı (1806- 1861), Kasım Bey Zakir (1784- 1857) , Mirze Şefi Vazeh (1794- 1852), Hasan Bey (Melikov) Zerdabi ve Mirze Feteli Ahundov gibi aydınların attıkları temeller üzerinde kurulmuştur.

20. yüzyıla gelindiğinde dünyadaki ve özellikle Rusya'daki siyasi ve toplumsal gelişmeler, Çarlığın bir parçası olan Azerbaycan'ı da yakından ilgilendirmekteydi. 1905 İnkılabı'ndan sonra yaşanan nispi rahatlama ve elde edilen özgürlüklerle beraber, Azerbaycan edebiyatı yeni bir ivme kazanmış ve edebiyatta değişik konulara, değişik alanlara ve akımlara yönelme başlamıştır.

Yüzyılın başlangıcından 1920 yılına, başka bir deyişle Azerbaycan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin bir üyesi hâline gelinceye kadar olan dönem, Azerbaycan edebiyatının en verimli ve karmaşık dönemlerinden biridir. Bu dönem hakkında bilgi verirken, şiir, nesir ve tiyatro şeklinde türlere ayırarak dönemin sanatçıları, ele aldıkları konular ve eserleri hakkında kısaca bilgi vermeyi uygun gördük.

XX. yüzyıl Azerbaycan şiiri, iki hat üzerinde inkişaf etmekteydi. Bunlardan biri, 1905- 1907 yılları arasındaki İnkılap Devrinde Sabir (1862- 1911) tarafından yaratılan inkılapçı-satirik şiirdir. Sabir edebi mektebinde yetişen önemli sanatçılar

arasında Eli Nezmi, Memmed Seid Ordubadi, Eligulu Gemküsar, Bayrameli Abbaszade Hammal ve Mirzeli Möcüz sayılabilir (XX Esr Azerbaycan Poeziyası, 1988: 4). Bu şairler, 1908 yılından itibaren Sabir geleneğini sürdüren şiirler yazmaya başlamışlardır. Memmed Seid Ordubadi (1872- 1950) *Herdemheyal*; Eli Nezmi (1878- 1946) *Meşedi Sijimgulu* ve *Kefsiz*; Eligulu Gemküsar (1880- 1919) *Cüvellağrı*; Eli Razi Şemçizade (1886- 1939) *Dabanıçatdag Hala*; Salman Mümtaz (1884- 1941) da *Hortdan Bey* mahlaslarıyla satirik şiirler yazmışlardır.

Bu sanatçıların eserlerinde şu temalarda bir yoğunlaşma görülmektedir: Çarlığın ve mevcut düzenin tenkidi, sosyal adaletsizliğe, irticaya, hukuksuzluğa, zulüm ve istibdada karşı çıkış; 1905 İnkılabı, demokrasi, özgürlük ve halkların dostluğu düşüncelerinin terennümü önemli yer tutar. Yakın devletlerde, özellikle İran'da ve Türkiye'de meydana gelen inkılaplar ve ulusal özgürlük hareketleri; bâtil inançlar ve cehalet, gericilik ve atalet, eski zihniyet ve din adamları, gelenek ve görenekler, dini eğitim sistemi de eleştirilerden payını alır.

Mirze Elekber Sabir Tahirzade Şirvani, Azerbaycan edebiyatında inkılapçı-satirik şiirin kurucusu ve öncüsü olarak nitelendirilmektedir. Sanatçının inkılapçı ve demokrat şiiri, çağdaşlığı, halkçılığı, sanatsal yönden yetkinliği ve derin realizmi ile Azerbaycan medeniyetinin, estetiğinin ve toplumsal fikirlerin ilerlemesinde önemli rol oynamıştır. Araştırmalara göre, sanatçının eserleri o dönemde sadece Azerbaycan'da değil; "Tiflis, Petersburg, Heşterhan, Semerkand ve İstanbul'da da yayınlanmaktaydı ve sanatçı adını saydığımız bu şehirlerde de tanınıyordu." (Sabir, 2004: 4).

Sabir, Mirze Celil Memmetguluzade tarafından yayınlanan Molla Nesreddin dergisinde 1906-1911 yılları arasında *Hophop* takma adıyla mizahi şiirler yazar.

Karayev'e göre o, "eski şiirle yeni şiir arasında bir asırlık uçurum açmıştır." (Karayev, 1999: 212). Sanatçının eserleri ancak öldükten sonra sanatçı dostları tarafından 1912 yılında yayınlanabilmiştir. *Hophopname* adını taşıyan eserin basımında Abbas Sehhet ve Mahmud Mahmumbeyov'un büyük çabaları olmuştur.

Sabir, sadece şairlik yönüyle değil, matbuat alanındaki çalışmalarıyla da tanınıyordu. 1903'te *Şark-i Rus* gazetesinde yayınlanan şiirinde matbuatın önemini anlatan şair, Şark-i Rus dışında *Hayat* (1905- 1906), *İrşad* (1905- 1908), *Taze Hayat* (1907- 1908) gibi gazetelerin Şamahı muhbiri olarak çalıştı ve bu gazetelerde ilginç şiirler ve makaleler yayınladı.

Eli Nezmi, devrimden önce yayınlanan *Şark-i Rus* (1903- 1905), *Güneş* (1910- 1911), *Zenbur* (1909-1910), *Tuti* (1914- 1917), *Mezeli* (1914- 1915), *Kelniyet* (1912- 1913), *Babayemir*(1915- 1916), *İkbal* (1912- 1914) ve *Dirilik* (1914- 1916) gibi gazetelerde ve dergilerde yazmıştır. Sanatçının asıl tanındığı ve eserlerini verdiği dergi ise Molla Nesreddin'dir. Eli Nezmi, özellikle "satirik şiir, felyeton, manzum hikâye, poema, anı, tercüme ve makale türlerinde eser vermiştir." (Celil, Hüseyinov, 1974: 150). "Eli Nezmi, *Meslehet* adlı satirik şiirinde kadın haklarını, çok eşliliği, kız çocuklarının küçük yaşta evlendirilmesini (XX. Esr Azerbaycan Şiiri Antologiyası, 2005: 15); *Oruclug* adlı şiirinde din adamlarının yozlaşmasını (XX. Esr Azerbaycan Şiiri Antologiyası, 2005: 12) dile getirmiştir. Eli Nezmi, satirik şiirin Sabir'den sonra en önemli ismi kabul edilmektedir.

Sabir mektebinin diğer isimlerinden biri olan Memmed Seid Ordubadi'nin 20. yüzyılın ilk yıllarında yayınladığı *Geflet* (1906) ve *Veten ve Hürriyyet* (1907) adlı şiir kitaplarından başka, gazete ve dergilerde yayınlanan pek çok şiir ve felyetonu da vardır. Ordubadi'nin Molla Nesreddin dergisinde yazmaya başlaması, sanatçının sanat

hayatında dönüm noktası olarak nitelendirilir. Şair, "*Dil Birliyi, Beraderane Bir Nesahet, Adamımsan* gibi şiirlerinde halkı gafletten uyanmaya, dünyaya dikkat edip kendi haklarını kazanmaya çağırır."⁹ Eligulu Gemküsar, *Molla Nesreddin (1906)*, *Yeni Füyuzat (1910)*, *Hayat, İrşad* ve *Al Bayrak (1920)* gibi gazete ve dergilerde yazmıştır. Eserlerinde *O Taylı, Cüvellağı, Cüvellağı Bey, Sarsaggulu Bey, Gemküsar, Lendehür, Gembergulu* ve *Dağyunuzade* mahlaslarını kullanmıştır. Eligulu Gemküsar, sadece yazarlık ve şairlik yönüyle değil; tiyatro oyunculuğuyla da tanınır. "Memmedguluzade'nin *Ölüler* isimli dramındaki *Şeyh Nesrullah* rolünü, Bakü'de, Dağıstan'da, Semerkant'ta, Taşkent'te ve Volga boyu şehirlerinde başarıyla oynamıştır." (Celal, Hüseyinov, 1974: 214).

Bayrameli Abbaszade (Hammal) (1869- 1926), hayatını Gafgaz ve Merkürü Gemicilik Şirketi'nde hamallık yaparak kazanan bir şairdir. Sabir'le tanıştıktan sonra Sabir ondan *Hambal* mahlasıyla şiirler yazmasını ister. Dönemin bütün gazete ve dergilerinde bu olaydan sonra şiirleri çıkar. "Şiirlerinde zulme ve adaletsizliğe karşı çıkan ve mazlum insanların isteklerini anlatan şair, 1920 yılından sonra Gızıl Galemler İttifacı'na üye olarak kabul edilir ve *Kommunist* gazetesinde çalışmaya başlar." (İlkin, 2004: 32-33).

20. yüzyılın başında Azerbaycan şiirinin ikinci hattını romantik şiir teşkil eder. Bu akımın belli başlı temsilcileri Ehmed Cavad (1892- 1937), Hüseyin Cavid (1882- 1941), Abbas Sehhet (1874- 1918) ve Mehemed Hadi (1879- 1920)'dir.

⁹ <http://old.525.az/view.php?lang=az&menu=7&id=44057>

Ehmed Cavad, Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk devlet marşının sözlerinin şairi olması nedeniyle Azerbaycan edebiyatında önemli bir yere sahiptir. "Şair, *Goşma* adlı şiir kitabını 1916'da, *Dalğa* adlı şiir kitabını ise 1919'da yayınladı. 1958 yılına kadar hiçbir kitabı basılmaz. 1958 yılında şiirleri *Şerler* adıyla tekrar yayımlanır." (Nebiyev, 2012: 38). "I. Dünya Savaşının neden olduğu bedbinlik, ümitsizlik, Cavad'ın yaratıcılığını da etkilemiş, şiirlerinde ümitsizlik duygusunun ağır basmasına sebep olmuştur. Bu yıllarda yazdığı *Guşlara, Galdı, Dan Ulduzu, Ne Gördümse, Ümidime, Yaralı Guş* gibi şiirlerinde bu bedbin hisler hâkimdir. Beşeri ve ezeli her mevzu gibi aşk mevzusu da Cavad lirizminde önemli bir yer tutar. Cavad'ın *Şükriyye'm Üçün, Sensiz, Gelin* (Hacıyeva, 1994: 84) gibi şiirleri onun lirizmine örnektir. Vatansız bir şair olan sanatçı, sadece vatan sevgisini ve vatanının işgalini anlatmak için değil, özellikle Türkiye ile ilgili de şiirler yazar. *İngilis, Men Çeynenen Bir Ölkenin Hegg Bağırın Sesiyem, Men Kimem, Röyasını Görmüşem, Azerbaycan Bayrağına, Gardaş, Şehidlere, İstanbul, Dağlar, Al Bayrağa, Ey Asker* bu tür şiirlerinden ilk akla gelenlerdendir.

Hüseyn Cavid, romantik akımın diğer bir önemli ismidir. "Sosyal konularla ilgili bazı şiirlerinde cinsiyet ayrımına şiddetle karşı çıkan Cavid, modern bir toplum olmanın yolunu, kadının aydınlanmasında bulur. Bu münasebetle, kadının önemini ön plana çıkartan şiirler kaleme alır." (Uygur, 2004: 11). "*Raks, Çoban Türküsü, Her Yer Sefalı, Get, Guruba Garşı, Menim Tanrım, Çekinme Gül, Penbe Çarşab, Men İsterem, Gız Mektebinde, Küçük Bir Lövhe, Sonbaharda, Huraman- Huraman, Şe'r Meftunu* (Hacıyeva, 1994: 53) gibi şiirlerinde ise lirizmin coşkunu bir sel gibi aktığını görürüz. *Harb ve Felaket, Harp Allah'ının Garşısında, Guruba Garşı, Harp ve Felaket Garşısında* (Hacıyeva, 1994: 56) şiirlerinde ise o, savaşa lanet eder ve nefretini anlatır.

Abbas Sehhet, Birinci Rus İnkılabı'na kadar klasik şark şiiri tarzında başka bir deyişle gazel kaside şiiri tarzında yazıyordu. 1905 yılı milli edebiyatın tamamını derinden etkilemekle kalmaz; Sehhet'in şiirinin de genişlemesine imkân verir. Şairin *Teze Şer Nece Olmalıdır?* adlı makalesinde kendi edebi konumunu incelemesinin yanı sıra yeni tarzda yazdığı şiirleri de nazari bakımdan bir temele oturtmaya çalışır. Şairin "*Vetenimdir* şiiri vatan sevgisini, *Tercüme-yi Halım* şiiri vatan uğrunda ölümü göze almayı; *Derya Kenarı*, *Yay Seheri*, *Ekinçi Nağmesi*, *Yay Gecesi*, *Yaz ve Gış* şiirleri vatanın güzelliklerini anlatır." (XX Esr Azerbaycan Şeri Antologiyası, 2005: 18).

1905 yılından itibaren matbuatta çalışmaya başlayan Mehemed Hadi, *Hayat*, *Füyuzat* ve *Bürhan-i Tereggi* gazetelerinde çalışır. Daha sonra *Taze Hayat* ve *İttifag* gazetelerinde yazar. 1910 yılında İstanbul'a gittiğinde orada *Tanin* gazetesinde hem doğu dilleri tercümanlığı yapar hem de oradaki dergi ve gazetelerde yazıları çıkar. "Sanatçı, *Terane-yi Gemperverane*, *Nağme-yi Ehrerane*, *Düzişe-yi Hürriyete*, *Terane-yi Ehrerane*, *Amal-i Vicdan* ve *Terane-yi Vetemperastane* şiirlerinde milli, medeni ve kültürel uyanışı anlatmıştır." (Hadi, 2005: 5). "*Ganlı Setirler* ve *Gaile-yi Heyat*, *Meydan-ı Herb Hatirelerimden*, *Ulduzlu Bir Gecede Müharipe Tamaşası*, *Veten-Nehayeye Doğru*, *Gürbet Ellerde Yed-i Veten* gibi şiirlerinde de savaştan ve savaşın neden olduğu tahribattan bahseder." (XX Esr Azerbaycan Şeri Antologiyası, 2005: 21).

20. yüzyılın başlarında Azerbaycan nesri denince daha çok hikâye ve roman anlaşılır. Bu dönemde nesir de romantik ve realist çizgiler üzerinden yürümekteydi. Ancak, Sovyet döneminde yazılan edebiyat tarihi kitaplarında genellikle realizm çizgisi üzerinde durulmaktadır.

Celil Memmetguluzade (1869- 1932), daha çok Molla Nesreddin dergisini çıkarmasıyla ve dram eserleriyle tanınsa da, sanatçının hikâyeleri de vardır. *Poçt Gutusu* (1903) adlı hikâyesinde hayattaki ve toplumdaki olayları sade insanların gözünden anlatmıştır. Sanatçının *Usta Zeynal* (1905), *Dellek* (1906), *İran'da Hürriyyet* (1906), *Fatma Hala* (1906), *Gurbaneli Bey* (1906), *Guzu* (1914), *Nigarançılık* (1916), *Konsulun Arvadı* (1918) hikâyeleri, onun hikâyeci yönünün kuvvetini göstermesi açısından önemlidir.

20. yüzyılın başında nesir türünde eser veren sanatçılar ve eserleri özet hâlinde şu şekildedir: "Soltan Mecit Genizade'nin *Mektubat-ı Şeydabey Şirvani* adlı eseri iki bölümden oluşmakta ve *Müellimler İftiharı* ve *Gelinler Hemayili* adlarını taşımaktadır. Eserde, maarifçilik ideali ele alınmıştır. Eserin kahramanı Şeydabey, öğretmendir. (XX Esr Azerbaycan Nesri Antologiyası cild I: 30) Sanatçının 1906'da Debistan dergisinde yayınlanan *Allah Hofu* hikâyesi, konusunu işçi hayatından ve Allah korkusundan alır.

Yusif Vezir Çemenzeminli, bu dönemin üslubuyla öne çıkan önemli bir sanatçısıdır. *Şaggulu'nun Heyir İşi* 'nde gelenek ve görenekleri; *Serhed Meselesi*'nde gerilikten kaynaklanan sorunları; *Cennetin Gebzi*'nde dini, bâtıl inançları ve hurafeleri; *Ağsaggal ve Han'ın Gezebi*'nde feodaliteyi ve beyleri; *Müselman Arvadının Sergüzeşti*, *Toy*, *Cüme Akşamı*, *Divane*, *Yuhu*, *Derdli*, *Züleyha* ve *Gumarbazın Arvadı* hikâyelerinde kadın konusunu; *Mersiyehan*, *Ağ Buhagda Gara Hal* hikâyelerinde ise din ve hurafelerin zararlarını anlatır (Celil, Hüseyinov, 1982: 311-317). Sanatçı, *Studentler* (1931) adlı romanında 1911- 1913 yıllarında Ukrayna'da eğitim gören Azerbaycanlı öğrencilerin yaşamlarını, hayata bakış açılarını anlatırken, bu eserin

ikinci cildi olan *1917. İlde* adlı romanında ilk romandaki karakterlerin hayat ve faaliyetlerinin yeni devresi anlatılır (Çemenzeminli, 2005: 12).

Ebdürrehim Bey Hagverdiyev (1870- 1933), 1905- 1907 yıllarında hikâye yazmaya başlar. *Hortdan'ın Cehennem Mektupları* (1906) 'nda din, şeriat ve adaleti; *Ayın Şahidliyi* (1902- 1903), *Ata ve Oğul* (1902- 1903), *Şeyh Şeban* (1915) ve *Odabaşının Hikâyesi*'nde mazlum ve mahrum insanların hayatlarını konu edinir.

20. yüzyılın başlarında maarifçi düşünce kendini hem realist mektepte hem de romantik mektepte gösterir. Romantizm akımına bağlı yazarlar, bazı eserlerinde duygusal konuları işlerlerken, bazı eserlerinde milli bağımsızlık, kurtarıcı Türk askerinin kahramanlıkları, şehadet, Bakü'de Ermenilerin yaptığı soykırım ve Daşnaklar konusunu ele alırlar. İkinci grupta yer alan konular, daha çok Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde tercih edilmiştir. Duygusal konulara örnek olarak, Mehemed Hadi'nin *Seadet-i Zaile*; Abdulla Şaig'in *Köç ve Mektub Yetişmedi*; Abbas Sehhet'in *Bedbeht Aile ve Garagünlü Halime*; Ali Bey Hüseyinzade'nin *Siyaset-i Füruset*; A. Divanbeyoğlu'nun *Erde Deresi ve Ebdül ve Şahzade*; Cefer Cabbarlı'nın *Mensur ve Sitare* gösterilebilir. Milli konuların ele alındığı hikâyeler ise, Tağı Şahbazi Simurğ'un *Hürriyyet Güneşi*; Böyükəğa Talıblı 'nın *Meden Sahibinin Feraseti*; A. Yusifzade 'nin *Sımg Ganad*; M. Refizade'nin *Mücadele-yi Heyat*; İ. Oruczade'nin *İhtiyar*; S. Hüseyin'in *Hezin Bir Hatire* adlı eserleri döneme örneklik eder (Azerbaycan Nesri Antologiyası, Cilt: 2, 2006: 14).

1.3.2. Matbuat Faaliyetleri

19. ve 20. yüzyılda Azerbaycan'da matbuat faaliyetleri, dönemin aydınları tarafından yürütülmüştür. Dönemin aydınları, o yıllara hâkim olan görüşe uygun bir şekilde, matbuat faaliyetine halkı aydınlatmak, halkın eğitim ve bilgi seviyesini yükseltmek gibi gayelerle girişmişlerdir. Sovyet döneminde yapılan araştırmalarda matbuat "*bolşevik matbuatı, inkılapçı- demokratik matbuat, uşak matbuatı ve burjuva matbuatı*" başlıkları altında incelenmektedir (Celal, Hüseyinov, 1982: 18-62).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Akif Aşırılı tarafından yazılan *Azerbaycan Matbuatı Tarihi* adlı eserde ise, Azerbaycan matbuat tarihi kronolojik olarak şu beş döneme ayrılmaktadır:

- " 1. Ekinçiye kadarki hazırlık devri
2. Milli Azerbaycan basın yayınının oluşması (1875- 1917)
3. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi basın ve yayını (1918-1920)
4. Sovyet dönemi Azerbaycan basın yayını (1920-1991)
5. Muasır Azerbaycan basın yayını (1991- bugüne kadar)" (2009: 11-12).

Görüldüğü gibi, Aşırılı'nın tasnifi gazete ve dergilerin savundukları siyasi fikirlere dayalı bir tasnif değildir. Matbuat, kronolojik bir şekilde değerlendirilerek tasnif edilmiştir. Ancak, özellikle 20. yüzyıl başlarından itibaren Azerbaycan'da matbuat faaliyetlerini siyasi görüşün ve ideolojinin şekillendirmiş olduğu unutulmaması gereken bir gerçektir. Sovyet dönemi çalışmalarında burjuva matbuatı

olarak adlandırılan *Hayat*, *Füyuzat*, *İrşad* ve *Şelale* gibi matbu organların çoğunlukla Türkçü aydınlar tarafından çıkarıldığı bilinmektedir.

Azerbaycan'da matbuat faaliyetleri 19. yüzyılda başlar. Çarlık Rusyası, Kuzey Azerbaycan'ı hâkimiyet alanına dâhil ettikten sonra, sömürge idaresini yerleştirmek için bir tebligat vasıtasına ihtiyaç duydu ve bunun sonucunda Tiflis'te *Tiflisskiy Vedomosti* gazetesini Rusça olarak 1828 yılında yayınlamaya başladı. Gazetenin Gürcüce ilavesi 1829'da, Ermenice ilavesi 1830'da ve nihayet Azerbaycan Türkçesindeki ilavesi 1832'de yayımlandı. Azerbaycan Türkçesi ile yayınlanmaya başlayan bu gazetenin adı *Tiflis Ehbarı* idi. *Tiflis Ehbarı* gazetesinin henüz hiçbir sayısı bulunamamıştır. Gazete, *Tiflisskiy Vedomosti*'nin bir ilavesi olduğu için gazetenin redaktörü saray müşaviri Sankovski'ydi (Aşırılı, 2009: 4-5). Bu gazetenin devlet eliyle çıkarılan resmî bir gazete olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır

Tiflis Ehbarı bir müddet yayımlandıktan sonra devlet tarafından kapatılır. Onun yerine 1841'de *Zakafkazskiy Vestnik (Gafgaz'ın Bu Terefinin Heberi)* yayınlanmaya başlar. Gazete tahminen dört buçuk yıl yayınlanır. Gazetede, devletin resmi emirleri ve fermanları, halk için ilçe mahkemelerinin kararları, ipotek konmuş evler ve dükkânlar hakkında yazılar yayınlanıyordu (Aşırılı, 2009: 6). Görüldüğü gibi devlet tarafından yayınlanan bu ikinci gazetenin de birinciden farkı yoktur; resmi gazete niteliğindedir.

Mirze Feteli Ahundov'la başlayan millî matbuat yaratma gayretleri, Zerdabi'nin çalışmaları ve çabaları sonucunda neticelenir. "Zerdabi'nin 1875'te yayın hayatına kazandırdığı *Ekinçi*, günümüzde de Azerbaycan matbuat tarihinin öncüsü kabul edilmektedir." (Erol, 2006: 55-56). 22 Temmuz 1875'ten 29 Eylül 1877'ye kadar çıkan

gazete, ayda iki defa 300- 400 baskıyla yayınlanıyordu. Gazetede dönemin maarifçi ve demokratik aydınları tarafından (Zerdabi, Necef Bey Vezirov, Esger Ağa Gorani, Mehemedtağı Elizade Şirvani, Seyyid Ezim Şirvani ve Mirze Feteli Ahundov gibi aydınlar) yazılan yazılarda Şark'ın geri kalmışlığının ve ataletin sebebi olarak özgür olunmaması gösteriliyor ve bu fikir dolaylı sözlerle halka anlatılıyordu. Dönemin yönetici kesimini çok rahatsız eden bu gazete 29 Eylül 1877'de kapatıldı (Hesen Bey Zerdabi-170 Bibliografik Gösterici, 2012: 5-6).

Ekinçi'nin kapatılmasından sonra 14 Ocak 1879 tarihinde Hacı Seid Efendi Ünsizade (1845-?) tarafından *Ziya* adlı gazete yayınlanmaya başlar. Gazete 76 sayı *Ziya* adıyla yayınlandıktan sonra *Ziya-yı Gafgaziyye* adıyla yayımlanmaya devam eder. Gazete 1884 yılında kapanmıştır. Toplam 183 sayı çıkmıştır (Azerbaycan Metbuatı Tarihi, 2006: 19-20). 1883 yılının Ocak ayında Celal Ünsizade tarafından yayınlanmaya başlayan *Keşkül* (1883), önce dergi olarak yayın faaliyetine başlar. 11. sayıdan itibaren gazeteye dönüştürülür. Gazete 1891 yılına kadar yayınına devam etse de toplam 123 sayı çıkmasından anlaşılacağı gibi düzenli bir yayın hayatı olmamıştır.

1903 yılına kadar Azerbaycan'da basın susar. 1903 yılında Tiflis'te Kafkasya'nın yegâne gazetesi olan *Şerg-i Rus* yayınlanmaya başlar. Gazeteyi çıkaran kişi, dönemin aydınlarından olan *Memmedağa Şahtahtlı*'dır ve gazetesinde "Celil Memmetguluzade, Hesen Bey Zerdabi, Mirze Elekber Sabir, Abbas Sehhet, Memmed Seid Ordubadi, Firudin Bey Köçerli, Ömer Faig Nemanzade gibi dönemin önemli aydınlarını toplar. (Helefov, 2007: 11). Yukarıda adı sayılan gazete ve dergiler dışında Çarlık yönetimi, Türkçe hiçbir yayın organına izin vermemiş; Nerimanov gibi aydınların yayın izni alma çabaları karşılıksız kalmıştır.

Rus-Japon Savaşı'nın (1904- 1905) ardından ülkede yaygınlaşan grevler ve genel karışıklık hâli, beraberinde halkın hak arama taleplerini de getirir. Bu dönemde kitleleri özellikle sosyalistleri yatıştırma amacıyla yönetim tarafından verilen kısıtlı hak ve özgürlüklerin içinde basın yayın özgürlüğü de vardır. Azerbaycan aydınları da bu nispi özgürlük ortamını değerlendirerek yıllardır Çarlık hükümetinin izin vermediği gazete ve dergileri çıkarmak için çalışmalarına başlarlar.

"Sansür mekanizmasının zayıflaması farklı fikirlere açık matbuat organlarının faaliyette bulunmasına imkân sağlar." (Uygur, 2007: 54). Bu cümledeki *farklı fikirler* ibaresine özellikle dikkat etmek lazımdır. Zira, 1905'ten önce yayınlanan sınırlı sayıdaki gazete ve derginin ideolojik ve fikirsel bir duruşa ve görüşe sahip olduğundan bahsetmek zordur. Bu tarihten itibaren ülkede yaşanan nispi rahatlamanın ve Azerbaycan aydınlarının Osmanlı Devleti ve Rusya ile çoğunlukla eğitim yoluyla geliştirdikleri ilişkiler ve kurdukları bağlantılar sonucunda özellikle Türkçülük ve sosyalizm gibi fikir hareketleri Azerbaycan'da yaygınlaşmaya başlar. Dönemin aydınları savundukları fikirleri halka tanıtmak ve halkı bu fikirler doğrultusunda bilinçlendirmek amacıyla gazete ve dergiler çıkarmaya başlarlar. Zaten ileride de bahsedeceğimiz gibi, yayınlanan gazete ve dergiler çoğunlukla bu iki ideolojinin eksenini etrafında neşvünema bulur.

Öncelikle Azerbaycan'daki bolşevik gazete ve dergileri kısaca sayacak olursak: "1904 yılında Memmed Emin Resulzade, M. E. Ezizbeyov, N. Nerimanov, S. M. Efendiyev ve P. A. Çaparidze'nin bir araya gelmesiyle oluşturulan *Hümmet* grubu 1905 yılında *Hümmet* adlı ilk sosyal demokrat gazeteyi gizli bir şekilde yayınlamaya başladı. Hümmet, sadece Azerbaycan'ın değil, bütün Müslüman Şark'ın ilk sosyal demokrat yayın organı olması bakımından önemlidir. 1905-1920 yılları arasında

fasılalarla yayınlanan gazetenin toplam 163 sayısı vardır (Aşırılı, 2009: 47). Dönemin ilk legal bolşevik yayın organı olan *Devet-Goç*, "26 Mayıs 1906'da yayın hayatına başlar ve toplam 19 sayı çıktıktan sonra 6 Ağustos 1906'da kapanır." (Uygur, 2007: 54). "Onun devamı olarak çıkan *Tekâmül* (16 Aralık 1906- 26 Mart 1907) (Uygur, 2007: 54) ve *Yoldaş* (Azerbaycan Tarihi 5. Cilt, 2008: 189); "1907 yılında Rusça yayınlanan *Bakinski Proletari* ve *Gudok* dönemin önemli bolşevik yayın organlarıdır." (Azerbaycan Metbuatı Tarihi, 2006: 31).

20. yüzyılın başlarında Azerbaycan matbuatından bahsedildiği zaman ilk akla gelen ve en çok tanınan dergi, *Molla Nesreddin*'dir. Molla Nesreddin dergisi, 7 Nisan 1906 tarihinde Celil Memmetguluzade ve Ömer Faig Nemanzade'nin çalışmalarıyla yayın hayatına başlar. Dergi, Azerbaycan'daki ilk mizahi dergi olarak kendinden sonra gelen *Behlul* (1907), *Zenbur* (1918), *Meşel* (1919) gibi mizahi dergilere öncülük etmiştir. Dönemin Eligulu Gemküsar, Ebdürrehim Bey Hagverdiyev, Memmed Seid Ordubadi, Mirze Eli Möcüz (1873- 1934), Eli Razi Şemçizade (1886- 1939), Cafer Cabbarlı, Bayrameli Hammal, Süleyman Melikov gibi pek çok önemli aydını Molla Nesreddin'de yazmıştır.

7 Haziran 1905ten 7 Haziran 1906'ya kadar çıkan *Hayat* gazetesi, Kafkasya Müslümanlarının ilk, bütün Rusya Müslümanlarının *Tercüman*'dan sonra yayınlanan ikinci gazetesi olması nedeniyle önemlidir. 1906-1907 yılları arasında yayınlanan *Füyuzat* dergisiyle *İrşad* gazetesi Azerbaycan edebiyatında güçlü bir akım olan romantizmi edebiyata yerleştirdi ve bu akımın önemli temsilcilerinin yetişmesine yardımcı oldu.

Bu dönemde çıkan gazete ve dergilerin çoğunlukla çok kısa bir süre yayımlandıklarını, zararlı yayınları sebep gösterilerek devlet tarafından kapatıldığını görürüz. Ancak aydınlar, bu baskılara direnerek peş peşe birbirinin devamı niteliğinde gazete ve dergileri yayınlamaya devam etmişlerdir.

Üzeyir Hacıbeyov'un redaktörlüğünde 25 Aralık 1909'da yayınlanmaya başlayan *Hegiget*, 1910 Ağustos'unda kapatılır. *Hegiget*'in devamı olarak *Güneş* (24 Ağustos 1910- 20 Ocak 1911), *Yeni Hegiget* (21 Ocak 1911- Mart 1911), *Melumat* gazeteleri yayınlanır. Bu gazetede, Eli Bey Hüseyinzade, Memmed Emin Resulzade, Molla Ruhulla Mehemmedzade, Hesen Sebri Ayvazov gibi isimler yazmışlardır. Mehdi Bey Hacılı'nın redaktesinde çıkan *Melumat*, 2 Temmuz 1911'de kapanır. 1911 yılında Garabey Garabeyov'un çabasıyla yayınlanan *Hegg Yolu* dergisi, 14 Aralık 1911'den 1912'ye kadar çıkabilir (Aşırılı, 2009: 98).

1911'de Müsavat Partisi'nin kurulmasıyla ülkede Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak fikirleri yayılmaya başlar. Partinin resmi yayın organı olmasa da *İgbal* gazetesi partinin fikirlerini tebliğ eden bir gazete durumundadır. Azerbaycan'ın önemli fikri ve siyasi sembollerinden biri olan Resulzade bu gazetede 1914 yılında redaktörü olarak çalışmıştır. *İgbal* gazetesinin kapatılmasıyla *Yeni İgbal* yayınlanmaya başlar ve bu gazete 1917'de *Açıg Söz* gazetesi ile birleşir. Bu dönemin başka önemli bir dergisi olan *Yeni Füyuzat* 1910 yılının sonlarında yayınlanmaya başlar. *Yeni Füyuzat*'ın yazarları Türkçülük fikirlerini yaydıkları suçlamasıyla mahkum edilmişlerdir. *Nicat* Maarif Cemiyeti'nin yayın organı olan *Nicat*, 1910-1912 yılları arasında yayınlanır.

İlk kadın gazetesi olan *İşig*, 22 Ocak 1911'de yayın hayatına girer. *İşig* gazetesinin redaktörü Hedice Hanım Elibeyova idi. 1912 yılına kadar yayınına devam

eden gazete toplam 68 sayı çıkmıştır. 29 Kasım 1911 tarihinde *Mekteb* adlı çocuk dergisi yayınlanmaya başlar. Sahibi ve neşredenleri Gafur Reşad Efendizade ve Ebdürrehaman Efendizade'dir. Dergide Süleyman Sani Ahundov, Ağabey İsrailov, Şefige Efendizade, Cefer Bünyadzade, Reşid Bey Efendizade, Abdulla Şaig, Eli Nezmi, Eli Yusif, Abbas Sehhet, Eli Fehmi gibi aydınlar ve eğitimciler yazmıştır. İlk sayıda Neriman Nerimanov'un *Eziz Balalara* adlı bir yazısı vardır. Dergi, 1918 yılındaki Mart soykırımını yüzünden kapanmıştır. (Aşırılı, 2009: 100).

19 Ocak 1913'te yayın hayatına başlayan *Şelale*, İsa Bey Aşurbeyli tarafından çıkarılır. 1913'te 47 sayı, 1914'te 9 sayı çıkar ve kapatılır. Dergi, Osmanlı Türkçesi taraftarıdır ve İstanbul ağzının Azerbaycan'da edebi dil olarak kabul edilmesini savunur. Bu dergide M. Emin Resulzade'nin dil problemiyle ilgili pek çok makalesi vardır. 1910 yılında Eliabbas Tağızade tarafından yayınlanan *Mirat*, Molla Nesreddin çizgisinde bir dergidir. 1910'da *Arı* dergisi Dadaş Bünyadzade tarafından yayınlanmaya başlar. Mizahi bir dergi olmasının yanı sıra, İslami değerlere de önem verir ve bu yönüyle diğer mizahi dergilerden ayrılır. Arı, 1 Mart 1911' e kadar toplam 13 sayı çıkmıştır. 24 Mayıs 1912'de *Kelniyyat*, Hacı İbrahim Gasimov ve Seyid Hüseyin rehberliğinde yayınlanan başka bir mizahi dergidir (Azerbaycan Metbuatı Tarihi, 2006: 53).

Döneme ait sayılabilecek diğer gazete ve dergiler şunlardır: *İttifag* (1 Aralık 1908- 2 Ekim 1909, toplam 251 sayı), *İttifag*'ın devamı olarak Haşim Bey Vezirov tarafından çıkarılan *Seda* (12 Ekim 1909- 17 Ağustos 1911, toplam 480 sayı), *Seda-yı Veten* (Aralık 1911- Mart 1912, toplam 66 sayı), *Seda-yı Hegg* (12 Mart 1912- 24 Mayıs 1915, toplam 536 sayı), *Seda-yı Gafgas* (30 Mayıs 1915- 1916), *Mezeli* (27 Aralık 1914- 17 Ekim 1915, toplam 42 sayı); Eliabbas Müznib tarafından çıkarılan

Hilal (18 Aralık 1910- 29 Ocak 1912, toplam 5 sayı), *Asar-ı Hegiget* (1912, tek sayı), *Hegiget-i Efkar* (1912, Gedir Heydarov tarafından yayınlanmış, aynı yıl kapanmıştır.), *Besiret* (14 Nisan 1914- 27 Nisan 1920), *Dirilik* (16 Eylül 1914- 1916, toplam 24 sayı), *Tuti* (27 Aralık 1914- 30 Temmuz 1916, mizahi dergi, toplam 73 sayı), *Babayi Emir* (mizahi dergi, 21 Nisan 1915- 1916, toplam 60 sayı), *Gurtuluş* (1 Ekim 1915, toplam 4 sayı), *Açıg Söz* (Resulzade tarafından, Ekim 1915- 1918), *Doğru Söz* (3-4 sayı çıkıp kapanmıştır.), *Bürhan-ı Hegiget* (10 Ocak 1917, aynı yıl kapanır.), *Gardaş Kömeyi, İttifag-ı Mütellimin* (6 Mayıs 1917), *İttifag-ı Mütellimin*'in takipçisi olarak *Gençler Sedası* (1917'nin sonunda kapanır.), *Zehmet Sedası* (1917), *Musavat* (Musavat Partisinin yayın organı olarak yayınlanır. Mart 1918 olaylarından sonra kapanır.), *İttihad* (28 Nisan 1920'de kapanır.), *El Hayatı* (14 Ocak 1918, toplam 2 sayı), *Al Bayrag* (1918-1919), *Gelecek* (27 Haziran 1918'den yılın sonuna kadar), *Tartan Partan* (1918, toplam 1 sayı), *Gençler Yurdu* (24 Temmuz 1918, toplam 9 sayı), *Ehbar* (Mart 1918 olaylarından sonra kısa bir süre yayınlanır.); *Ekinçi, Türk Sözü* (1918 yazında, birkaç sayı), *Azerbaycan Hökümetinin Ehbarı* (1918-27 Nisan 1920), *Azerbaycan* (Haziran 1918-28 Nisan 1920), *Şeypur* (Eylül 1918-1919), *İstiglal* (4 Şubat 1919-23 Nisan 1920), *Yeni Heyat* (1918), *Hürriyyet* (İran Komünist Partisinin yayın organı, 1918-1920), *Halg Sözü* (17 Haziran 1919, toplam 3 sayı.) (Azerbaycan Metbuatı Tarihi, 2006: 54- 64).

Rahatlıkla görüldüğü üzere, 1920'ye kadar çıkan gazete ve dergilerin pek çoğu kısa ömürlü olmuş ancak genellikle hükümet tarafından kapatılan derginin ya da gazetenin adı değiştirilerek yayına devam edilmeye çalışılmıştır. Yüzyılın başlarında aydınlar arasında fikirsel farklar fazla dikkat çekmez ve sanatçılar ait olmadıkları grupların yayın organlarında bile yazarlarken 1910'lu yıllardan itibaren her siyasi grup

kendi yayın organları etrafında kümelenir. Dikkat çeken başka bir husus da Azerbaycan Sovyetler Birliği bünyesine girer girmez yani Azerbaycan Halk Cumhuriyeti yıkılınca, Müsavat taraftarı yani muhalif gazete ve dergiler hemen kapatılmıştır.

1917 yılındaki Şubat Devriminden sonra Kuzey Azerbaycan'da bolşevik yayınların faaliyeti epey hızlanmışır. Bu dönemin bolşevik gazetelerine örnek olarak “*Hümmet* (1917-1918), *Zehmet Sedası* (1917-1918), *Azerbaycan Fügenası* (1919-1920), *Al Bayrag* (1920), *Bakı Fehle Konferansının Ehbarı* (1919), *Doğru Yol* (1919-1920), *Yeni Heyat* (1918), *Kommunist* (1919-1992), *Genc İşçi* (1919), *Oktyabr İngilabı* (1919); dergilere örnek olarak da *El Heyatı* (1918), *Yoldaş* (1920), *Meşel* (1919-1920), *Beyreg-i Edalet* (1917), *Gurtuluş Yolu* (1920) ve *Mekteb* (1911-1920) gösterilebilir.¹⁰

Devrimin ardından yayınlanmaya başlayan gazetelerin bazıları şunlardır: *Yeni Yol* (1922), *Kendçi Gezeti*, *Gızıl Esger*. Dergiler ise şu şekildedir: *K(b) MK'nin 'Ehbarı* (1922), *Ekinçi* (1922), *Kooperativ İşi* (1922), *Molla Nesreddin* (1923), *Şerg Gadını* (1923), *Hemkarlar İttifacı* (1924), *Gızıl Bakı* (1924), *Gızıl Gelem* (1924), *Yeni Kend* (1925), *Maarif İşçisi* (1925), *Kommunist Yolu* (1925) (Helefov, 2007: 176).

"1917 Devriminden sonra Bakü'de yayınlanan *Yeni Dünya* ve *Aydınlık*; Moskova'da yayınlanan *Gızıl Şerg* adlı bolşevik yayın organları, Türk komünistleri

¹⁰ http://www.ilkadimlar.com/Fd_word_kurs_jurna_5663.docx&ei=ZILGU_azEf8ygPQyYGQCQ&usg=AFQjCNGdVZIIWtVsXvkDefpVHjTBu_wNsg (18.06.2014)

tarafından yayınlanmaları açısından dikkat çekicidir." (Azerbaycan Sovet Edebiyatı Tarihi 1. cilt, 1967: 11). Yine, aynı eserde "Azerbaycan'da yayınlanan *Füyuzat*, Kırım'da yayınlanan *Tercüman* ve Türkiye'de yayınlanan *Sıratül Müstegim* arasında ne ideoloji açısından ne de dil açısından önemli bir fark vardır." (Azerbaycan Sovet Edebiyatı Tarihi 1. cilt, 1967: 13) cümlesi, Türkiye ve Azerbaycan kültürünün ne denli iç içe geçmiş olduğunun, iki Türk halkının karşılıklı olarak aynı dönemlerde aynı dönemeçleri yaşadığının bir göstergesi olarak da okunabilir.

1.3.3. Tiyatro Faaliyetleri

Tiyatronun, okuma yazma oranının çok düşük olduğu Azerbaycan'da halkı eğitme ve bilinçlendirme görevini üstlendiği, dönemin sanatçılarının dram eserlerinde ele aldığı konulara bakıldığı zaman kolaylıkla anlaşılmaktadır.

"Beyler, ağalar ve din adamlarının etkin olduğu köylerde din istismarı ve bu istismarın sebep olduğu batıl inançların kültürel bir miras gibi gelenekselleşmesi, Batı edebiyatında Türk Molière'i unvanıyla ünlenecek olan Mirze Feteli Ahundov (1812- 1878)'u harekete geçirir. Yazar, tiyatroyu, insanı uygarlaştırmaya yarayan ahlâki ve düşünsel olgunluğa ulaşmada önemli bir vasıta görür. Güçlü bir edebiyat adamı olarak yetişmesinde Rus edebiyatından etkilenmesinin yanı sıra içinde yaşadığı toplumdan büyük feyiz alan Ahundov'a göre eleştiri, toplumun aydınlanmasında ve daha

donanımlı hâle gelmesinde en kuvvetli yöntemdir." (Uygur, 2007: 60).

M. Feteli Ahundzade'nin 1850-1855 yılları arasında yazdığı altı komedi eseri, sadece Azerbaycan'ın değil, Balkanlardan Hindistan'a kadar bütün Türk- İslam dünyası coğrafyasının ilk tiyatro örnekleridir. Büyük üstadın kaleminden çıkan *Hekayet-i Molla Helilibrahim Kimyager* (1850), *Hekayet-i Mösyö Jordan Hekim-i Nebatat ve Derviş Mesteli Şah Cadkün-i Meşhur* (1850), *Hekayet-i Hırs Guldurbasan* (1851), *Sergüzeşt-i Vezir-i han-i Lenkeran* (1851), *Sergüzeşt- i Merd-i Hasis veya Hacı Gara* (1852), *Mürafie Vekillerinin Hekayeti* (1855) adlı komedileriyle Ahundzade, Şark'ta tiyatronun ilk örneklerini vermiştir. ¹¹

19. yüzyılın 70'li yıllarından başlayarak Azerbaycan tiyatrosu şekil ve konu bakımından zenginleşmeye başlar. Yeni dramaturglar, Ahundov'un geleneklerini devam ettirirler. Necef Bey Vezirov (1854- 1926), Ebdürrehim Bey Hagverdiyev, Neriman Nerimanov, Celil Memmetguluzade, Süleyman Sani Ahundov (1875- 1939), Esgerağa Gorani (1857-1910), Eyneli Bey Sultanov (1865- 1935) ve Haşim Bey Vezirov (1867- 1916), çoğunlukla komedi türünde aile ve geçim konularını ele alan dram eserleri yazmaktaydılar.

Ebdürrehim Bey Hagverdiyev, sanat hayatına 19. yüzyılın 90'lı yıllarında başlamıştır. Sanatçının sanat hayatı üç dönemde incelenmektedir. "Birinci dönem 1892-1905 yılları arasını kapsar. Bu dönemde *Yeyersen Gaz Etini Görersen Lezzetini* (1892), *Dağılan Tifag* (1896), *Peri Cadu* ve *Behtsiz Cavan* (1900) adlı dram eserlerini yazmıştır. Sanat hayatının ikinci dönemini oluşturan 1905-1920 yılları arasında

¹¹ <http://old.525.az/view.php?lang=az&menu=7&id=42136> (08.07.2014)

sanatçı, *Millet Dostları* (1905), *Ağa Mehemed Şeyh Gaçar* (1907), *Ac Herifler* (1911) ve *Heyalat* adlı dram eserlerini kaleme alır. Hagverdiyev, *Millet Dostları*'nda burjuva aydınlarının ikiyüzlülüklerini; *Ağa Mehemed Şeyh Gaçar*'da şark istibdadını ve bu istibdadın yarattığı vahşilikleri anlatırken *Heyalat* adlı piyeste Mirze Feteli Ahundov'un komedilerinin kahramanlarını yani Hatemhan Ağa'yı, Hacı Gara'yı, Derviş Mesteli Şah'ı ve Molla Helil İbrahim'i ve o dönemi anlatarak sanatçının o dönemde ne şartlar altında yazdığını altını çizer. İlham Rehimli ise sanatçının ikinci dönemini 1905-1911 yılları arasında değerlendirerek bu dönemde yazdığı dram ve komedilerinde Molla Nesreddin edebi muhitinin ve maarifçilik düşüncesinin etkilerinin görüldüğünü söyler (2005: 47).

Necef Bey Vezirli (Vezirov), 1895 senesinde yazdığı *Müsibet-i Fahreddin* eseriyle Azerbaycan edebiyatında trajedi türünün temelini atmıştır. Bu eserde, genç Azerbaycan neslinin feodalite sistemine karşı mücadelesi tasvir edilir. *Pehlivanan-ı Zamane*, 1898 senesinde yazılmıştır. Bu eserde, gittikçe gelişmekte olan Bakü petrol sanayiinin bazı menfi safhaları tebarüz ettirilmektedir (Yurtsever, 1950: 11). 1905 yılından sonra yazdığı *Vay Şeleküm Meleküm* ve *Pul Düşkünü Hacı Ferec* komediyalarında Bakü zenginlerinin hayatlarından alınmış bazı ibretli sahneler verilmektedir. Gene aynı devirde kaleme alınan *Ne Ekersen Onu Biçersen*, *Ağa Kerim Han-ı Erdebili*, *Kaçaklar*, ve *Teze Esrin İbtidası* gibi piyeslerde Azerbaycan hayatının muhtelif sahalarından canlı levhalar sunmaktadır. 1875 senesinde yazdığı *Ev Terbiyesinin Bir Şekli* adlı piyes tek perdelik bir komedi olup aile eğitiminin menfi taraflarını anlatmaktadır (Yurtsever, 1950: 13).

Nadanlık (1894), Neriman Nerimanov'un ilk kalem tecrübesidir. Eserin amacı, eski gelenek ve göreneklere, feodalizme ve cahilliğe karşı çıkmaktır. Toplumsal hayata

daha yeni atılan Mehemmedağa'nın ve Ömer'in eski feodal muhitinin tutucu kurallarına keskin itirazı ve yenilik uğrunda mücadelesi, komedinin esasını teşkil eder. (Nerimanov, 2004: 7-8). Sanatçı, Bakü'ye geldikten sonra yeni yeni yerleşen kapitalizmin ve mal edinme isteğinin insanlar üzerindeki olumsuz etkisini dile getirmek için 1895 yılında *Dilin Belası Yahud Şamdan Bey* adlı dram eserini yazar. Nerimanov, Şamdan Bey'in kişiliğinde gayretsiz ve dalavere peşinde koşan bazı aydınları eleştirir. "Neriman Nerimanov dramaturjisinin en olgun ve yetkin eseri, şüphesiz *Nadir Şah*'tır. Bu eser, Azerbaycan edebiyatında tarihi dramın ilk örneğidir (Celal, Hüseyinov, 1974:). Nerimanov, *Nadir Şah*'ta tarihî hadiselerin arka planında kendi çağının toplumsal ve sosyal meselelerini anlatarak beceriksiz yöneticileri, satılmış ayanları ve dini kullanarak toplumu bölen gerici kuvvetleri eleştirir (Yurtsever, 1950: 12).

Celil Memmetguluzade, 20. yüzyılın başlarında kaleme aldığı dram eserleriyle Azerbaycan dram edebiyatına katkıda bulunmuş bir yazardır. "Sanatçının 1889 yılında kaleme aldığı *Çay Destgâhı* (1899), Azerbaycan edebiyatının ilk manzum ve alegorik dram eseridir. Sanatçının toplumsal sorunlara çözüm aradığı bu eser, aynı zamanda milli çocuk tiyatrosunun ilk örneğidir. *Ölüler* (1909) trajikomedisi ise cehaletten ve bâtil inançlardan halkı kurtarmak amacıyla yazılmış bir eserdir." (Memmetguluzade, 2004: 17). "*Anamın Kitabı* ,Memmedguluzade'nin *Ölüler* (1909) piyesinden sonra en dikkati çeken eseridir. Eser, toplumdaki farklı kültürlere yönelişi ve bu yönelişin sebep olduğu sorunları irdeleyerek bu duruma alternatif çözümler getirmeyi amaçlayan bir eser olarak karşımıza çıkar." (Uygur, 2005: 3-4). "Dört perdeli piyeste aydın bir ailenin üç ferdinin İran, Rusya ve Türkiye'de tahsil yaptıktan sonra edindikleri bilgi birikimini Azerbaycan'daki düşünsel ve toplumsal gelişmelere hasretmek yerine, adı geçen

Ülkelerin dillerini ve kültürel değerlerini topluma benimsetme yoluna gittikleri görülür." (Uygur, 2005: 4). Eser, z kaynaklara yönelmeyi, anayla özdeşleştirilen Azerbaycan'ı ve onun değerlerini esas almayı tavsiye eder. Bundan dolayı eserin "Sanatçının Azerbaycancılık fikirlerini dile getirdiği ilk önemli eseridir." görüşü de vardır (Azerbaycan Halg Cmhuriyyeti Ensiklopediyası, cilt: 2, 2005: 193).

Süleyman Sani Ahundov'un ilk tiyatro eseri Mirze Feteli Ahundov'un *Hacı Gara* adlı eserinden esinlenerek yazdığı *Tamahkâr* (1899)'dır. Sanatçı, *Tamahkâr* adlı eserinde toplumun o dönemdeki aksayan yönlerine değinmiş; hasisliğe, tamahkârlığa ve kadının esaretine karşı çıkmıştır. Feodal gelenek ve göreneklerden nefret eden İmran, Glzar ve şeref Hanım gibi tiplerle genç nesli gerçeğe, fedakârlığa sevk etmeye, okuyucularda ve izleyicilerde hayatın güzelliklerini uyandırmaya çalışmıştır. *Tamahkâr*, realist bir komedir. Süleyman Sani Ahundov'un asıl yaratıcılık merhalesi 1920'den sonra başlamıştır. "O, Sovyet dönemi tiyatrosunun ilk dramı olan *Laçın Yuvası*'nı (1921) yazmıştır. Devrim konulu eserleri *erh-i Felek* (1921), *Garanlıktan İşiğa* (1921)dir. *Eşg ve İntigam* (1921) realist bir dramdır. Komedi türünün ilk örnekleri olan *Molla Nesreddin Bakı'da* (1921), *şahsenem ve Gülperi* (1921), *Bir Eşgin Neticesi* (1922), *Yeni Heyat* (1923) yine onun tarafından yazılmıştır." (Ahundov, 2005: 7).

Azerbaycan'da romantik tiyatro denince ilk akla gelen isim, şüphesiz Hüseyin Cavid'dir. Erdoğan Uygur, Hüseyin Cavid'in dram eserlerini iki dönemde inceler. Birinci dönemi *İlk Dönem Edebi Faaliyetleri* (1905-1920) olarak adlandırarak bu dönem eserlerinin daha çok maişet konusu üzerinde yoğunlaştığını belirtir. Araştırmacı, Hüseyin Cavid'in ilk dönem eserlerini ele aldığı konu açısından *sosyolojik piyesler* ve *felsefi piyesler* olarak gruplandırır. Sosyolojik piyeslerin içinde yer alan

Ana, Maral ve *Şeyda* piyeslerinde "seçilen konular basit olmakla birlikte, coşkulu aşk temasıyla desteklenen gerçekçi öğeler, romantizmle katı realizmi birleştirir ve ortaya gerçek hayattan alınmış duygu yüklü facialar çıkar." (Uygur, 2004: 13). "Aynı grupta yer alan *Uçurum* piyesi ise derin muhabbet beslediği Türkiye'nin batılılaşma anlayışına yönelik eleştiriler içerir." (Uygur, 2004: 13).

Cafer Cabbarlı için Azerbaycan edebiyatının en önemli dram yazarı dense yanlış bir ifade olmaz. Sosyalist realizm akımının ilk ve en yetkin örneklerini Cafer Cabbarlı vermiştir. Sanatçı, edebi faaliyetine şiirle başlasa da bir süre sonra tiyatroya yönelir. "Cafer Cabbarlı'nın edebi yaratıcılığında tiyatroya ağırlık vermek istemesinin sebebi halkına hizmet etmek, *zulüm devrine* karşı çıkmak, adaleti ve vicdanı insanlığa hatırlatmak, medeni ve ilerlemeye nail olmak, yaşadığı toplumu anlamak ve anlatmaktır." (Cabbarlı, 2005: 25).

Uygur, Cabbarlı'nın tiyatro eserlerini üç dönemde incelemektedir. "İlk dönem edebi faaliyetleri 1915-1920 yılları arasını kapsar. Bu dönemde *Vefalı Seriyeye* veya *Gözyaşı İçinde Gülüş* (1916) adlı ilk tiyatro eserini yazar. Bu eserini 1917'de yazdığı *Solgun Çiçekler* takip eder. O, bu dönemde, bir yandan *Vefalı Seriyeye*, *Solgun Çiçekler* ve *Nesreddin Şah* gibi eserleriyle genellikle sosyal hayattaki aksamaları dramatize ederken, bir yandan da Azerbaycan'da gelişme gösteren Türk milliyetçiliğinin tesiriyle *Trablus Muharibesi* ve *Edirne Fethi* piyeslerini kaleme alır." (2004: 4-5).

Vefalı Seriyeye veya *Gözyaşı İçinde Gülüş*, "Azerbaycan toplumundaki sosyal adaletsizlikler, cehaletin boyutları ve kadın haklarının çiğnenmesi üzerine kurulmuştur. Eserde birbirini seven iki gencin serüveninin sade ve anlaşılır bir üslupla dile getirilmesi yanında, feodal geleneklerin esas olduğu ülkede, asırlardan bu yana devam eden ve birtakım insanların çıkarlarına hizmet etmeye yarayan din istismarının

boyutları da gözler önüne serilmektedir." (Uygur, 2002: 47). "Cabbarlı, *Solgun Çiçekler* (1917) dramıyla, toplumdaki kapitalist anlayışın değer yargılarını ve felsefesini gözler önüne sermeyi amaçlamıştır. Eser, insanların maddi çıkarlar uğruna her şeyi yapabileceğini gösteren beş perdelik duygusal bir dramdır." (Uygur, 2002: 70). *Nesreddin Şah* adlı dram eserinde, "İran şahı Nasrettin (1831-1896) döneminde (1848-1896) vuku bulan adaletsizlikler, hak gaspları, feodallerin başlarına buyruk icraatları, insan onurunu rencide eden mütecaviz uygulamalar, halkın çektiği sıkıntılar ve meşrutiyet düşüncesinin olgunlaşması konu edilir." (Uygur, 2002: 91). *Trablus Müharibesi veya Ulduz*'da "Osmanlı Devleti'nin Trablus'ta İtalyan işgaline karşı verdiği mücadeleyi" anlatır (Uygur, 2002: 117). "Cabbarlı'nın ilk dönem eserlerinin sonuncusu olan *Edirne Fethi* (1918), Trablus Müharibesi'ne benzer şekilde kaleme alınır. Genç yazar, milli ve manevi değerlerini paylaştığı Türk halkının, Edirne'de Bulgar işgali karşısında verdiği mücadeleyi dramatize eder, milliyet ve din kavramlarının vatan müdafaasındaki önemini ayrıntılarıyla vurgular (Uygur, 2002: 141).

2. BÖLÜM

2.1. Azerbaycan Edebiyatında Edebi Akımlar

2.1.1. Romantizm

Romantizm kavramının kökleri *romance* kelimesine kadar gitmektedir. *Romance*, ilk anlamıyla Roma'da halkın konuştuğu dil anlamına gelirken zamanla anlam değişikliğine uğramıştır. "Başlangıçta anlamı eski şövalyelik romanlarını, saz şairleri çağını hatırlatan şey olan romantik kelimesi rasyonalizmin söz konusu olduğu XVIII. yüzyılda anlam kaymasına uğrayarak gerçek dışı, hayali, duygusal anlamında kullanılmıştır." (Çetişli, 2000: 67).

Romantizmin bir edebiyat akımı olarak ne zaman ve nerede ortaya çıktığı konusunda araştırmacılar tarafından tam bir fikir birliğine varılamamış olmasına rağmen genel eğilim akımın ilk belirtilerinin XVIII. yüzyılda görülmeye başladığı şeklindedir. Rönesans'tan XVIII. yüzyılın başına kadar Batı edebiyatında tek bir edebiyat akım, yani neoklasisizm hâkimdir. XVIII. yüzyılın başından 1789'da köktenci romantizmin başlangıcına kadar olan devir, kısa sayılabilecek bir geçiş devridir. 1789'da gerçekleşen Fransız İhtilalinin getirdiği sorgulama ve özgürlük alanlarındaki genişleme, Tanrı, tabiat ve insan kavramlarını da tartışılabilir duruma getirmiş; şüphesiz ki edebiyat da bu değişiklikten büyük ölçüde etkilenmiştir. Fransız Devriminin yarattığı toplumsal koşullar, sanatçıları sevinçten çok kedere, yaşamdan çok ölüme yöneltir. Toplumdaki köklü değişimler ve dalgalanmalar, yüzyıllardır kutsal bilinen olay ve olguların artık sorgulanabilir olması gibi etkenler, sanatçıları

duygusal yönden aşırı uçlara savrulabilecek bir ruh hâline sokmuştur. Romantik sanatçıların çoğunda ölüm teması ve intihar saplantısı başlıca izleklerden biridir. Bazılarının sonuna kadar tahammül ettikleri, bazılarının ise öz istençleriyle yaşamlarına son verecek kadar dayanılmaz buldukları bir külfettir yaşam. "Alfred de Musset *yüzyıl hastalığı* diye adlandırır bu yaşama güçlüğü, kökenlerinin de toplumsal koşullarda aranması gerektiğini söyler." (Yücel, 1981: 62).

Romantizm, Abdülhalim Aydın'a göre, her şeyden evvel bir devrimdir. "Romantik okulun devriminde başı çeken ilkeler bireysellik, coşkunluk, klasik okulun çoğu yasalarının reddi, özgürlük ve kuşkusuz en önemlisi sanatın/edebiyatın malzemesi ile seslendiği kitledeki değişim olur." (2012: 371).

Cebrail Ötğün, sanat yapıtına yaklaşım biçimlerini *sanatçı merkezli, yapıt merkezli, alımlayıcı merkezli, toplum merkezli* olmak üzere dört başlık altında toplar. Sanatçı merkezli yaklaşım biçimleri, sanat yapıtına sanatçının dâhi yönünü, yaratıcılığını öne çıkararak yaratma ilkesi açısından yaklaşır. Sanatçının odağa alındığı bu yaklaşımlarda sanat nesnesinin ne olduğu sorusunu açıklamaya çalışan düşünce anlayışı, 18. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan romantizm akımıyla ilişkilidir. Bu anlayış, insanın iç gerçekliğinin, duyguların, duyular, sezgiler, isyanlar, coşkular aracılığıyla aktarılması olarak tanımlanmaktadır. Aydınlanmanın özünde bulunan akıl vurgusuna, aklın yaratıcılık üzerindeki baskısına ilk eleştiridir romantizm (2008: 160-161). Berna Moran, gerçek sanatçının iç dünyasının ne eski çağlarda ne de orta çağlarda ilgi çekmediğini belirterek bu ilginin ancak 19. yüzyılda romantizm akımıyla başladığını belirtir. İngiltere'de Wordsworth, *Lyrical Ballads* (1800)'ın önsözünde şiiri şairin duygularını dile getirmesi olarak tanımlarken, genellikle bütün romantik sanat anlayışını belirtmektedir (2012: 101).

Ötğün'e göre, romantik sanatçı, belli kurallara bağılı kalmak, halkın beğenisine hizmet etmek yerine, kendi iç dünyasını yansıtırma yoluyla duygularını ifade etmeyi amaçlar. Bu dönemde sanatçı, alımlayıcısıyla yani okuruyla olan ilişkisini büyük oranda koparır. Romantik sanatçıya göre önemli olan kendi duygularını anlatmaktır. Onun amacı, yaşadığımız evreni ve dış dünyayı olduğu gibi aktarmak değil, algıladığı dünyanın kendisinde uyandırdığı birtakım duyguları, sezgileri, yaşantıları ve rüyaları dönüştürerek, yorumlayarak ifade etmektir. (Ötğün, 2012: 161)

Bilindiğı üzere, klasik yazarlar Eski Yunan ve eski Latin yazarlarını ve kaynaklarını izleme yolunu tutmuşlardı. Romantikler, bu durumun artık geçerliliğini kaybettiğini savunmaktadırlar. Değişen dönemle beraber toplumsal yapı ve zevkler de değişmiştir. Ulusal kaynaklardan esinlenmeye gelince, Charles Nodier bu hususta şöyle der: "Yazı yazdığımız dönemin belli başlı özelliklerinden biri, geçmişin özelliklerini canlandırmak, kendi toplumsal gençliğimizin gelenekleri içinde yaşamaya devam etmek, ulusal eski eserlerimizin tozları içinde, edebiyatımızda ve tarihimizde ihmale uğrayan nitelikleri ve yetenekleri tekrar bulmak konusunda duyulan kaçınılmaz ihtiyaçtır." (Göker, 1982: 33). Başka bir deyişle, romantizm akımı edebiyatta ulusallaşmanın ve yerelleşmenin önünü açmış, her milletin kendi dilinde ve kendi kaynaklarından beslenerek edebiyat eseri vermesini savunmuştur.

Doğa, doğa sevgisi ve doğayla bütünleşerek yaşamak, doğanın güzellikleri karşısında duygulanmak romantik sanatçıların en belirgin özelliklerinden biridir. "Tabiat, öncelikle hemen hemen bütün romantiklerin ve romantik edebiyatın ortak ve temel konularından birisidir. Onlar, bıkmadan usanmadan tabiata yönelir; kırları, ormanları, ağaçları, çiçekleri, kuşları, hayvanları eserlerinde anlattılar. Zira tabiat, eşsiz güzelliklerle bulunmaz bir ilham kaynağıdır." (Çetişli, 2000: 75).

Romantizmin dine, dinî duygulara ve ritüellere önem verdiği bilinmektedir. "Klasik edebiyat kökü dışarıda olan bir edebiyattır. Romantik edebiyat, aksine din, tarih gibi ulusal kaynaklara sahiptir, ulusal bir edebiyattır." (Göker,1982: 30)

Romantizmin bireyselliğe ve kişisel duygulanımlara, özgürlüğe, doğa sevgisine, zaman zaman yaşam sevgisi bazen de melankoliye kadar giden aşırı uçlardaki salınımlara tam bir hürriyet penceresinden baktığı ve bunların tamamına anlayış gösterdiği hatta hepsini kucakladığı aşikârdır. Romantizm, bu yönüyle "Batı edebiyatlarında felsefede hümanizm, ekonomide liberalizm ve köktenci bireyciliktir." (Kantarcıoğlu,2009: 95).

Dünya edebiyatındaki belli başlı romantikler şunlardır: Jean- Jacques Rausseau, Johann Wolfgang von Goethe, Fiedrich von Schiller, Madame de Stael, Walter Scott, Lord Byron, Alphonse de Lamartine, Alfred de Vigny, Puşkin, Alexander Dumas- Pere, Victor Hugo, George Sand, Saint Beuve, Gerard de Nerval, Edgar Allen Poe, Alfred de Musset (Karataş, 2011: 490-491).

Romantizm akımının genel özelliklerini bu çerçevede belirledikten sonra Azerbaycan edebiyatında romantizm akımına ve romantik sanatçılara geçebiliriz. Azerbaycan edebiyatında romantik dönemin kökleri orta çağa kadar, daha doğrusu klasik Şark romantizminin zaman ve tabiat, insan ve talih, aşk ve güzellik karşısında estetiğin ileri sürdüğü bütün sorulara geniş ve felsefi anlamda ilahi bir aşkla ve kusursuz cevap veren Fuzuli ile başlar. "Azerbaycan'da klasik romantizmin, bütün orta çağ boyunca lirik şiirin en önemli temsilcisi Fuzuli'dir." (Ehmed, 2007: 145). Başka bir görüşe göre ise "18.-19. yüzyıllarda aynı edebi merhalelerin farklı milletlerin edebiyatlarında ortaya çıkması arasında neredeyse bir asır fark olabilirdi." (Eliyev,

2008: 358). Örneğin, romantizm İngiliz edebiyatında 18. yüzyılda görülürken, Azerbaycan edebiyatında 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Mir Celal ise, Azerbaycan'da realizmin, romantizmin ve diğer edebi akımların geçmişlerinin, özelliklerinin ve gelişme çizgilerinin henüz yeterince aydınlatılmadığını söyler (Celal, 2004: 32).

"Azerbaycan romantizmi, Fransa'da ve İngiltere'de olduğu gibi belli bir dönemde edebiyatta çok öne çıkan, üstünlük gösteren bir edebi mektep olmamıştır. Romantizm, Azerbaycan edebiyatında realizm akımıyla beraber ortaya çıkmıştır." (Celal, 2004: 231) diyen Mir Celal, bu sözleriyle romantizm akımının Azerbaycan edebiyatı tarihinde önemli bir konuma sahip olmadığını belirtmektedir. Mir Celal'in söylediklerine katılmak mümkün görünmüyor. Zira Azerbaycan'da sosyalist idare kurulduktan ve Azerbaycan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin bir üyesi olduktan sonra edebiyat ve diğer güzel sanatlar alanlarında baskın ve etkili olan akım sosyalist realizm olmuştur. Sosyalist realizmin başta edebiyat olmak üzere bütün güzel sanatlar dallarında devletin yönlendirmesiyle sanatçılar tarafından neredeyse tek akım olarak kullanıldığını görüyoruz. Burada mesele daha çok Sovyet yönetiminin 20. yüzyılın başlarında görülen ve büyük çoğunluğunu Türkçülük akımını savunanların oluşturduğu aydın grubunun romantizm edebi akımına bağlı olmasıdır. "Resulzade'ye göre *halkçı ve realist Molla Nesreddin mektebine mukabil, idealist ve romantik cereyanın fikirlerine tercüman olan Füyuzat*, milli düşünceli aydınlar arasında büyük nüfuz kazanmış, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki edebi ve medeni ilişkilerde ayrıca Tanzimat edebiyatının Azerbaycan'da yayılmasında önemli rol oynamıştır." (Cabbarlı, 2003: 142-143). Azerbaycan'da dilde, edebiyatta, sanatta, ekonomide ve siyasette kuvvetli bir Türkçülük akımının sürmesinde Füyuzat dergisinin önemli rolü olmuştur.

Geniş manada Türkçü hatta Turancı olan Ali Bey Hüseyinzade birbirine muhalif tezler olarak görülen İslamcılık, Türkçülük ve Garpçılığın sentezleyerek fikir ve kanaatlerine bir denge, bir dayanak noktası ve istikrar getirmeye muvaffak olmuştur. Bütün bunlar, 20. yüzyıl başındaki Türkçü aydınların hem fikir ve kanaatlerini hem de Füyuzat dergisinin Türkçü aydınlar için önemini anlatmaktadır.

Romantizmin Azerbaycan edebiyatında ortaya çıkışında ve başarıya ulaşmasında Türk romantizminin tesiri diğer milletlerin edebiyatlarından (Rus, Fransız vb.) daha güçlüdür. "Çünkü Azerbaycan romantiklerini etrafına toplayan Hüseyinzade'nin ve Azerbaycan romantizminin gelişmesinde en önemli rolü oynayan Cavid'in Türkiye edebiyatıyla tanışmaları, daha doğrusu Türkiye edebiyatının etkisiyle eser vermeleri bu görüşü desteklemek için yeterlidir." (Sadig, 2011: 25).

20. yüzyılın başlarında romantik edebiyat hatta romantik tefekkür için Azerbaycan'da elverişli zemin oluşmuştu. Halihazırda yaşanan dönemden hiç kimse memnun değildi. Feodalizmin yapısı ve gelenek görenekler epey zayıflamıştı ancak bunlar hâlâ ayakta idi. Bu yüzden de toplumda hep bir yenilenme ve değişim beklentisi vardı. Kurtuluş yolu ve mutlu bir gelecek arzusu edebiyatta da çok farklı görüşlerle ifade ediliyordu. "Bazı sanatçılar yüzlerini geçmişe tutarak İslam halifelerinin, Türk sultanlarının egemen olduğu zamanları hayal ediyorlar; bu yüzden de geçmişe, tarihe, hilafet zamanına dönerek şarkılar, dramlar ve facialar yazıyorlardı." (Celal, 2004: 232). Araştırmacının burada *geçmişe yüzlerini tutanlar* diyerek eleştirdiği sanatçılar kolaylıkla anlaşılacağı gibi Türkçü romantik aydınlardır. Bu dönemde Azerbaycan aydınlarının da Fransız edebiyatına olan ilgisi artıyordu. Bu ilgi Necef Bey Vezirov'un ve Azerbaycan romantizminin temsilcileri olan Ali Bey Hüseyinzade, Hüseyin Cavid, Mehmed Hadi ve Abbas Sehhet'in eserlerinde etkisini gösteriyordu. Bu sanatçılar,

sanatın amacının 18. yüzyıl romantikleri gibi insanlığın tek ölçüsü olan tefekkürle edebi hakikati ve adaleti aramak olduğuna inanıyorlardı.

Azerbaycan romantizminin Batı romantizminden farklı olduğunu belirten Ceferov, bunun sebebini şu şekilde açıklamaktadır: Batının ilerleme taraftarı romantizmi Avrupa'da burjuva inkılabından ve milli kapitalist devletlerin kurulmasından sonra oluştuğu hâlde Azerbaycan'ın ilerici romantizmi Doğuda toplumsal ve milli bağımsızlık hareketlerinin başladığı dönemde ortaya çıkmıştı. Bu yüzden 19. yüzyıl insanının Fransız Devriminin başarısızlığı sonucunda yaşadığı ümitsizlik ve beklentilerinin boşa çıkması, Azerbaycan romantizminin önemli motiflerinden değildi. Aksine, bu cereyana mensup sanatçıların eserlerinde insanlığın parlak geleceğine, özgürlüğün, beraberliğin ve kardeşlik dünyasının kurulacağına duyulan inanç çok güçlüydü. Öte taraftan, Azerbaycan'da yerleşmeye çalışan milli kapitalizm döneminin ilk yıllarında feodal yaşayış tarzları ve muhafazakârlık devam etmekteydi. Çağdaşlaşma düşüncesini kendileri için idealleştiren bu ilerlemeci romantiklerin asıl savaştıkları konular feodal ilişkiler, din adamları, muhafazakârlık ve bütün bunların doğurduğu avamlık ve cehaletti. Bu konuların yanı sıra, çağdaş toplumun kuruluşu ve sosyal ilişkilere yönelik itirazlar, özgür bir gelecek hakkında olan ütopyik arzularla birleşiyordu (Ceferov, 1968: 9-10).

Hüseyin Cavid, Azerbaycan'da adı romantizm akımıyla birlikte anılan sanatçıdır. Eliyev, Hüseyin Cavid'in eserlerine hep eserin başkahramanının adını vermesini Nizami'ye ve Fuzuli'ye benzeterek başkahramanla eserin aynı adı taşımasını önceden tasarlanmış, sistemli bir özellik olduğunu düşünür. Gerçekten de sanatçının eserlerinin ismine bakıldığı zaman Maral, Şeyh Senan, Şeyda, İblis, Afet, Peygamber,

Topal Teymur, Seyavuş ve Kinyaz isimlerini taşıdıkları görülür. Şaire göre dünyayı fikirler idare etmektedir; fikirlerin taşıyıcıları ise kahramanlardır (Eliyev, 2013: 146).

Hüseyin Cavid'den sonra Mehemed Hadi ve Abbas Sehhet de romantizm akımının önde gelen isimlerindendirler. Vügar Ehmed, Mehemed Hadi'nin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Azerbaycan romantizminin önemli temsilcilerinden biri olduğunu belirterek şairin coşkulu, alevli ve hararetli bir yaratılışa sahip, dönemindeki toplumsal ve sosyal olaylara anında sanatında yer veren biri olduğunu belirtir. Ehmed'e göre, Azerbaycan'ın Rus esaretinden kurtulup özgürlüğüne kavuşması için Füyuzatçılarla çalışan Hadi istibdattan ve zulümden nefret ediyor ve bu istismar dünyasının yıkılacağına inanıyordu (2007: 147).

Kengerli, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde eser vermiş pek çok sanatçıyı romantik olarak nitelendirerek şöyle der: "Türkçülük ideolojisi Ali Bey Hüseyinzade başta olmak üzere Hüseyin Cavid, Abdulla Şaik, Ahmet Cevat, Muhammed Hadi, Cafer Cabbarlı, Abbas Sehhet, Aliabbas Müznib, Ali Yusuf, Ümmügülsüm vb. romantiklerin dünya görüşünün esasını teşkil etmiştir. Hatta adı geçen Azerbaycan romantikleri bu fikir cereyanının temsilcileri de sayılabilirler." (2008: 15). İleride adı sosyalist realizmle beraber anılan Cabbarlı'nın romantikler içinde sayılması ilginç bir durumdur. Ancak Cabbarlı'nın eserlerindeki kişilerin bazılarının romantik olduğu, ayrıca sanatçının döneminde çok güçlü olan Türkçülük akımının etkisiyle *Edirne'nin Fethi ve Trablusgarp Muharibesi* gibi milliyetçi duyguların ifade edildiği eserleri yazdığı unutulmamalıdır.

Görüldüğü gibi Azerbaycan'da romantizm edebiyat hayatında etkili olmuş bir akımdır. Türkçülük akımının önde gelen romantik sanatçıları Azerbaycan Halk

Cumhuriyeti'nin kuruluşunda yer almışlar, 23 ay gibi kısa bir süreliğine de olsa düşüncelerinin bir devlet şeklinde tecessüm ettiğini görmüşlerdir. Azerbaycan'da sosyalist yönetim devam ederken romantikler hakkında çok fazla çalışma ve araştırma yapılamamıştır. Eldeki çalışmalarda Mir Celal örneğinde olduğu gibi romantik sanatçılar çoğunlukla *mürteci*, *pantürkist* gibi suçlamalarla itham edilmişlerdir. Azerbaycan edebiyatında bir döneme damgasını vuran romantizm akımı ve romantik sanatçılar hakkında tarafsız ve bilimsel değerlendirmeler ancak 90'lı yıllardan itibaren mümkün olmuştur.

Alhan Bayramoğlu, Azerbaycan'da romantikler ve realistler arasında Sovyetler Birliği döneminde yaratılan suni çatışmaya ve bu çatışmanın sonucunda romantiklerin gerici, feodal gibi sıfatlarla aşağılanmasına karşı çıkar. Bayramoğlu, her iki akımın temsilcilerinin de dönemin sorunlarına eğilen, tembelliği eleştiren, milletini ilerlemeye davet eden insanlar olduklarını söyler. Bayramoğlu'na göre realist olsun, romantik olsun, bu sanatçıların hepsi de vatanperverdi ve maarifin, medeniyetin ilerlemesi uğrunda çalışmak en önemli uğraşlarıydı. Bu sanatçıların biri romantik-realist idiyse diğeri realist-romantiktir (1997: 160).

2.1.2. Realizm

Realizm kelimesinin Türkçe anlamı gerçekçilik olduğuna göre öncelikle gerçek ve gerçekçilik kelimelerinin hangi anlamlara geldiğine bakmak yerinde olacaktır. Türk Dil Kurumu Sözlüğü gerçek kelimesinin anlamını şu şekilde vermektedir: "Yalan olmayan, doğru olan şey, hakikat; gerçeklik, doğruluk; bir durum, bir nesne ya da nitelik olan var olan, varlığı inkar edilmeyen; aslına uygun nitelikler taşıyan, sahici; doğadaki gibi olan, doğayı yansıtan; yapay olmayan; düşünülen, tasarılan, imgelenen şeylere karşıt olarak var olan."¹²

Realizm, bir edebiyat akımı olarak yaygın bir şekilde kullanılmaya 19. yüzyılda başladı. Doğal olarak, realizmin doğuş yeri, kaynağı Avrupa'dır; daha da özel bir ifadeyle Fransa'dır.

Fransız edebiyat tarihinde 19. yüzyılın birinci yarısına romantizm akımının estetik görüşleri yön vermiştir. 1850'lerden sonra romantiklerin hep kendi acılarından, kendi sevinçlerinden, kendi coşkularından söz eden, düşü, üzgün ve hayata küskün havasına, yaşamdan sürekli sızlanmalarına ve kendilerini tüm evrenin odak noktasıymış gibi görmelerine tepki olarak, yapıtı yazarın kişiliğinden tümüyle ayırıp evreni olduğu gibi tasvir ederek insanın evrendeki durumunu belirlemeyi amaç edinen yeni bir estetik görüş orta çıkmıştır. Kısa sürede edebiyat dünyasında ağırlığını duyurmaya başlayan ve temeli *gerçeği gözlemleme*ye dayanan bu yeni görüş, Gustave

¹²http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5488a70d6670a6.59024344 (25.07.2014)

Flaubert'in Madame Bovary'si ile bir edebiyat akımı niteliği kazanmıştır. Gerçekçilik adını alan bu akımla, 70'li yıllardan sonra, özellikle roman dalında doğalcı (naturalist) akıma ulaşılmıştır.

Ancak gerçekçiliğe giden yol, bu kadar kısa sürmemiştir. Gerçekçiliğe giden yol dümdüz olmamıştır. Fikirsal akımların gelişmesi, doğal ve deneysel bilimlerdeki ilerlemeler, gerçekliğe giden yolda zaman zaman keskin dönemeçler meydana getirmiştir. Sözcüğü XVIII. yüzyıl, bu dönemeçlerden sadece birisidir. Fransız İhtilali, bu ihtilalin sonunda bozguna uğrayan *feodalizm*, insanoğlunun düşünce ve duyarlık dünyasında yeni çiçeklenmelere, değişimlere neden olur. İnsanın doğal çevresiyle bir bütün olduğu gerçeği daha iyi kavranır. "Bilinçli ve bilimsel bir düzeyde olmasa da Richardson, Defoe, Fielding, Swift, Lessing gibi yazarlar insanla çevresini bütünleştirerek anlatmaya çalışırlar." (Özdemir, 1981: 99). Yukarıda adı anılan yazarları ilk gerçekçiler olarak kabul etmek yerinde olacaktır.

"Fransız İhtilali (1789), Fransız toplumunu olduğu kadar diğer Batı toplumlarını da derinden etkilemiş; özellikle sosyal ve siyasi hayatı derinden sarsmış; mevcut müessese ve değerlerin pek çoğunu hırpalarken yeni değer ve müesseselerin teşekkülüne zemin hazırlamıştır. İhtilal sonrası Batı dünyasında demokrasi, hürriyet, insan hakları, orta sınıfın güçlenmesi hususlarındaki gelişmelere rağmen, mezhep kavgaları, kralcı-cumhuriyetçi çekişmeleri hâlâ devam etmektedir. Nitekim Herton ve Edwards, realizmi (natüralizm ve parnasizmi) XVIII. yüzyıl Aydınlanma Çağı'nın iyimser idealizmi ve demokratik ideallerinin çöküşüyle ortaya çıkan ümitsizliğin mahsulü bir hayat felsefesi olarak görmektedirler." (Çetişli, 2000: 81)

19. yüzyıl, insanlık tarihinde bilimsel ve fikirsel alanda pek çok gelişmenin yaşandığı bir yüzyıldır. Göker'e göre, bilimsel alandaki gelişmelere paralel olarak toplumsal alanda da gelişmeler yaşanmıştır. Bu iki alandaki gelişmelerin bir sentezini yapmak isteyen Auguste Comte (1798- 1857) pozitivism adını verdiği düşünce sistemini kurmuştur. Pozitivizmin esas karakteri, bütün olayların değişmeyen doğa kanunlarına bağlı olduğunu savunmuş olmasıdır (1982: 43). Pozitivizm (Olguculuk) şu şekilde tanımlanabilir: Araştırmalarını olgulara, deneylere, gerçeklere dayayan, fizikötesi açıklamaları kuramsal olarak olanaksız ve yararsız gören Auguste Comte'un açtığı felsefe çığırını, pozitivism¹³. " Pozitivizmin edebiyata uyarlanması fikrini ortaya atan Fransız yazar Hypolyte Adolph Taine'dir. Taine, *Introduction to the History of English Literature* adlı makalesinde, edebi eserlerin doğa bilimlerinde kullanılan yöntemlerle incelenmesini önermiştir. Taine'e göre, edebi bir eseri yaratan üç sebep vardır: Bunlar, ırk yani ulusal karakter, tarihi devir (bu devrin ruhu) ve fiziksel ve sosyal çevredir. Taine, kültürleri ve medeniyetleri organik bütünler olarak görmüş, kültür ve medeniyetlerin sosyal kurumlarını bu organik bütünlerin gerekli parçaları olarak düşünmüştür." (Kantarcıoğlu, 2009: 148).

Önce de değindiğimiz gibi gerçekliği yansıtma yöntemi sürekli bir değişim göstermiştir. Özdemir'e göre, ilk gerçekçiler olarak kabul edebileceğimiz XVIII. yüzyıl gerçekçilerinin gerçeğe bakış ve onu algılayış biçimiyle, XIX. yüzyıl gerçekçileri arasında fark vardır. Örneğin bir Defoe, bir Richardson, bir Fielding dış dünyayı, nesnelere niteliğini canlı bir biçimde yansıtır. Ancak XIX. yüzyıl

¹³(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5488a9b7711436.29415169 (01.08.2014))

gerçekçilerinde görülen şu iki özellik onlarda yok gibidir: Toplumun alt sınıflarında yer alan gerçek olay ve olguları ağırbaşlı bir bakış açısıyla ele alıp yansıtmaya; ayrıca olguların ve kişilerin tarihsel gelişim içindeki yerini doğru saptama (1982: 104).

Realist eserlerde konu olarak çağdaş toplumun her günkü sıradan yaşamı inceleniyordu. Romantiklerin günlük hayattan ve gerçeklerde uzak, idealize edilmiş konularının aksine, gerçekçi bir yazar, kendisine çağdaş toplumu konu ediniyordu. Realist yazar, toplumu, olay ve olguları elinden geldiğince kendi gözlemlerine dayanarak yansıtıyordu. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, realizm, romantizmin tersine masalvari, uzak diyarlara özlem duyup onun çekiciliğinden medet uman bir akım değildi.

Realizm, gerçekliği yansıtırken bir ayırım gözetmez; gerçeği kendi bütünselliği içinde yansıtmaya çalışır. Toplum, kişiler ya da nesnelere hakkında iyi, güzel, çekici, çirkin, iğrenç, ayıp, kaba gibi ayırlamalara ve tanımlamalara gidilmez. Sanatsal ve edebi ürünlerin aynasında her gerçek bütün yönleriyle yansıtılabilir. Yazara, sanatçıya düşen gerçeği bütün boyutlarıyla gözlemlemesi, yaşama bağlı kalarak seçmesidir. Henry Stendhal'in (1783- 1842) ünlü yapıtı Kırmızı ve Siyah'ta akımın bu yönü üzerinde söyledikleri realizmin manifestosu olarak kabul edilebilir.

Özdemir, Stendhal'in roman ve realizm üzerine sözlerini şu şekilde aktarmaktadır: "Roman dediğin, bir uzun yol üzerinde dolaştırılan bir aynadır. Bir bakarsın göklerin maviliğini, bir bakarsın yolun irili ufaklı çukurlarında birikmiş çamuru görürsün. Sonra da kalkıp heybesinde bu aynayı taşıyanı ahlaksızlıkla mı suçlayacaksınız? Aynası çamur gösteriyor diye aynaya kabahat bulmak olur mu?"

Böyle çamurlu çukuru bulunan yola, daha doğrusu suyun akmasını, kokmasını, çamur çukurları meydana getirmesini önlemeyen temizlik müfettişine çatın." (1981: 105).

Göker'in de belirttiği gibi, realist yazarlar, gerçeği olduğu gibi, kişisel, sübjektif bir katkıda bulunmadan aksettirmek yöntemini benimserler. Zaten Fransa'da 1850 kuşağı için *objektivist kuşak* deyimi kullanılır (1982: 49). Realizm, roman türündeki bu anlayışın bir sonucu olarak ortaya çıkar. Burada objektiflikten kasıt, yansız olmak ve kişisel bir görüş belirtmemek olmalıdır.

Flaubert'e göre sanat objektif olmalıdır. Romancı, romanlarında kişisel duygularından söz etmemelidir; biyoloji biliminin izlediği yöntemden yararlanmalıdır. "Sanıyorum ki büyük sanat bilimseldir, kişisel değildir. Büyük bir anlayış çabasıyla, duygu ve düşünce bakımından eser kahramanlarıyla bütünleşmek gerekir, onları kendinden yana çekmek değil." (Göker, 1982: 50).

Champfleury, Duranty gibi realist yazarlar sanatın yararlı olması görüşünü savunurlarken Flaubert sanatın amacının her şeyden önce güzellik olduğunu savunuyordu. Böylece, sanatın her türlü ahlaksal ve toplumsal amaçtan uzak kalması gerektiğini vurguluyordu. Flaubert'e göre her eserde öğretici, ahlaksal bir yön vardır ama bu yönü bulup faydalanmak okuyucuya düşer (Göker, 1982: 54). Burada şu soruyu sormamız gerekiyor: Flaubert'e göre sanatın amacı güzel olan şeyse; sanat hayatın, dünyanın vazgeçilmez ve değişmez bir parçası olan çirkinlikleri ve çirkinliklerle beraber anılan kötülükleri, adaletsizliği, yozlaşmışlığı nasıl yansıtacaktır? Flaubert'in bu noktada realist sanat anlayışına ters düştüğünü söylemek mümkündür.

Realizmde sanatın gerçek ve güzellik için olduğunu kabul edersek, sanata bu işlevlerin dışında dinî, ahlaki ya da sosyal bir fonksiyon yüklenemeyeceğini de kabul etmemiz gerekir. Sanatçı, bu konuda objektif olmak mecburiyetindedir. Başkaları da bu tutumu yüzünden ne sanatkârı ne de eserini tenkit edebilir. Flaubert'in şu cümleleri, söz konusu prensibi daha da netleştirecektir: "Gzel üslupla yazan sanatçılara fikir ve ahlak gayelerini ihmal ettikleri için ıkışıyorlar, sanki doktorun gayesi iyileştirmek, bülbülün gayesi de sadece tmek, sanki sanatın gayesi de her şeyden önce güzellik yaratmak değilmiş gibi." (etişli, 2000: 89).

Realistler, dil ve üslup anlayışları hususunda, romantiklerin tumturaklı, yapay, süslü, gösterişli ve savruk dil ve üsluplarından ziyade; dili temiz ve öz kullanıp üslupta aşırıya kamamaları gibi özellikleriyle, ihtiyatla söyleyecek olursak, belli ölçüde klasizme yaklaşırlar.

Realistler, eserlerini savundukları gerçek anlayışına uygun bir biçimde yazabilmek için gerekli olan malzeme, bilgi ve belgeyi toplayabilmek için gözlemde bulunur, araştırma yapar, doküman toplarlar. Nitekim pozitivizmin düşünce sistemindeki deneyin yerini gerçekçilikte bilgi ve belge almıştır. Bu bilgi ve belge toplamaya örnek olarak Tolstoy'un, Savaş ve Barış isimli ünlü romanını yazmadan önce aylarca haritalarla savaş meydanlarını gezmesi, çevreyi ve bölgenin coğrafyasını incelemesi gösterilebilir.

Mir Celal ve Firudin Hseyrov 20. yüzyıl realist Azerbaycan edebiyatını İnkılapçı- Demokrat Edebiyat ve Realist- Maarifperver Edebiyat olarak iki gruba ayırmaktadır. Birinci grupta Celil Memmemguluzade, Mirze Elekber Sabir, Neriman Nerimanov, Ebdürrehim Bey Hagverdiyev, Eli Nezmi, Memmed Seid Ordubadi,

Eligulu Gemküsar, Mirzeli Möcüz, Bayrameli Abbaszade; ikinci grupta ise Süleyman Sani Ahundov, Üzeyir Hacıbeyli, Abdulla Şaig, Sultanmecid Genizade, Reşit Bey Efendiyev, Yusif Vezir Çemenzeminli, İbrahim Bey Musabeyov ve Marağalı Zeynelabidin yer almaktadır. Kamran Eliyev ise Yaşar Garayev'den alıntı yaparak Azerbaycan'daki realizm akımını üç dönemde incelemektedir:

1. Maarifçi realizm: Azerbaycan realizminin tarihinde en büyük devirdir. Bu realizm, Mirze Feteli Ahundov'un edebî mektebine, realizm nazariyesine, estetiğine ve geleneklerine yaslanır.

2. 20. yüzyıl eleştirel realizmi: 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın 20'li yıllarına kadar görülen realizmdir. En büyük temsilcileri Celil Memmetguluzade ve Mirze Elekber Sabir'dir.

3. Sosyalist realizm (Eliyev, 2013: 32).

Azerbaycan edebiyatında genel bir eğilim olarak edebiyatta realizmin Mirze Feteli Ahundov ile başladığı görüşü hâkimdir. 19. yüzyılın ortalarına hâkim olan maarifçi-realist edebi fikir, Ahundov'un altı komedisinde, povestinde (uzun hikâye), ve edebi eleştirisinde ortaya çıkar. Büyük mütefekkir *Temsilat*'ta ifade ettiği maarifçi görüşlerini *Aldanmış Kevakib* ve *Kemalüddövlə Mektupları*'nda da devam ettirir. Maarifçi realizm, ikinci aşamasına geçerken bu iki eseri temel olarak alır. Baba Babayev'e göre ise ilk realist nesir örneğini Bakıhanov *Kitab-ı Asgeri* adlı eseriyle vermiştir¹⁴. Mehdiyeva, Ahundov'un aklın kabul edebileceği gerçekliğin tasvirini yapması, tipik hayat sahnelerini anlatması, komik sahnelere ve durumlara, tenkide ve

¹⁴ <http://www.azyb.net/cgi-bin/jurn/main.cgi?id=956> (18.08.2014)

güldürü öğelerine yer vermesi, mutlu son ve müspet kahraman gibi özelliklerini onun maarifçi realizminin esas belirtileri olarak kabul eder.¹⁵

Özellikle 19. yüzyıldan bahsederken karşımıza *maarifçi- realist mektep* tabiri çıkmaktadır. Adından da anlaşılacağı gibi maarifçi realizm, öncelikle maarife yani eğitime önem veren, ulusun aydınlanmasının yolunun eğitimden geçtiğine inanan bir realizmdir. Dönemin idealist aydınları, Azerbaycan'ın asıl meselesini maarif meselesi olarak görmüşlerdir. Maarifçi realist aydınların ortak noktası hemen hemen hepsinin öğretmen olmasıdır. Kendileri bu uğurda hem okullarda öğretmenlik mesleğini icra etmişler hem eğitici bir tür olarak gördükleri tiyatroya eğilerek tiyatro yazarlığı ve gerektiğinde oyunculuk yapmışlar hem de dönemin matbuat faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Dönemin maarifçi aydınları ele aldıkları konularla, hedefleriyle ve çalışma alanlarıyla değerlendirildiğinde aslında bir *Azerbaycan aydınlanmasından* bahsetmek mümkündür. 19. ve 20. yüzyılın en önemli maarifçileri arasında "Mirze Kazım Bey, Mirze Şefi Vazeh, Seyid Ezim Şirvani, Mirze Ebülhesen Bey Vezirov, Seyid Ünsizade, Reşid Bey Efendiyev, Sultan Mecid Genizade, Memmettağı Sidgi, Neriman Nerimanov, Üzeyir Hacıbeyov ve Abdulla Şaig" (Balayev, 2002: 91) sayılabilir.

Realizm ile maarifçi realizmin ayrıldığı noktayı şu şekilde izah etmek mümkündür: Realizm, yaşanan olayları, yaşanmakta olan her şeyi, insanları ve toplumu sadece olduğu gibi, hiç değiştirmeden anlatır. Maarifçi realizmde bilim ve eğitim ön planda olduğundan akıl, eğitim, terbiye, bilim ile diğerlerinden ayrılan insanların yaşadıkları ele alınır. Maarifçi realist eserlerin sonunda bu yüzden bir ders

¹⁵ <http://static.bsu.az/w8/Xeberler%20Jurnali/Humanitar%202010%204/43-48.pdf> (26.09.2014)

verme, kıssadan hisse çıkarma amacı vardır. Maarifçi realizm, "olanı değil, olması gerekeni işler." (Kamalieva, 2009: 152).

2.1.3. Sembolizm

"Sembolizm, rüya ve esrarı hayattan çıkaran pozitivizme, varlık ve tabiatı sadece dışı gören natüralizme ve parnaslara tepki olarak doğar." (Kefeli, 2012: 128). Sembolizm, sezgisel yaklaşımların gerekliliğine inanır; materyalizmden beslenen ve insanı makineleştiren realizme ve natüralizme karşı çıkar. Sembolizm, 1880'li yıllarda çoğu yabancı kökenli şairler tarafından ortaya atılan bir edebî akım, kozmopolit bir harekettir. Sembolistlere göre şiir gerçekte tüm bağların kesildiği çizgide başlar ve sonsuzluğa doğru uzanır.

Sembolizme fikirsel olarak en fazla etki eden sanatçılar, Kant (1724- 1804), Wagner (1813- 1883) ve Schopenhauer (1788- 1860)'dir. Schopenhauer'e göre "Bilgi için var olan her şey, yani evren, düşünen varlığa göre bir varlıktır; duyular ve akıl yoluyla anlayan bir kişinin anlayışından başka bir şey değildir. Tek kelimeyle duyuların ve aklın meydana getirdiği bir imajdır. Schopenhauer'e göre bilgi konusunda önem taşıyan bir başka öge, sezgidir." (Göker, 1982: 70).

Sembolizm, gerçekçiliğe, daha doğrusu gerçekçiliğin şiirdeki yansıması olan parnasizme tepki olarak doğmuştur. 1885-1902 yılları arasında gelişme gösteren akım, özellikle şiirde etkili olmuştur. Sembolizm akımının ismini 1886'da akımın bildirisini de hazırlayan Jean Moreas koymuştur (Karataş, 2011: 515).

Evreni estetik bir bütün olarak algıladıklarını söyleyen sembolistlerin sanat görüşleri ve sanat hakkındaki tutumları şu şekilde sıralanabilir: Biçimsellikten kaçınmak, anlatımda açıklığı reddederek kapalılığı tercih etmek, şiirde musikiyi/ahengi ön plana çıkarmak, semboller ve imgeler yardımıyla geniş ve derin çağrışımlar yaratmayı amaçlamak, bireyselliği ve lirizmi derinleştirmek, anlatılmak isteneni dile getirirken gerçek anlam yerine mecazı temel kabul etmek, anlama fazla önem vermemek, şiirde *salt gerçeği* anlatmak yerine telkin, telmih ve ima yollarıyla okura şiiri hissettirmeyi ve sezdirmeyi hedeflemek, gerçekliğin duygu dünyasında bıraktığı izleri dile getirmeye çalışmaktır.

Azerbaycan edebiyatında sembolizme örnek olarak gösterilebilecek en bilinen örnek, Ali Bey Hüseyinzade tarafından yazılan *Gırmızı Garanlıklar İçinde Yaşıl İşıklar* adlı makaledir:

"Bu makale edebiyatta sembolizme hasrolunmuştur. Makale iki bölümden oluşmaktadır. Makaleye önce dekadancılık hakkında ansiklopedik bilgi verilerek başlanmıştır. Gırmızı garanlı, Hüseyinzâde tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır: 'İnkılapla gericilik savaşıyor; bu savaşın neticesinde ortalık al kanlara boyanıyor. O kanlardan yükselen yoğun buhar, bir sehabe hâlini alıp bütün çevreyi karanlığa boğuyor. İşte kırmızı karanlık!' Bu sözlere göre kırmızı karanlık gerici faaliyetler sonucunda dökülen kanlardır. Peki, yeşil ışıklar nedir? Yeşil ışıklar da kırmızı karanlığın tersidir; yani iyilikler, hayırhahlıklardır!" (Osmanlı, 2010: 29).

Azerbaycan edebiyatında sembolizme örnek olarak gösterilebilecek üç eser daha vardır. Bunlar Emin Reyhani tarafından yazılan *Şeytanın Mektubu* (1935), Hüseyin Cavid tarafından yazılan *İblis* (1918) ve Ebdürrehim Bey Hagverdiyev tarafından yazılan *Peri-Cadu* (1901) (Rehimli, 2005: 49) adlı eserlerdir. Üç sanatçı da sansür mekanizmasının çok güçlü olduğu dönemlerde bu eserleri yazdıkları için bu sembolik ifadeleri kullanmak zorunda kalmışlardır.

2.1.4. Eleştirel Realizm

Realizm, görüldüğü gibi kendi içinde alt dallara ayrılmaktadır. O zaman, sormamız gereken soru şudur: Eleştirel realizmin, realizmden farkı nedir? Hacıyeva, eleştirel realizmin genel belirtisinin onun bütün temsilcilerinin içinde yaşadıkları topluma karşı siyasi değil, manevi bir muhalefet içinde olmalarının altını çizer. Tolstoy, Dostoyevski, Turgenyev ve Çehov gibi Rus eleştirel realistlerinde bu manevi muhalefet çok güçlüdür (2012: 18). Başka bir görüşe göre ise "Tenkitçi realistler cemiyetteki olayları, kişilerin yaşayışını, toplumdaki bozuklukları ince, alaylı bir dille ele alır ve tenkit eder." (Kamalieva, 2009: 152).

Azerbaycan edebiyatında ilk realist ve ilk eleştirel realist sanatçının kim olduğu konusunda bir fikir birliği olduğu söylenemez. Ahundov, Molla Penah Vagif'in hayatın gerçekliğini ve tabiat olaylarını edebiyata sokmasıyla edebiyatta realizmin gelişmesi için kuvvetli bir zemin yaratmakta onun benzersiz rolünü takdir eder. Zakir'in ise bu realizmi daha da kuvvetlendirerek eleştirel realizme evrilmesinde büyük payı

olduğunu söyler. Celil Memmedguluzade, XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da tenkidi realizm (eleştirel gerçekçilik) edebi mektebinin, inkılapçı, demokratik ve satirik istikametli Molla Nesreddin dergisinin kurucusu olmuş, milli edebiyatta yeni bir yol göstermiş, çığır açmış, dramaturg, dergici ve edebiyat adamı olarak tanınmıştır. Celil Memmetguluzade, Azerbaycan'ın siyasi ve toplumsal tarihinde Azerbaycan milli ruhunu en iyi yansıtanlardan biridir. "Bu yönüyle büyük inkılapçı- demokratın gönülden bağlı bulunduğu, tüm edebiyat ve matbuat faaliyetleri içinde en iyi şekilde tatbik ettiği mücadele silahı karakteristiktir. Söz konusu silah, öldürücü gülüş, acı ve keskin içerikli hiciv olmuştur." (Askerova, 2006: 251).

Görüldüğü gibi, eleştirel realizmin en belirgin özelliği ve en güçlü silahı, mizahtır. Azerbaycan eleştirel realistlerinin en büyük iki temsilcisi olan Celil Memmetguluzade'nin ve Sabir'in adlarının Molla Nesreddin ile beraber anılmasının nedeni de Molla Nesreddin'in bir mizah dergisi olmasıdır. Toplumdaki aksaklıkları alayla bir dille ve mizah yoluyla eleştiren bu sanatçılar, eleştiriyi mizah yoluyla yaptıkları için insanlarda bir rahatsızlık yaratmamışlardır. Toplum, kendisinde var olan yanlışlıkların ve aksamaların mizah yoluyla anlatılmasına daha sıcak bakmış; eğlenerek öğrenmiştir.

20. yüzyılın başlarından itibaren Mirze Elekber Sabir'in şiirleri matbuat sayfalarında görülmeye başlar. 1903 yılında *Şark-i Rus*'ta, ardından *Hayat* gazetesinde şiirleri yayınlanır. 1906 yılında *Molla Nesreddin* dergisinin görüşlerini kendine uygun bularak orada yazmaya başlar. "Yetenekli şairler ve yazarlar arasında Molla Nesreddin dergisinde *Hophop* takma adıyla yazan Sabir'in yıldızı parlamaya başlar. Sabir, halkın tamamı tarafından benimsenmiş bir sanatçıdır. Sabir'i sadece şehirlerde, burjuvazinin zengin evlerinde, küçük esnaf ve tüccar ailelerinde değil; köylerde, kültür hayatından

uzakta kalan izbe yerlerinde bile okuyorlar. Sabir, Fuzuli'den sonra Azerbaycan'ın tamamı tarafından benimsenmiş tek şairidir." (Veliyeva, 2003: 28). Sanatçının şiirleri sanatçı dostlarının yardımlarıyla 1912 yılında *Hophopname* adıyla kitap şeklinde yayınlandı. Bu kitaptaki şiirlerde 20. yüzyılın ilk on yılının bütün önemli toplumsal, siyasi olayları ve maişet meseleleri mevcuttur. Bu yönüyle Hophopname, halkın hayatını ve hayat mücadelesini bütün yönleriyle gösterip yansıtan parlak bir aynadır. Sabir, çoğu zaman aynı konu hakkında pek çok şiir yazmıştır. Şiirlerinde en çok ele aldığı konular, okul, ilim, tahsil, para, işçi, köylü, fakirlik, kadın özgürlüğü, din, gazete ve entelektüellerdir. "Geleneksel olarak, sanatçının günün nabzını tutabilmesi, güncel konuları ele alması ve ileri görüşlülüğü anlamına gelir. Sabir, günün değil, devrin, zamanın nabzını tutmuştu; Sabir dün de günceldi, bugün de günceldir, yarın da güncel olacaktır." (Eli, 2012: 40).

İnkılapçı- demokrat aydınlar içinde yer alan Neriman Nerimanov, hem 1891-1902 yılları arasında Bakü'deki öğretmenliği sırasında, hem de daha sonraki dönemde Azerbaycan'ın önde gelen aydınlarıyla beraber medeni, toplumsal ve eğitimle ilgili pek çok sorunun çözülmesine faal olarak iştirak etmiştir. Nerimanov, devrin önemli öğretmenlerinden olan Genizade, Mahmudbeyov, Ceferzade ve başka aydınların da katılımıyla 1894 yılında Bakü'de ilk milli kütüphaneyi ve kiraathaneyi açmıştır. "Bu kütüphanede Gencevi, Fuzuli, Firdevsi, Vagif, Zakir, Mirze Feteli Ahundov ve Şirvani gibi büyük şair ve yazarların eserlerinin bulunmasının yanı sıra *Ekinçi*, *Ziyayi-Gafgaziyye* ve *Keşkül* gazetelerin de elde bulunan nüshaları toplanmış, onların katalogu çıkarılmıştır."¹⁶ Sanatçı *Nadanlıg* adlı eserinde cehaleti, *Dilin Belası yahut*

¹⁶ <http://www.muallim.edu.az/axiv/2010/13/13-17.htm> (11.10.2014)

Şamdan Bey adlı komedide feodal burjuva toplumun ilişkilerinin doğurduğu yalancılığı, riyakârlığı ve ihaneti eleştirir. *Nadir Şah* adlı tarihi dramında istibdada ve despotizme karşı çıkararak zulüm ve haksızlığın hüküm sürdüğü bir ülkede adaletli padişah olunamayacağını anlatır. *Pir* adlı povestte de dinî fanatizmi ve cehaleti eleştirir. Elimirzeyeva'ya göre, Nerimanov demokratik görüşlerine ve Marksizm'e maarifçilikten gelmiştir. Maarifçilik ve Marksist ideoloji onun fikir yapısında birleşerek toplum yararına sunulmuştur (2011: 3).

Nerimanov bu yıllarda sadece edebi eserler yazmakla kalmamış, birçok ders kitabı da kaleme almıştır. 1899'da yayınladığı *Türk-Azerbaycan Dilinin Mühteser Serf-Nehvi*, *Müellimsiz Türk Dilini Öyrenmekden Ötrü Ruslar Üçün Asan Kitabça*, *Müselmanlar Üçün Müellimsiz Rus Dilini Öyrenmekden Ötrü Asan Kitabça* eserleri ders kitaplarının yazımında ileriye doğru atılmış adımlardır. Bu kitaplardan, özellikle *Türk-Azerbaycan Dilinin Mühteser Serf-Nehvi* adlı kitabından uzun müddet Azerbaycan mekteplerinde istifade edilmiştir. "Nicat cemiyetinin başkan yardımcısı olan Nerimanov, kalem arkadaşlarıyla beraber (H. Zerdabi, F.Ağayev, S. S. Ahundov, A. Şaig, Ü. Hacıbeyov ve diğerleriyle birlikte) 1906 yılının ağustos ayında Bakü'de Azerbaycan öğretmenlerinin I. Kurultayı'nın toplanmasına emek sarf etmiştir."¹⁷

Nerimanov, Azerbaycan tarihine sadece yazarlığıyla değil, siyasi faaliyetleriyle de geçmiş bir şahsiyettir. "1905'te Bakü'de Hümmet Partisi'ne girmiş, 1906'da RSDFP'nin programını Azerbaycan Türkçesine tercüme etmiştir." (Gasımlı, Hüseyinov, 2005: 28-29). Devrime kadar her aşamada, her zor durumda çalışan

¹⁷ <http://www.muallim.edu.az/arxiv/2010/13/13-17.htm> (31.10.2014)

Nerimanov, Azerbaycan'ın bugün bile en çok tartışılan şahıslarından biridir. Nerimanov için "Halkımızın büyük bir oğludur." görüşünün yanı sıra onu vatana ihanetle suçlayanlar da vardır.

Bu bölümde genel olarak karşılaştığımız zorluk, kavramlar arasında kesin bir sınırın olmamasıdır. Bu nedenle, aynı sanatçı değişik kaynaklarda *realist*, *eleştirel realist* ya da *maarifçi realist* olarak tanımlanabilmektedir. Bu konunun daha fazla araştırılmaya ve aydınlatılmaya muhtaç olduğu açıktır.

2.1.5. Sosyalist Realizm

Azerbaycan, 19. yüzyılın başlarında arlık Rusyasına dâhil olarak büyük toplumsal, siyasi, kültürel ve ekonomik dönüşümler dönemine girer. Rus hâkimiyeti Kafkasya'da yayılıp kök saldıka bu hkimiyetin Azerbaycan'da da etkileri hissedilmeye başlar. Maarifçi aydınlarmın yetişmesi, dil bilen, dünyayı takip edebilen bu aydınlarmın edebiyat alanında ve sosyal alanda art arda değişik alanlara el atmaları neticesinde Azerbaycan edebiyatı yenileşme yoluna girer; halkı bilinçlendirmek, cehaletten kurtarmak için eğitim ve tiyatro ön plana çıkar.

Dönemin maarifçi aydınları eğitim, kadın hakları için ve dinî fanatizm gibi konularla savaşır ve halkına hizmet etmeye çalışırken bir yandan da arlık Rusyasının sansürü ile mücadele etmektedirler. 1905 yilındaki devrim provası sonucunda kanlı olaylarmın ve grevlerin ardından arlık Rusyasından koparılan özgürlükler, etkisini Azerbaycan'da kısa bir süre içinde göstermeye başlar. Bu dönem, yani 20. yüzyılın

başları, Azerbaycan'ın yakın tarihinde ikinci büyük dönüm noktasıdır. Bu dönemde hızlanan Türkçülük ve sosyalizm gibi fikir akımlarının etkisiyle oluşan siyasi faaliyetler, Azerbaycan'ın neredeyse bir yüzyıllık siyasi, toplumsal, kültürel ve edebî hayatını belirleyecektir.

Fikir akımları bölümünde kısaca bahsettiğimiz sosyalizm ve Azerbaycan'daki sosyalist faaliyetler, nihai hedefine 28 Nisan 1922'de ulaşır. Mehmed Emin Resulzade ve arkadaşları tarafından kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 23 ay sonra yıkılarak Azerbaycan'da sosyalist idare tesis edilir. Azerbaycan'da sosyalist hareketin başını çeken Neriman Nerimanov, kısa bir süre sonra kendisine verilen sözün tutulmadığını görür ve gerek Lenin'le gerekse Stalin'le yaptığı görüşmelerinde ve onlarla mektuplaşmalarında bundan duyduğu rahatsızlığı dile getirir. Peki, Nerimanov'a verilip de tutulmayan söz nedir? Bu söz, "*Lenin'in vaat ettiği Müstakil Sovyet Azerbaycan'ının sadece bir ilke, bir prensip olduğunu anlamasıdır.*" (Aşırılı, 2006: 4). Burada altı çizilen husus, Azerbaycan'ın 1922'de bütünleşik bir yapının içinde yer alması; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin cumhuriyetlerinden biri olmasıdır. Lenin tarafından devrimden önce ifade edilen *ulusların kaderlerini tayin hakkı* düşüncesi hayata geçirilmemiştir. Lenin, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı* adlı çalışmasında, ezilen ulusların kurtuluşunun çifte biçim değiştirmeyi içerdiğini söyleyerek bunları 1. Ulusların tam eşitliği ve 2. Siyasal ayrılma özgürlüğü olarak ifade eder (Lenin, 2004: 133). Yine aynı eserde "Biz, sosyalist düzende ulusların kendi kaderlerini tayini hakkını uygulamamanın sosyalizme ihanet olacağını ileri sürdük." (Lenin, 132) diyerek teoride Sovyetler Birliğinde yer alan tüm ulusların eşit olduğunu kabul eder ve bu ulusların isterlerse Birlikten ayrılacakları düşüncesini ifade eder. Azerbaycan, merkezî idarenin çok güçlü olduğu Sovyetler Birliği içinde yer alınca

merkezde verilen bütün kararlara uyan bir devlet olmak durumunda kalmıştır. Önceden düşünöldüğü gibi Azerbaycan bağımsız bir devlet olsaydı ya da kurulan sosyalist cumhuriyetler daha gevşek bir konfederasyon oluştursaydı, Azerbaycan tarihinde bir değişiklik olur muydu bilemiyoruz. Ancak 1922'den 1991'e kadar içinde yer aldığı bütünleşik yapının, bu yapının getirdiğı müeyyidelerin ve zorunlulukların Azerbaycan'ı her yönden etkilediğı; Azerbaycan'da, dünyada daha önce tecrübe edilmemiş birçok toplumsal, sanatsal dönüşüme neden olduğı açıktır.

Azerbaycan edebiyatına baktığımız zaman toplumun bütün alanlarında görölen dönüşümün edebiyata da yansıdığını görürüz. Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Azerbaycan edebiyatına damgasını vuran hatta Azerbaycan edebiyatı denince akla gelen ilk kavram, sosyalist realizmdir. Sosyalist realizmin tanımı şu şekilde yapılabilir: "Sosyalist realizm, Sovyet edebiyatının ve edebiyat tenkidinin esas metodudur. Bu metot, sanatçıdan gerçeğı doğru, net, tarihi bir devrimsel gelişme çerçevesinde göstermesini talep eder. Aynı zamanda bu doğruluk ve tarihi netlik emekçilerin düşünsel değişim ve sosyalizm ruhunu da eğitip yetiştirme meselesiyle birleştirilmelidir." (Tağızade, 2006: 18). Bu tanım, sosyalist realizmin Birinci Yazarlar Kurultayında yapılan ve tutanaklara geçen ilk tanımıdır.

Sosyalist realizmin kurucusu ve olumlu tip ile devrimci romantizm kavramlarının yaratıcısı olarak Maksim Gorki gösterilmiştir. Ancak Gorki'nin sonradan rejimle ters düştüğü, ülkeyi terk ettiğı bilinen bir gerçektir ve ilk sosyalist realist eser sayılan Ana'nın aslında sosyalist realist bir eser sayılıp sayılamayacağı çok tartışılmış bir konudur. Sosyalist realizmin başlangıcı genel bir eğilim olarak Maksim Gorki'ye bağlanmaktadır. Ancak sanat hakkında asıl kafa yoranlar, devlet ve sanatın

ilişkisinin nasıl olması gerektiğini, sanatın işlevinin ne olacağını düşünenler, "Troçki, Lunaçarski, Jdanov ve Plehanov'dur." (Akpınar, 2014: 14-19).

Troçki (1879-1940) 1923'te kaleme aldığı *Edebiyat ve Devrim* adlı kitabında devrimci sanatın sadece işçi sınıfı tarafından yaratıldığının doğru olmadığından hareketle, Parti'nin sanata müdahale edemeyeceğini, onu koruması ve özgürleştirilmesi gerektiğini yazar (Uygur, 2005: 4). Troçki, sanatın özgür olması gerektiğini ve devletin sanat üzerinde baskı kuramayacağını savunuyordu. Dönemin sanat anlayışına tamamen ters düşen bu anlayış, zaten devletin hâkim sanat görüşü olmamış ve Troçki Stalin'le giriştiği mücadeleyi kaybederek yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır.

Jdanov, edebiyatta devletin müdahalesinin zorunluluğunu ve sosyalizmin gerekliliğini savunarak sosyalist realizm akımının temelini atanlardan biri olmuştur. Sosyalist realizmin Sovyet edebiyatında resmi edebiyat akımı olarak ortaya çıkması, 1934'te Sovyet Yazarları Birinci Kongresi'nde Sovyet politikacı Jdanov (Andrey Aleksandroviç, 1896-1948)'un siyasette sanatın gücünden ve etkisinden istifade edilmesi gerektiğinin belirten konuşması ile ilgilidir. Jdanov, Stalin'in sanat konularındaki sözcüsü ve danışmanı konumunda olan bir devlet adamıdır. Jdanov'dan çok daha önce Engels sanatta güdümlülük ve taraf tutmayla ilgili yazılar yazmıştır. Ancak bunun resmi olarak dile getirilmesi ve akabinde bir programa bağlanması Jdanov'dan sonradır. "Jdanov'un sanatı siyasetin güdümüne sokmaktaki gerekçesi, sanatın artık halkın sorunlarını dile getiren işlevsel bir araç hâline gelmesidir." (Akpınar, 2014: 15).

"... edebiyat eserinin başkahramanları, canla başla yeni hayatı inşa edenlerdir; yani, erkek ve kadın işçiler, erkek ve kadın kolhozcular, Parti üyeleri, yöneticiler, mühendisler, genç

komünistler, genç öncülerdir. Sovyet edebiyatının başlıca tipleri ve esas kahramanları işte bunlardır. Coşkunluk ve kahramanlık tutkusu edebiyatımızı sarmıştır. Edebiyatımız iyimserdir ama bu iyimserlik bilinçsiz bir içgüdü şeklinde değildir. Edebiyatımız özünde iyimserdir, çünkü ilerleyen sınıfın, proletaryanın edebiyatıdır. Sovyet edebiyatının gücü, yeni bir davaya, sosyalist inşa davasına hizmet etmesinden gelmektedir." (Akpınar, 2014: 17-18).

Jdanov'un bu konuşması dönemin iktidarının görüşlerini yansıtır niteliktedir. Nitekim bu konuşmanın yapıldığı 1934'ten sonra devletle edebiyat iç içe geçmiş, karanlık ve boğucu burjuva sınıfının önüne geleceğe güvenle bakan işçi sınıfı ve sosyalistler çıkarılmıştır.

Plehanov'a göre, "Sanatın içeriğini realite oluşturur. Her faaliyette olduğu gibi sanatta da içerik çok önemlidir; ideolojik içerikten mahrum bir çalışma sanat eseri olamaz. Bu kurallar çerçevesinde sanat ve edebiyatın izlemesi gereken yolu Plehanov şöyle gösterir:

Realite→ ideoloji→içerik→biçim→güzellik (Uygur,2005: 5).

Plehanov'la beraber değişik örgütler ve dergiler etrafında toplanan sanat ve edebiyat adamlarının yaratmaya çalıştıkları yeni sanat ve edebiyat anlayışı, sosyalizmin yurttan yerleşmesi sorununu, işçi sınıfının savaşımını ve yaratılmak istenen yeni insanı, fabrikanın, çalışmanın ve yaratmanın merkezine yerleştirir. Bu amaç doğrultusunda sanat ve edebiyat,

"1. Gerçeğe dayalı toplumsal gelişme hedefleri belirlemelidir.

2. Yeni kavramının ne anlama geldiğini açıklamalıdır.
3. Kahramanları yüceltmelidir.
4. Çalışanların sosyalizme uygun eğitilmelerini hedeflemelidir.
5. Gerçeğin ortaya konmasında ve bireylerin ideolojik dönüşümlerinde birliği ve uyumu sağlamalıdır.
6. Geleceğe dair mücadeleler tasarlamalıdır.
7. Yeni bir Rönesans için insanları mücadeleye davet etmelidir." (Uygur, 2005:5).

Sosyalist realizmin fikirsel dayanağı Marksizm'dir. Marksizm'i şu şekilde tanımlamak mümkündür:

"Marks'ın çok kere Marksizm diye isimlendirilen düşünce ve tahlil sistemi, diyalektik materyalizmle birlikte tarihi ve toplumları geniş bir perspektif içinde ele alan ve bunların hareketlerini genel ve hâkim çizgileri içinde kavramaya yönelmiş bir tarih teorisi, belli tarih dönemlerinin farklı toplum yapılarını açıklamaya yönelmiş bir toplum teorisi ve toplumun gelişme çizgisi üzerinde belli bir aşamayı temsil eden kapitalist toplumu tahlil ve teşhise yönelmiş bir iktisat teorisinden meydana gelmiş bir bütündür." (Selik, 1982: 10).

"Marksizm, tümel, kuşatıcı bir felsefe sistemidir. Bu felsefe, bir yanıyla bugün Batıda felsefe deyince anlaşılan, felsefe problemleri alanını inceleyen, bilgi teorisi, ontoloji ve bilim felsefesi gibi alanları içine alan diyalektik materyalizme; öbür yanıyla da bir tarih felsefesi, bir toplum felsefesi demek olan tarihsel materyalizme dayanır."

(Tunalı, 1993: 13). Bu tanımlardan anlaşılacağı gibi, Marksizm'in dayandığı üç temel konu tarih, toplum ve ekonomidir. Dayandığı kökler ise diyalektik materyalizm ve tarihsel materyalizmdir. Alman felsefeci Karl Heinrich Marks'ın siyasi ve ekonomik görüşlerinden oluşan Marksizm, doğal olarak önceden ortaya çıkmış birçok felsefe ve ideolojiden beslenmiştir. "Asım Bezirci, Marksizm'in 19. yüzyılın klasik Alman felsefesi ile İngiliz ekonomi politiği ve Fransız ütöpik sosyalizminden kaynaklandığını, Marks'ın F. Engels'le beraber bu üç akımı eleştirip özümleyerek onların en iyi yanlarını alıp yeni bir bireşim kurduğunu belirtir." (Cömert, 2013: iv).

Marksizm'den söz edilince hep karşımıza çıkan iki kavramı yani diyalektik materyalizmi ve tarihsel materyalizmi kısaca açıklamak yerinde olacaktır:

"Diyalektik materyalizm Marksist-Leninist partinin dünya görüşüdür. Doğa olaylarına karşı yaklaşımı, onları inceleme ve kavrama yöntemleri diyalektik olduğundan ve doğa olaylarını yorumlayışı ve teorisi materyalist olduğundan buna diyalektik materyalizm denmektedir. Tarihsel materyalizm, diyalektik materyalizmin ilkelerinin sosyal hayatın incelenmesindeki uzantısıdır ve bu ilkelerin sosyal hayattaki olaylar, toplum ve toplum tarihi çalışmalarına uygulanmasıdır." (Stalin, 2003: 9).

"Marks ve Engels'in edebiyata ilişkin yazılarında, daha çok, yazarın betimlediği dünyaya ilişkin bilincin saydamlığı; bu bilincin toplumsal gerçeğe ne ölçüde uygun olduğu üzerinde durulur. Edebiyatın, bilinçlendirici ve aydınlatıcı işlevine de değinilir. Dolayısıyla bu yazılarda, edebiyatın özgün sorunlarına ilişkin bir kuram değil, birtakım ipuçları bulmak olanaklıdır." diyen Hilav (1995: 204) Marks ve

Engels'in edebiyat ve sanat konusunda tam bir görüş belirtmediklerini kaydeder. Aynı şekilde Berna Moran da Marks'ın ve Engels'in estetik üzerine herhangi bir eser yazmadıklarını belirterek onların sanatı ekonomik yapıya bağladığını ve Marksist estetiğin ilkelerini bu şekilde oluşturduklarını söyler. Marks'ın ve Engels'in edebiyat hakkındaki görüşlerini mektuplarından ve başka eserleri içinde söyledikleri sözlerle öğrendiğimizi, Lenin'in ilaveleriyle Marksçı estetikçilerin dayandıkları temel ilkelerin oluştuğunu dile getirir (Moran, 2012: 42).

"Tarihi maddeciliğe göre, üretim güçleri ve üretimi yapan sosyal grupların birbirleriyle ilişkisi o toplumun ekonomik yapısını meydana getirir ve altyapı denilen bu ekonomik yapı o toplumun üstyapısı denilen ahlaki, hukuki, dini görüşlerini ve sanat anlayışını belirler." (Moran, 2012: 42-43). Sınıflara ayrılmış bir toplumda, üstyapı, ekonomik bakımdan hâkim durumda olan sınıfın görüşlerini, isteklerini ve zaman zaman zorlamalarını yansıtır. Başka bir deyişle, bir toplumu yöneten ideoloji, o toplumdaki hâkim sınıfın çıkarlarını korumaya, onları meşrulaştırmaya hizmet eder. Sanat, üstyapının parçası olunca elbette egemen sınıfın üstünlüğü ortaya çıkacak; ekonomiyi yöneten sanata da hükmedecektir. Kapitalist toplumlarda görülen bu durum, tam da sosyalizmin ve edebiyatta sosyalist realizmin karşı çıktığı durumdur.

1917 yılında Rusya'da Ekim Devriminin gerçekleşmesinin ardından, bir ihtilalle kurulan ve bir ideolojiyi tesis etmeye çalışan her devlette görülebilecek bir durum yaşanır. Bu durum, yeni ideolojiyi halka tanıtmak, benimsetmek, Sovyet tarzı *yeni insanın* yaratılmasını sağlamak, çok uluslu bir yapı olan Sovyetler Birliğinde ortak bir kültür, ortak bir tarih ve ortak duyarlılıklar yaratmaya çalışmaktır. Ancak, 20. yüzyılın başlarında dünyanın ilk sosyalist devletini kuran Rusya'da ve daha sonra

Sovyetler Birliği içinde yer alacak diğer ülkelerde halkın eğitim seviyesi ve okuma yazma oranı düşüktür. Bu şartlar altında yeni ideolojinin benimsetilmesi ancak propaganda yoluyla mümkündür; bu propagandayı yapacak olan da sanattır, daha da özelinde edebiyattır. "Marksist düşünür Louis Althusser'in *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* adlı eserinde tüm ayrıntılarıyla dile getirdiği şekilde devletler doğru ya da yanlış kendi ideolojilerini ayakta tutabilmek adına şiddet de dâhil olmak üzere her türlü yöntemi kullanabilir." (Akpınar, 2014: 8). Azerbaycan'da 1937'de aydınlara karşı başlatılan kıyım, gerçekten de ideolojinin ve mevcut düzenin korunması söz konusu olduğu zaman devletin şiddeti nerelere götürebileceğinin en açık kanıtıdır. "Bu dönemde Ehmed Cavad, Hüseyin Cavid, Mikayıl Müşfig gibi pek çok sanatçının rejime muhalif olduğu gerekçesiyle baskıya uğradığını, sürgüne gönderildiğini ve öldürüldüğünü" biliyoruz (Kenan, 2011: 62). Ancak, bütün bu sanatçılara baskı uygulanmadan ve onlar ölüme mahkûm edilmeden önce, devletin propagandaya yönelmesi ve kitleleri propagandayla yönlendirme düşüncesi uygulanmıştır.

Sosyalist realizmin ana temelini Marksist ideoloji ve felsefe olduğunu daha önce de ifade etmiştik. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Marks ve Engels edebiyatın nasıl olması gerektiği hakkında çok fazla görüş ifade etmemişlerdir. Edebiyatın ne ve nasıl olması gerektiği konusundaki görüşler Lenin'in yazdığı *Parti Teşkilatı ve Parti Edebiyatı* makalesine dayanır. "Bu parti edebiyatı ilkesi nedir? Sosyalist proletarya açısından edebiyat, bireyler ya da topluluklar için bir zenginleşme aracı olmamalıdır diyemeyiz sadece; edebiyat, proletaryanın genel davasından bağımsız, bireysel bir girişim olamaz kesinlikle. Kahrolsun partisiz yazarlar! Kahrolsun edebiyatın üstün insanları! Edebiyat, proletaryanın genel davasının bir parçası hâline gelmeli, bütün proletaryanın politik olarak bilinçli bütün öncüleri tarafından harekete geçirilen o tek

büyük sosyal- demokrat mekanizmanın küçük bir çarkı ve vidası olmalıdır (Lenin, 1990: 2). Lenin'in görüşleri bu şekildeyken Maksim Gorki de edebiyata ve edebiyatçıya toplumun ilerlemesi yolunda bazı görev ve sorumluluklar yükler: "Geçmişin zehirli, kötü iğrençliğini çok iyi bir biçimde anlatmak ve yansıtmak için, kişinin kendinde şimdinin ve geleceğin başarılarından, büyük amaçlarının yüksekliğinden bakabilme gerekliliğini geliştirmesi gerekir. Bu söz konusu yüksek bakış açısı, şimdi ve gelecekte gururlu, sevinçli bir heyecan uyandırmalıdır. Öyle ki o bizim edebiyatımıza yeni bir ton kazandırmalı, ona yeni biçimler yaratmaya yardımcı olmalı, yeni bir istikamet, dolayısıyla sosyalist realizm akımı yaratmalıdır." (Gorki, 1980: 174). Lenin'in ve Gorki'nin bu sözlerine bakarak edebiyatın bundan sonra Komünist Partisi'nden ve devlet mekanizmasından ayrı düşünülmemeyeceği rahatlıkla anlaşılabilir.

Edebiyata devletin ilk müdahalesi olarak 30 Nisan- 8 Mayıs 1928'de yapılan I. Proleter Yazarlar Kurultayı gösterilebilir. Bu kurultaya Sovyet cumhuriyetlerinin tamamının temsilcileri katılmıştır. Bu kurultayda Proleter Yazarlar Kurulunun esas kuramcılarında biri olan L. Averbah dikkat çeken bir konuşma yaparak diyalektik materyalist edebiyat metodundan bahsetmiştir. "Averbah'a göre materyalist edebiyat metodunu kullanmak ve öncü bir dünya görüşüne sahip olmak, başarılı bir sanat eseri yazmak için yeterlidir." (Tağızade, 2006: 17). Bu görüşle beraber, edebiyatın estetik yönü ve yazarın düşünsel bağımsızlığı reddedilmiştir. Başarılı bir sanat eseri için özgünlük, üslup ve ifade gücü gibi yazarın yetkinliğini gösteren bütün unsurlar göz ardı edilerek eserin başarısı sadece sosyalizmi tebliğ etmesiyle değerlendirilir olmuştur.

Yeni bir dünya görüşünü meşru hâle getirerek kitlelere bunu tanıtmak amacı güden Sovyet edebiyat kuramcıları yaratmaya çalıştıkları edebiyata bir isim koyma çabasına girmişlerdi. Çünkü yaratmaya ve yapmaya çalıştıkları şey, edebiyatı ideolojikleştirmekti. İdeolojik edebiyat ise, o güne kadar devlet seviyesinde ve bu denli kapsayıcı ve zorlama bir şekilde ilk kez yapılıyordu. Yapılan eyleme isim koymak, onu meşrulaştırmanın ve kabul ettirmenin ilk yoludur. Bu nedenle yaratılan bu edebiyata isim koymak, onu kavramlaştırmak çok önemliydi. O dönemde sadece realizm sözcüğü istenen özellikleri kapsamadığı için "*romantik realizm, kahramanlık realizmi, devrimci realizm, monumental realizm, tendensiyalı realizm ve diyalektik realizm*" (Cefer, 1988: 44) gibi nitelendirmelerle akımın adı konulmaya çalışıldı.

Azerbaycan edebiyatında sosyalist realizm kavramı başlangıçta elbette yoktur. Ancak bu, 20. yüzyılın başında yazılan eserlerde toplumsal konuların ele alınmadığı anlamına gelmez. Yüzyılın başında eser veren sanatçılar, ağırlıklı olarak eleştirel realizmin etkisi altındadır ve bu akım onları sosyalist realizme oldukça hazır bir duruma getirmiştir. Sosyalizmin iş başına gelmesi ve edebiyattan sosyalist realizmi eserlerinde kullanmasını istedikten sonra sanatçıların dil ve üsluplarında, ele aldıkları konularda, önerdikleri çözümlerde bir değişiklik gözlemlenmeye başlar. Örneğin, kullanılan dil daha açık, somut ve eğretilmelerden uzak bir dildir. Feodalizm, kadın hakları, dinî fanatizm ve üretim gibi Azerbaycan toplumunun en büyük problemlerini teşkil eden alanlar zaten edebiyatta yoğun olarak yer almaktaydı; ancak sosyalist realizmle beraber, bu sorunların çözüm yolları açıkça ve doğrudan sosyalizmde gösterilmiştir.

Bu dönemde bütün sanatçıların yeni rejimi aynı inançla benimsediğini ve bu yönde çalıştıklarını söyleyemeyiz. 20'li ve 30'lu yılların realist nesrinin ve tiyatrosunun başlıca yönelimlerini Ebdürrehim Bey Hagverdiyev, Süleyman Sani Ahundov, Necef Bey Vezirov, Celil Memmetguluzade, Yusif Vezir Çemenzeminli'nin eserleri belirliyordu. Memmed Seid Ordubadi ve Süleyman Sani Ahundov yeni durumu, yeni devleti ve onun sanat anlayışını hemen kabul edip o doğrultuda eserler vermeye başlarken; Celil Memmetguluzade ve Yusif Vezir Çemenzeminli bazı sebeplerden dolayı bu sürece katılmakta geciktiler. Bu dönemin en önemli sanatçısı, şüphesiz sosyalist realizm denince ilk akla gelen isim Cafer Cabbarlı'dır. Aynı dönemde Hüseyin Cavid gibi romantik bir sanatkâr da yaratmaya devam ediyordu. Bu dönemin genel özelliği, yukarıda da belirttiğimiz gibi edebiyatın henüz sosyalizm yönünde tam bir istikamet kazanmamış olmasıdır.

Dağınık bir görüntü sergileyen Azerbaycan Sovyet Edebiyatına *çekidüzen verme* çalışmaları başlangıçta yazarları tek bir çatı altında toplama girişimleriyle başlar. "*Zehmetkeş Edib ve Şairler İttifacı* (1922), *Edebiyyat Cemiyeti* (1925), *Gızıl Gelemler İttifacı* (1926) *Azerbaycan Proletar Yazıcıları Cemiyeti* (1928)" (Mirmehmedov, 1966: 15) gibi edebi örgütlenmeler sonucunda edebiyatı tek bir elde toplamak ve "homojen bir ideolojik çatı altında faaliyetlerde bulunmaları amaçlanır. Başka bir deyişle, kontrollü bir edebiyat anlayışı oluşturulmaya çalışılır." (Uygur, 2005).

"18 Haziran 1925'te Komünist Partisi'nin sanat-edebiyat-siyaset ilişkisini ortaya koyan talimatı yayımlanır. Buna göre, bu sahalarda sosyalizm fikirlerinin tebliği ve Sovyet hayatının terennümü yanında burjuvaya ait fikirler de kendini

gösterir. Bunu engellemek için işçi sınıfı yaratıcılık sahasına el atmalı, proleter sanatı ve edebiyatı egemen hâle gelmelidir." (Uygur, 2005: 3). Sosyalist realizmin devletin resmî sanat görüşü kabul edilmesi, edebiyatın ideolojikleşmesi anlamına gelmekteydi ve bu süreç 23 Nisan 1932'de Komünist Partisi'nin Merkezi Komitesinin kararı ile var olan tüm yazar ve grup teşkilatlarının faaliyetlerinin durdurulmasıyla sonuçlandı. Edebiyat teşkilatının yeniden kurulması üzerine diye adlandırılan bu karar, Proleter Yazarlar Kurulu dâhil tüm yazar gruplarının faaliyetlerinin sona ermiş olduğunu ilan etmekteydi (Tağızade, 2006: 17). Bu kararla edebiyatta bir nebze olsun devam eden çeşitlilik sona ermiştir. Bu sürece gelinmesinde elbette Stalin'in yazarları ve sanatçıları *insan ruhunun mühendisleri*¹⁸ olarak nitelemesinin rolü büyüktür. Bu sözle edebiyata ve edebiyatçıya yüklenen görev, tam ifadesini bulmuştur.

Sosyalist realizmin üzerinde en fazla durduğu noktalardan biri de kahraman problemidir. Suçkov 'a göre, "Sosyalist gerçekçiliğin dünya edebiyatına en önemli yenilikçi katkısı, insan tabiatındaki en iyi yanların söz gelişi, yaratıcı çabanın, insanlığın vb. halkta güçlenmesi ve gelişmesini olduğu kadar, insanoğlu tabiatının yüzyıllar boyu yaşama mücadelesi sırasında, insanın özel mülkiyet toplumunda öbür insanlarla mücadelesinden miras aldığı bütün şeyleri, yani bayağı, kaba, hayvansı ve bencil olan ne varsa hepsinin insan bilincinden kovulmasını da saptamak olmuştur." (Suçkov, 2009: 287).

Burada sosyalist realizm akımının yaratmak istediği insan modeli açıkça belirtilmiştir. *Kaba, hayvansı, bayağı ve bencil olan ne varsa* insan bilincinden kovulacaktır. Bunlar, olumsuz olmakla beraber, insanoğlunun sahip olduğu

¹⁸ <http://www.ozgurlukdunyasi.org/arsiv/167-sayi-186/443-sovyet-devriminin-kulturel-etkisi> (23.09.2015)

özelliklerdendir; bunların tamamen yok edilmesi mümkün müdür? Bu noktada, sosyalizmin kalıtımı, soya çekimi ya da çevre etkisini tamamen dışlayan bir inançla *ideal ve örnek Sovyet insanı* yaratma amacı ortaya çıkmaktadır. Örnek insan yaratma işi de halka *rol modelleri* yaratmakla ve göstermekle mümkün olabilir. Edebiyatta yaratılan olumlu kişilerin hemen hemen tamamının *sosyalist, inançlı, dürüst, çalışkan, erdemli, akıllı, eğitilmiş, bilgili, kültürlü, mücadeleci, kararlı, adaletli* olması tesadüf değildir. Halk tabakası, bu eserlerde yaratılan kahramanlardan okuyarak ya da izleyerek etkilenecek; kendinde de ideal insan, ideal Sovyet yurttaşı olma gücünü bulacaktır. Bu eserler, halk için, özlenen sosyalist topluma ve ideal, yeni insanlığa ulaşma yolunda bir ivme, heyecan ve güç kazandıracaktır. Yazarlar, *kahraman yaratma* meselesini ciddiye almışlar; halkı sosyalizme doğru sevk edecek kahramanlar yaratmaya çalışmışlar ve bunu görevleri olarak görmüşlerdir. Eserin kahramanın niteliği konusunda sosyalist realizmle eleştirel realizm farklılaşır. "Edebiyatın asıl amacının ahlakı düzeltmek olduğunu kabul eden yazarlar, gerçek hayata yaklaşarak eserlerinde olumlu kahraman olarak eğitilmiş ve ahlaklı tipleri ön plana çıkarmışlardır. Eleştirel realizm yazarları ise, bu prensipleri reddederek adil yönetilmeyen toplumun aslını yansıtan olumsuz kahramanlar yaratmaya çalışmışlardır (Yıldırım, 2013: 1443).

"I. Genel Yazarlar Kurultayında konuşan Cafer Cabbarlı kahraman problemi üzerinde durmuş ve kahramanı hissetmeyi, kahraman yaratmakta başlıca şart olarak görmüştür. "Biz şu andaki kuruluşumuzu bütün derinliğiyle benimsemeliyiz. Mademki ben bu kuruluşumuzu hissedebiliyorum, o takdirde kuruluşumuz uğrunda mücadele eden kahramanı verebilirim. İşte bu yüzden kuruluşumuzun kahramanlarını hissetmeli, bütün derinliğiyle benimsemeli ve eserlerimizde aksettirmeliyiz. Sovyet yazarı

yaratıcılığını, hareket noktasını şimdi yaşanan hayattan almalıdır." (Kazımova, 2010: 27) diyen Cabbarlı, kahraman yaratmakta usta yazarlardandır.

Bu yönleriyle ele alındığı zaman sosyalist realizm akımının gösterdiği ilkelerle yazılan eserler, konu, kişiler, kahramanlar ve sonuç bakımından benzer özellikler gösterirler. Ele alınan konular, genel hatlarıyla şu şekildedir: Feodalite, dini fanatizm, eğitim, kadın hakları, emek, sömürü, kapitalizmle mücadele, sosyalizmin üstünlüğü, üretim, geleceğe ümit besleme, II. Dünya Savaşında Sovyet insanının ve ordusunun gösterdiği kahramanlıklar, Sovyet vatani sevgisi. Yukarıda değindiğimiz kahramanın mücadele etmesi gereken bir kapitalist, istismarcı, din adamı, zengin, tembel ve vatan hizmetinden kaçan olumsuz bir tip mutlaka vardır ve iyi olan taraf yani sosyalist taraf, mutlaka verdiği mücadeleyi kazanacaktır. Andrey Siniavskiy bu durumu şu şekilde anlatır: "Toplumcu gerçekçinin her eseri daha kalemi eline almadan bile mutlu bir sonuca ermek üzere hazırlanmıştır. Sonuç, komünizm için yaptığı savaşta her türlü tehlikeye atılmış olan romanın kahramanı için iyi olmayabilir, ama ulu amaç bakımından mutlu bir sonuçtur (Siniavski, 1967: 30).

"20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da eleştirel realizmin gelişmesi, işçi hareketinin realist edebiyata yansması ve bunun gittikçe derinleşmesi, Celil Memmetguluzade ve Sabir realizminde sosyal problemlerin gittikçe daha keskin bir şekilde ele alınması gibi faktörler, sosyalist realizmin meydana çıkması için gerekli zemini hazırlamıştır." (Cefer, 1988: 22). Sosyalist realizme giden yolu, realizmle başlatmak, ikinci merhale olarak eleştirel realizmi göstermek, genel bir eğilimdir. Sosyalist realizm, realizmin en üst aşaması olarak görülür.

Sosyalist realizm ifadesindeki realist ibaresi akımın kendini realizm akımına bağladığını ya da en azından realizmle bazı ortak paydaları olduğunu düşündürür.

"Sosyalist realizm, hayata ve varlığa sadık olmayı, yaratıcılığın en gerekli şartı olarak görür. Bunun, genellikle realizmin de arzu ettiği bir şey olduğu söylenebilir. Evet, gerçekten de böyledir. Ancak sosyalist realizme göre varlığa sadık olmak, olayların içine nüfuz etmeyi, öncül bir eğilim göstermeyi, ilerlemeye canlı bir etki göstermeyi başarmayı gerektirir. Bunun için sanatkar, kaleme aldığı hadiseyi de, bu hadiseyi doğuran toplumsal çevreyi de derinlemesine öğrenmeli, onun gerçek anlamını ve ilerleyici yönlerini bedii boyalarla gösterebilmelidir." (İbrahimov, 1961: 6) diyerek realizmin kendi bakış açılarından bazı eksikliklerini ve sosyalist realizmin realizmden farkını göstermektedir.

"Realizm, genel olarak sanatkarın hayata, varlığa sadık olması, varlığı yansıtması demektir ki, bu yönüyle sosyalist realizm, klasik realizmin ananelerini devam ettirir, onun bütün müspet tecrübelerine sahip çıkar. Lakin aynı zamanda o, Marksist- Leninist dünya görüşüne ve halk kütlelerinin sosyalizmi kurma tecrübesine dayanarak kendi ananelerini ve nazariyesini yaratır." (İbrahimov, 1961: 6). Bu ifadelerden sosyalist realizmin, realizmin bazı ananelerini devam ettirdiğini ancak Marksist- Leninist dünya görüşünün etkisiyle realizmden farklılaştığını anlıyoruz. Gerçekten de burada realizmle sosyalist realizm arasındaki farkı ya da sosyalist realizmin gerçekten realizme bağlanıp bağlanamayacağını tartışmak gerekir. En kısa ifadeyle realizm *olanı* anlatırken sosyalist realizm *olması gerekeni* anlatır.

Sosyalist realizmin toplumu ve insanı değiştirme ve dönüştürme amacını, eskiyle mücadelesini ve olumlu kahraman yaratma çabasını düşündüğümüz zaman sosyalist realizmin gerçeği ve gerçekliği daha farklı anladığını söylemek mümkündür. Sosyalist realizm, toplumdaki aksaklıkları, yanlışlıkları sadece göstermenin ya da eleştirmenin yeterli olduğunu düşünmez; sosyalist realizme göre, edebiyat topluma

öncülük etmeli ve toplumsal ilerlemenin ve gelişmenin nasıl ve hangi yolla olması gerektiğini de göstermelidir. Sosyalizme göre, toplumun geleneksel yapısının değişmesi, ilerleme ve aydınlanmanın sağlanması ancak sosyalizmle olur. Dolayısıyla, bir toplumun kurtuluşu olarak sosyalizmi sunmayan hiçbir reçete sosyalist realizm tarafından kabul edilmez. "Estetik görüşlerinde Samed Vurgun sosyalist sanatının gerçekliğe felsefi anlam vermek, romantikçe kavramak vazifelerinden bahsederdi. O bedii edebiyatın vazifesi... Hayat ve kavgamızın küçük gerçeklerini aksettirmekten değil, özellikle etrafımızda meydana gelen olayların tarihî ve felsefi anlamını açmakla zamanımızın önde gelen ideallerini göstermekten ibarettir." diyordu (Cefer, 1988: 19).

Sosyalist realizm, bir yardımcı akım olarak ve sosyalist realizmin içinde erimesi şartıyla romantizmi kabul eder. Ancak bu kabul ediş de Sovyet edebiyatının başlangıç dönemi için geçerlidir; daha uzun süreli bir kabul ediş söz konusu değildir. "Materyalizme sıkıca bağlı sosyalist edebiyat için, devrimci romantizm dışında hiçbir romantizm söz konusu olamaz. Devrimci romantizm, bütünleştirici bir eleman olarak edebiyat hayatına girmelidir (Tunalı, 1993: 150).

Sosyalist realizmde *milli kolorit* meselesi çok dile getirilmemekle birlikte üzerinde durulması gereken bir diğer mevzudur. *Sovyetler Birliği içinde yer alan bütün milletlerin yarattıkları edebi eserlerin milli dillerle yazılması, yerel renklerin, tarihi ve milli değerlerin esere yansımaları* olarak tanımlayabileceğimiz bu kavram, aslında bir formül gibi şu şekilde kullanılmaktadır: *Formaca milli, mazmunca sosyalist*. Türkiye Türkçesi ile söyleyecek olursak, *görüntü olarak milli, içerik olarak sosyalist* diyebiliriz. Burada, tekrar romantizmi hatırlamamak elde değildir. Romantizmin dünya edebiyatına getirdiği en büyük yenilik, milli dillere önem vererek milli

edebiyatların gelişmesini sağlamaktı. Sosyalist realizm gibi romantizme karşı çıkan bir akım, millîlik konusunda romantizmle nasıl ve niçin birleşmiştir?

Faig Elekberov'a göre komünizm fikrine *milli giysi* giydirmekte onların amacı, Rus olmayan milletlerin kafasını karıştırmak ve onları köle hâline getirmektir. Başka bir deyişle, Rus Bolşevikleri Rus olmayan milletleri, özellikle de Türk halklarını sadece Ruslar arasında değil, Azerbaycan Türkleri, Türkistan Türkleri, Ukraynalılar ve başka milletlerin içinde de sosyalizm inkılabının ortaya çıktığına inandırmak istemekteydiler. Bu ülkelerde sosyalizm inkılabı farklı şekillerde ve seviyelerde ortaya çıkmıştır; bunun sebebi de milletlerin komünizme hazır olma seviyesinin farklı olması, sözü geçen milletlerin toplumsal ve iktisadi yapılarının farklılığı, halkın bilinç seviyesi ve kendine özgülüğü gibi etkenler bu hazır bulunuşlukta etkili olmuştur. Ancak her ne olursa olsun, bu ülkelerde de sosyalist inkılap olmuş, işçiler ve köylüler millî burjuvaziye devirerek hâkimiyeti ele geçirmişlerdir. O zamanlar Rus Bolşeviklerinin kendi elleriyle yıktıkları bu millî devletlerde (Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan vb.) sözde sosyalist devletlerinin yaratıldığına bu ülkelerin halklarını inandırmaları gerekiyordu. Bu sosyalist devletlere bir de *millî* kelimesinin eklenmesi işgalcilik siyasetlerini perdelemekten başka bir şey değildi. İşte bu yüzden edebiyatta formaca millî, mazmunca komünist/sosyalist mütefekkirlerin (Nizami, Nesimi, Ahundzade vb.) arayışına çıkılması da aynı siyasetin bir parçasıydı. Her durumda bütün bu ülkelerdeki millî sosyalizmin amacı, halkı Ruslaştırmak ve oralarda Rus sömürsünü kurmak ideolojisinden başka bir şey değildi¹⁹.

Bu açıdan bakıldığında sosyalizmin millî değerleri korur görünürken, SSCB içindeki özellikle Türk kökenli halkları ayrı bir millet ve konuştukları lehçeleri ayrı

¹⁹ <http://modern.az/articles/56446/1/> (21.02.2015)

birer dil hâline getirdiği, bu Türk boylarının birbirinden uzaklaştığı, her Türk devletine ayrı kahramanlar ve ayrı sanatçılar bulunarak tarihi ve kültürel birliğin yok edildiği de bilinen bir gerçektir. Mesela, Ahundzade neden sadece Azerbaycan'ın öncü aydınlarından biri olsun, ya da Mahtumkulu neden Türkmen şiirinin kurucusu sayılsın? O dönemde *Azerbaycanlı, Kazak, Kırgız, Türkmen* gibi keskin ayrımlar söz konusu değildi ve 1930'lu yıllarda basılmış eserlerde bile Azerbaycan Türklerinin dili için *Azerbaycan dili* değil, *Türk dili* deniyordu. Elbette kesin bir şey söylemek zordur; ancak, sosyalist realizmin milli kolorit şiarı, özellikle Türkleri birleştirmekten çok ayırmaya yaramış gibidir.

Günümüz Azerbaycan yazarlarından Elçin Efendiyev(1943-)'in *Sosrealizm Bize Ne Verdi?* adlı dört makalelik çalışmasının üçüncü makalesinde sosyalist realizmin Azerbaycan edebiyatına katkıları ve Azerbaycan edebiyatını güçsüz bıraktığı noktalar tartışılmıştır. Elçin Efendiyev, Sovyetler Birliği içinde doğup büyümüş, o zamanki sosyalist anlayışla yetişmiş değerli bir yazar ve devlet adamıdır. Sanatçı, sosyalist realizmin zayıfladığı dönemde eser vermeye başlamıştır ancak bir önceki neslin ve edebiyat anlayışının izleri henüz silinmemiş olduğu için döneme tanıklık etmiş gözüyle bakabileceğimiz Elçin'in görüşleri zannımızca önemlidir. Bu sebeple, makalede Elçin'in ele aldığı fikirleri özetlemek istiyoruz.²⁰

²⁰ I. *Sosrealizm, sistemin de inzibatı yardımıyla başka hiçbir edebî cereyanı edebiyata yaklaştırmadı. Dünya edebiyatında görülen varoluşçuluk, modernizm ya da postmodernizm gibi akımlar Azerbaycan edebiyatında ve diğer bütün Sovyet cumhuriyetlerinin edebiyatında görülmedi ve bu da edebiyatımızda bir yeknesaklığa neden oldu.*

II. *Sosrealizm, yetenek gerektirmeyen bir edebiyatın meydana çıkması için verimli bir zemin ve elverişli şartlar yarattı. Sistem için güncel olan mevzunun (Pamuk ya da ipek üretimi planının yüzde yüz elli gerçekleştirilmesi, büyük ruh yüksekliğiyle Mingeçevir barajının yapılması, kolhozunun yahut işçinin mutlu hayatı, kapitalizmin işşası...) ardında gizlenen sanatsal yetersizlik sosrealizm tarafından kabul edildi; üstelik Stalin tarafından ödüllendirildi, ders kitaplarında okutuldu, estetik ölçüleri siyasi ölçüler belirledi. Sosrealizm, edebiyatı memurlaştırdı, yani büyük şair, görkemli yazıcı, istidatlı sanatkar, canlı klasik mefhumları görev olarak görüldü ve sistem, uygun sanatçıları seçip bu görevlere atadı.*

III. *Bu edebî metot, insanın ve hasletinin tasvirini müspet ve menfi olmak üzere iki zıt kutba böldü. Sistem, sosrealizm aracılığıyla yaratılış zenginliğini, karmaşıklığı, zıtlığı ve renkliliği yok etti. Menfi ve*

Sosyalist realizm, Azerbaycan edebiyatında tek ve zorunlu akım olarak kullanılmaya başlandıktan sonra toplumsal temalar ön plana çıkmıştır. Bu temaların yıllara göre dağılımı yönetimin gerekli gördüğü alanlarda döneme göre değişmiştir. Mesela, devletin ilk kurulduğu yıllar olan 1920'li ve 1930'lu yıllarda, Ordubadi'nin *Bahar Çiçekleri*, *Bizimdir*, *Lenin* şiirleri devrim coşkusu; Ehmed Cavad'ın *İşçi*, *Pambığ Dastanı*, *Gürcüstan*, *Men Olaydım* şiirleri Sovyet devletinin kuruluşunu; Abdulla Şaig'in *Şerg Gözeline*, *Bizimdir*, *Her Şey Var* ve *Şö'le* güncel mevzuları; Cabbarlı'nın *Gız Galası*, Eli Nezmi'nin *Amal ve Heyal*, *Oktyabr İngilabına* ve *Ölmez Lenin'e* adlı şiirleri halkın devrim yolunda kazandığı başarıları anlatır.

müspet tasnifini ise estetik kaygılar değil, siyasi ölçüler belirledi. Başka bir deyişle, hâkim ideolojiyiecessüm ettiren kişi müspetti ve menfi olamazdı.

IV. Sosrealizm edebi metodunun iddiaları sonucunda edebiyat biliminde tek yönlülük ortaya çıktı. Yani, edebiyatımızın ve toplumsal fikrimizin tarihinde ayrılıklar yaratıldı. Örneğin, Molla Nesreddin mektebi tanıtıldı ve öğretildi ancak Füyuzat mektebi öznel tenkinin hedefi hâline gelerek ilmi tetkik ve tahlilden mahrum bırakıldı. Bu iki mektep iki zıt kutup gibi karşı karşıya konuldu ve Füyuzat mutlaka tenkit edildi. V. Sosrealizm bir yandan sanattaki kitsch (kiç) hadisesini burjuva tefekkürünün bir tezahürü, kapitalist toplumun okuyucular karşısındaki riyakârlığı olarak görürken, bir taraftan da sanatı ve buna bağlı olarak edebiyatı kütleleştirdi. 'Sanat halk içindir.' şiarının arkasında aslında gerçek hayatı değil, sahte hayatı sanata getirmek amacı duruyordu. Sahte hayat yani sahte gösteriş, sahte ruh yüksekliği, sahte mutluluk, sahte keder... Bunların amacı okuyucuyu ele geçirmesi ve onu gerçek âlemden uzaklaştırmasıdır.

Elçin Efendiyev'e göre sosyalist realizmin Azerbaycan edebiyatına kazandırdıkları ise şu şekilde özetlenebilir:

I. Hikâye ve roman türlerini Azerbaycan edebiyatının bir gerçeği hâline getiren, sosyalist realizmdir. Daha önce Azerbaycan edebiyatında hikâye ve roman örnekleri verilmişti ama bu türler Azerbaycan edebiyatının ayrılmaz bir parçası hâline gelmemişti. Bunun gerçekleşmesi, sosyalist realizmle olmuştur.

II. Sosrealizmin iddiaları neticesinde edebiyat nazariyesi ve edebî tenkit öğrenilerek edebiyatımız incelendi.

III. Sosrealizm halk yaratıcılığına ve folklorla önem verdi. Ancak Âşık şiirini propaganda amacıyla kullandığı için acınacak duruma düşürse de Dede Korkut'tan itibaren folklorun ve klasik edebiyatın ilmi ve nazari tasnifi yapılarak destanlar, nağıllar ve bayatılar hem araştırıldı hem yayınlandı hem de bilimsel olarak incelendi.

IV. Bir dağınıklık içinde olan edebî dil, estetik ve sentaks açılarından tetkik edildi.

V. Sosrealizm devrinde dilimizin izahlı lügati ve ayrıca terminolojik ve leksikolojik sözlükleri hazırlandı.

VI. Sosrealizm, millî tefekkürün güçlenmesinde önemli rol oynadı. Örneğin Güney Azerbaycan meselesi ve Aras nehri Azerbaycan edebiyatından hiç eksik olmadı.

VII. Azerbaycan edebî tercüme mektebi sosyalist realizm döneminin bir ürünüdür. Bu dönemde dünya edebiyatının pek çok şaheseri Azerbaycan Türkçesine çevrildi.

VIII. Mir Cefer Bağirov döneminde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği sanatçıları Bakü'ye davet edildi ve onlardan Azerbaycan şiiri antolojisi hazırlamaları istendi. Sanatçılar bu isteği gerçekleştirdiler ve Azerbaycan şiirinin klasik örneklerini Rusçaya çevirdiler. Bu yolla Azerbaycan şiiri tanınmış oldu." (Efendiyev, <http://www.kitabxana.net/?oper=readBook&id=982>)

Azerbaycan Sovyet şiirinin gelişmesinde Süleyman Rüstem (1906- 1989), Semed Vurğun (1906- 1956), Mikayıl Müşfig (1908- 1938), Resul Rıza (1910- 1981), Memmed Rahim (1907- 1977)'in de özel yeri olmuştur. Süleyman Rüstem'in şiirlerinde mücadeleci ruh, eskiyi cesaretle ifşa, yeniliği terennüm, komsomol, emperyalizmle mücadele, genç neslin yeni hayat uğrunda mücadelesi, Sovyet döneminde elde edilen başarılar gibi izlekler ön plana çıkar. Semed Vurğun da bir süre sonra *Raport*, *Men de Bir Esger Kimi*, *Fanar* gibi ilk şiirleriyle toplumcu şiirler yazmaya başlar.

1930- 1940 arası şiirde ise, yeni rejimin övgüsünden çok, sosyalizmin kurulması uğrunda karşı devrimcilerle savaş, köyün yeniden inşası, emek, kadın özgürlüğü, üretim gibi konular sıklıkla işlenmiştir. Süleyman Rüstem'in *Partizan Eli*, *Golsuz Gehreman*, *Çapayev*; Semed Vurğun'un *Komsomol Poeması* bu dönemde öne çıkar. Süleyman Rüstem'in *Yahşı Yoldaş* şiiri emek ve pamuk üretimini; Semed Vurğun'un *Besti* adlı şiiri Azerbaycan'ın emekçi kadınlarını ve kadın özgürlüğünü; Semed Vurğun'un *Ölüm Kürsüsü*; Resul Rıza'nın *Almaniya*, *Çapayev*, *Hebeşistan*, *Celladları Durdur!* ; Mikayıl Müşfig'in *Azadlık Dastanı*, *İspan Gızına* gibi şiirlerinde de Sovyet halkının faşizme ve emperyalizme tepkisi anlatılır.

1941'den sonra Azerbaycan edebiyatının temalarına bir yenisi daha katılır. Bu, Sovyetler Birliğinin İkinci Dünya Savaşına girmesi sonucunda ortaya çıkan yurtseverlik, vatan sevgisi, kahramanlık, faşizmden nefret etme, Sovyet vatanını savunma gibi temalardır. Semed Vurğun'un *Ananın Öyüdü*, *Veten Keşiyinde*;

Süleyman Rüstem'in *And, Ana ve Poçtalyon, Gehremanın Vesiyyeti, Ana Üreyi, Gocanın Dedikleri, Gün O Gün Olsun ki*; Ehmed Cemil'in *Çağırış, Açıl Ey Seher*; Memmed Rahim'in *Veten Sevgisi, İkigat Cinayet, Onu Don Gucagladı, O Yaran da Sağalar, Tek Mezar, Rus, Girov Komanda Verir, Moskva*; Resul Rza'nın *Sovet Tankı, Bakı Danışır*; Osman Sarıvelli'nin *Getir Oğlum Getir* adlı şiirleri bu dönem şiirlerine verilebilecek seçkin örneklerdendir.

Tıpkı şiirde olduğu gibi, II. Dünya Savaşı'nı konu alan piyesler de 1941'den sonra yazılmaya başlar. Mirze İbrahimov (1911- 1993)'un *Mehebbet*, Zeynal Helil (1914- 1973)'in *İntigam*, Memmedhüseyn Tehmasib (1907- 1982)'in *Aslan Yatağı* adlı piyesleri, savaştan bahseden ilk piyeslerdir. Savaş dönemindeki hayattan bahseden Resul Rza'nın *Vefa*, Mir Celal (1908- 1978)'in *Yerin Gulağı Var* ve İlyas Efendiyev (1914- 1996)'in *İntizar* ve Semed Vurğun'un *İnsan* piyesleri de halkın yürüttüğü büyük savaşı, müspet kahramanlarla toplumdaki parazitleri, cephedeki askerlerin hayatını ve savaş sahnelerini anlatır. Savaş döneminde tiyatro, şiire ve nesre göre geri kalmıştır. Edebiyat ve güzel sanatlar meselelerine dair 26 Ağustos 1946'da kabul edilen karar, tiyatronun meselelerine hasrolunmuştur. "Savaş sonrası başlayan kalkınma hamleleriyle ilgili pek çok eser kaleme alınır. Bunların önemli bir kısmının özellikle tiyatro eserlerinin konu seçiminin yanı sıra, sanat ve dram tekniği bakımından da arzu edilen nitelikte olmadığı, çoğu zaman sosyalist realizm ilkeleriyle bağdaşmadığı ve ideal Sovyet insanını oluşturmakta yetersiz kaldığı görülür." (Uygur, 2008: 557). "1946 yılındaki bu belirlemelere rağmen "Yazıcılar Birliğinin XVI. Plenumunda (1953) dramaturji türünde bir gerilik olduğu anlaşılır. Dramaturji yaratıcılığı imkânlarının arttırılması, sahnelerin içerikli bedii eserlerle zenginleştirilmesi bu

plenumun tavsiyelerindendi." (Memmedova, 2007: 17). Görüldüğü gibi Azerbaycan tiyatrosu asıl dâhisi Cafer Cabbarlı'dan sonra onun ayarında bir sanatçı çıkaramamıştır.

Azerbaycan edebiyatında nesir türünün sosyalist realizmin ilkeleri doğrultusunda yerleşmesinin ilk öncüleri Celil Memmetguluzade, Ebdürrehim Bey Hagverdiyev, Süleyman Sani Ahundov, Seyid Hüseyin, Yusif Bey Çemenzemini'dir. Hikâyelerde devrimden önceki dönemin, yani eski zamanların dehşetli sahneleri, ağaların zulmüne maruz kalan, benliği zedelenen yoksul insanların ağır hayatı anlatılıyordu. Diğer taraftan da bir kıyaslama yapılabilmesi ve topluma sosyalizmi benimsetmek için yeni hayatın, Sovyet sisteminin halka verdiği büyük haklar ve halkın mutluluğu ele alınıyordu.

Celil Memmetguluzade'nin *Belke de Gaytardılar*, Hagverdiyev'in *Kapitalizm ile Mübarize*, *Keçmiş Günler*, Süleyman Sani Ahundov'un *Son Ümid* adlı hikâyelerinde zulüm, istismar, kapitalizm ve burjuva sınıfı eleştirilir. Gantemir'in (Gafur Efendiyev) *Ağıl Deryası*, *İntelligent*; Böyük Ağa Talıblı'nın *Gırh Zopa* adlı eserlerinde görünüşü parlak, manevî yönden yoksul milliyetçiler ve milliyetçilik görüşü eleştirilir. Celil Memmetguluzade, *İki Er*, *Tahıl Hekimi*, *Goşa Balınç* adlı hikâyelerinde halkın devrimden önceki ağır hayatını ve yeni hayatın gerektirdiği ağır çalışma şartlarını epik bir dille anlatır. Hagverdiyev, *Gisas* ve *Gendli* adlı hikâyelerinde han ve beylerin yani feodal yöneticilerin ağır zulmünü, halkın namusunu çiğnemesini dile getirirken *Yoldaş Koroğlundu* yeni insan, yeni komünist yaratma çabaları müşahade olunur. Süleyman Sani Ahundov'un *Tebrik* ve *Sona Hala*

hikâyelerinde Sovyet yönetiminden memnunluk; Büyük Ağa Talıblı'nın *Erkek Tükezban* ve Taği Şahbazi Simurğ'un *Südçü Gız, Şekereli Çoban ve Hagsızlıg Dünyasında* hikâyelerinde kadın özgürlüğü ve kadın hakları ele alınır. Simurğ, *Meşedi Gedim'in Evinde Bedbehtlik, Gözlenilmeyen Bir Netice, Yoh, Zerife ve Külekli Bir Akşam*'da bilinçli ve muasır kadın örnekleri yaratmaya çalışılır.

Seyid Hüseyin'in 1927- 1930 yılları arasında yazdığı hikâyelerin laytmotifi, kadın hakları ve Sovyet yönetiminin kadına verdiği hakların neticesinde kadının faal bir kurucuya dönüşmesi sürecidir. "*Yatmış Kendin Gış Geceleri, Gilan Gızı, Sarı Köynek, İki Heyat Arasında, Hezin Bir Hatire ve Çarhların Hücumu* hikâyelerinde olaylar hep aile ortamında geçse de içerikte hep yenilik, yeni insan ve yeni toplum vardır. *Bir Küçenin Tarihi, Dahili İşler Naziri, Heyir ve Bereket Ayı* hikâyelerinde ise hem Çarlık dönemi hem de Müsavat dönemi kötülenir." (Azerbaycan Sovet Edebiyatı, 1966: 24-25).

1941-1945 yılları arasında Azerbaycan edebiyatında nesrin tüm türlerinde eser verilmiştir. Bu eserler arasında roman, povest ve hikâyelerin yanı sıra savaş ve yol hatıraları, oçerkler ve günlükler de yazılmıştır. Fakat muharebe dönemi nesrinde en çok tercih edilen tür, hikâyedir. Bu hikâyelerde vatani düşmandan korumak için cansiperâne dövüşen askerden ve onun yüce ahlakından, cesaretinden ve onun ata, oğul, sevgili olması hasebiyle insani yönlerinden bahsedilmiştir. Bu dönemde yazılan eserlerde, Sovyet askeri, bir hayat mücahidi, insanlığın kaderini değiştirecek bir hümanisttir. Bütün bu özellikler Memmed Seid Ordubadi'nin *Serjant İvanov Adına Körpeler Evi*; Ebülhesen'in *Görüş Yeri, Yaralı, Ohu Bülbülüm Ohu*; Enver

Memmedhanlı'nın *Ulduz, Buz Heykel*; S. Rehimov'un *Torpağın Sesi, Gardaş Gebri*; Yusif Ezimzade'nin *Hatire* ve *Sensiz* hikâyelerinin kahramanlarında görülür. Mehdi Hüseyin'in *Nişan Üzüyü*; Mir Celal'in *Anaların Üsyanı, Vetən Yaraları*; Eli Veliyev'in *Gerenfilin Sovgati, Hedice'nin Derdi* hikâyelerinde ise cephe arkası anlatılır ve bu hikâyelerde gözünün yaşı kurumayan ama insanlığın zirvesinde yer alan ana karakterleri yer alır. Yusif Ezimzade *Rahat Yat, Eziz Balam!* eserinde zafer duygularını; Mehdi Hüseyin *Feryad*; Ebülhesen *Oğullar ve Atalar*; Mir Celal *Açığı Kitab* povestlerinde zafere duyulan inanç, intikam arzusu, işgale uğramış topraklardaki partizan mücadeleleri, faşizmle savaş, muharebenin çocukların idraki üzerinde olumlu etkisi gibi konular ele alınmıştır.

II. Dünya Savaşı bu dönem eserlerinde çok önemli bir yer tutsa da 1940'lı ve 1950'li yıllarda savaş, edebiyatın yegâne problemi değildi. Bu dönem eserlerinde ülkenin yeniden kurulması, yeni binaların dikilmesi, bu işlerle uğraşan köylü ve işçi sınıfının hayat ve geçim kaygıları, onların yaratıcılık azmi, emek cephesinde kazandıkları başarılar da edebiyatta önemli yer tutmuştur. "M. Hüseyin'in *Abşeron, Gara Daşlar*; Manaf Süleymanov'un *Yerin Sirri*; Mirze İbrahimov'un *Böyük Dayag*; Eli Veliyev'in *Gülşen, Çiçekli*; İlyas Efendiyev'in *Söyüdlü Arh, Körpüsalanlar*; İ. Şıhlı'nın *Ayrılan Yollar, Dağlar Seslenir*; S. Rehman'ın *Böyük Günler*; H. Seyidbeyli'nin *Kend Hekimi*; S. Gedirzade'nin *Sarmaşığı Aynabend*; Eli Esgerov'un *Pozulmaz Nahışlar* gibi povest, roman, hikâye ve oçerkleri, bu döneme örneklik eder." (Azerbaycan Nesri Antologiyası 4. Cilt, 2006: 8-9).

Sosyalist realizm edebi akımının Azerbaycan'da ilk ve en büyük temsilcisi şüphesiz Cafer Cabbarlı'dır. "20'li yıllarda edebiyatta devrime kadarki dönemde faaliyet gösteren yaratıcılık metotları, yani eleştirel realizm ve romantizm, tam olarak ortadan kalkmamıştı. Azerbaycan edebiyatında sosyalist realizmin ilk kudretli sanatkârı olan Cabbarlı'nın sosyalist inkılabı arifesinde ve ondan sonraki ilk yıllarda (1920- 1925) yazdığı eserlerde romantizmin estetik görüşleri daha ağır basıyordu." (Cefer, 1988: 24). Erdoğan Uygur, Cabbarlı'nın dram eserlerini üç dönemde inceleyerek şöyle der:

"Yazarın ilk dönem eserleri, genellikle, feodalitenin, menfi gelenek ve göreneklerin, din ve nüfuz istismarının ifşa edilmesine yöneliktir. Yazar, ikinci dönemine Aydın dramıyla adım atar. Bu eserinde basit teşhislerin ve olumsuzlukların yanında patron-işçi münasebetleri, grev ve direniş gibi daha farklı konulara da yer verir. Bir başka ifadeyle, sosyal sorunların içine ideolojik sorunları da dâhil eder ve ülkede gelişmekte olan kapitalizme karşı direnişin ilk somut adımlarını atar. Öte yandan, daha önce, din adamlarının istismarcı tutumlarını eleştirmekle yetinirken Aydın'da din ve Tanrı kavramlarına karşı menfi bir tavır takınır. Bu dönemde (olgunluk dönemi) ortaya konan sorunlar karşısında artık Seviller, Almaslar, Elhanlar, Gülsabahlar mücadele etme yöntemini seçmişlerdir." (Uygur,2002: 450).

Sosyalist realizm akımının etkinliğini yitirmeye başladığı dönemde yazılan eserlerden biri, Memmed Seid Ordubadi tarafından kaleme alınan *Böyük Guruluşda* (1948) adlı dramdır. Bu dramdan sonra sosyalist realizm zayıflamaya ve Azerbaycan edebiyatı farklı mecralara doğru yol almaya başlar. Genel olarak baktığımızda Sovyet Azerbaycan edebiyatında tiyatro türünün diğer edebî türlere göre daha zayıf olduğunu görüyoruz. 1946 ve 1953 yılında yapılan toplantılarda tiyatroyla ilgili tedbirlerden bahsedilmesi bu görüşü destekler mahiyettedir. Tiyatro alanında sosyalist realizmin ilk ve en önemli uygulayıcısı Cefer Cabbarlı'dan sonra onun düzeyinde bir sanatçı çıkmamıştır. Erdoğan Uygur bu konuda şöyle demektedir:

"Piyenin olay örgüsü, sosyalist realizmin Azerbaycan'daki ilk ve en önemli uygulayıcısı olan Cafer Cabbarlı (1899-1934) gibi bir dram dâhisinin piyeslerindeki gergin ve dramatik unsurlardan çok farklı bir hâldedir. 1920'li yıllardan başlayarak vefatına kadar kaleme aldığı dram eserlerinde Cabbarlı, sosyalist toplumu oluşturmak için yoğun ve gergin çatışmalardan kaçınmamış, değişime direnen tüm kesimlerle mücadele etmiştir. O dönemde toplum henüz yapılanma sürecine girdiğinden muhalif kesimlerin entrikaları ve sosyalizme karşı güçlü dirençleri söz konusudur. Dolayısıyla, döneme özgü gergin münasebetlerin ve zorlu çatışmaların eserlerde de işlenmesi olağan bir durumdur." (2008: 559).

Netice itibariyle, sosyalist realizm akımı, sosyalist devletin yeni insan, yeni hayat ve ideal bir düzen yaratma düşüncesiyle edebiyata getirdiği kuralları, istekleri ve zorlamaları kapsayan bir akımdır. Zaman zaman bu kuralların zorlamasıyla edebî açıdan zayıf eserler ortaya çıkmış; bazen eserler inandırıcılıktan uzak olabilmıştır. Sosyalist realizmi, kendi döneminde, kendi şartlarında değerlendirdiğimiz zaman, akımın toplumda yeni bir aydınlanmaya, yeni bir Rönesans'a yol açmak amacıyla uygulandığını anlamak zor değildir.

3. BÖLÜM

3.1. Azerbaycan Edebiyatında Sosyalist Realist Yazarlar

3.1.1. Cafer Cabbarlı

Cafer Cabbarlı Hızı'da dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini Bakü'de Rus-Tatar Mektebi'nde almış, daha sonra Politeknik'te okumuştur. Sovyet hâkimiyeti döneminde Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Şark Fakültesi'ni ve Tiyatro bölümünü bitirmiştir. "Rus- Tatar Mektebi'nde okurken dönemin meşhur pedagogları ve yazarları olan Süleyman Sani Ahundov, Abdulla Şaig, Rehim Bey Şihlinski, Elmemmed Mustafayev gibi şahsiyetler onun öğretmenleri olmuştur (Cabbarlı, 2005: 9). Bir diğer görüşe göre, "Tıp Üniversitesi'nde okurken bir yandan da iktidardan düşüp yeraltı faaliyetine başlayan Müsavat Partisi'nde çalıştığı için ÇEKA tarafından tutuklanır ve Tıp Üniversitesi'ndeki öğrenciliği son bulur." (Cabbarlı, 2005: 36- 37). Ancak devrimden sonra Cabbarlı, yeni rejimi benimsemiş ve halkta sosyalist bilinç oluşturmak için eserler kaleme almıştır.

"Şiir, hikâye ve özellikle piyes türündeki eserleriyle tanınan Cabbarlı, eserlerinde sosyal konulara geniş yer vermesiyle toplumcu bir yazar niteliğine sahiptir." (Uygur, 2004: 2). Sanat hayatına küçük yaşlarda şiirle başlayan Cabbarlı, daha çok dram eserleriyle tanınmış ve sosyalist realizm akımının dram alanındaki en büyük uygulayıcısı ve en başarılı ismi olmuştur.

Sanatçının dram eserlerini üç dönemde incelemek mümkündür. Erdoğan Uygur, İlk Dönem Dram Eserleri (1916-1918) başlığı altında *Vefalı Seriya veya Gözyaşı İçinde Gülüş, Solğun Çiçekler, Nesreddin Şah, Trablus Mühâribesi veya Ulduz ve Edirne'nin Fethi*, İkinci Dönem Dram Eserleri (1920-1921) başlığı altında Aydın ve Ogtay Eloğlu'nu; Olgunluk Dönemi Dram Eserleri (1927-1932) başlığı altında Od Gelini, Sevil, Almas, 1905. İlde, Dönüş ve Yaşar'ı göstermektedir (Uygur, 2002).

3.1.1.1. Aydın

Cafer Cabbarlı, Aydın piyesini 1921 yılında yazmıştır. Sanatçının ikinci dönem eserlerinden olan Aydın'da, henüz fikirsel açıdan tam bir olgunluk görülmez. Azerbaycan'ın sosyalist yönetime geçme tarihinin 28 Nisan 1920 olduğu hatırlanacak olursa, ülkede sosyalizmin henüz tam olarak yerleşmediği, devletin bütün kurumlarıyla sosyalizme uyum sağlamadığı, bilinen bir gerçektir. Bu yönden Aydın, sanatçının sosyalist realizm öncesi yazdığı fakat ele aldığı sorunlarla sosyalist realizmin ilk işaretlerini veren eseri konumundadır.

Konu

Aydın'da, 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan'da bulunan petrol nedeniyle ekonomik hayata hâkim olan vahşi kapitalizm, kapitalizmle gelen paranın en üstün değer olduğu düşüncesi ve bunun sonucunda insanların bir meta hâline indirgenerek parayla alınır satılır varlıklar olarak algılanmasının yarattığı yıkımlar anlatılır. Aydın'ın konusunu, kapitalizmin neden olduğu ahlaki çöküntüden doğan bir aile

faciası ve yeni yeni başlayan işçi hareketi olmak üzere iki ana damar oluşturur. "Sosyalist realizmin bakış açısından kapitalizme mahsus bir özellik olarak görülen düşük ahlâk, bütün çıplaklığıyla gözler önüne serilir." (Uygur, 2002: 177). Gerçekten de bütün eser boyunca iyi ahlak olarak gösterilebilecek bir tek zengin ve kapitalist yoktur.

Dramda anlatılan aile faciası, Aydın ve karısı Gültekin'in başından geçer. Aydın, küçük yaşta anne ve babasını kaybettiği için ablası tarafından büyütülmüş, eniştesi ve onun ailesi tarafından hor görülmüş, zor bir çocukluk geçirmiş bir insandır. Bu şartlar altında ve yabancılara muhtaç olarak büyüme, Aydın'da psikolojik sıkıntılara sebep olur. Severek evlendiği Gültekin'le yaşadıkları maddi ve manevi sıkıntılarının yanı sıra Aydın'ın duygusallığı ve felsefi tutarsızlıkları yüzünden zor günler geçirirler. Aydın'ın patronu Dövlətbeý, Gültekin'e âşık olur ve ilişki kurmayı reddederse Aydın'ı işten çıkaracağını söyleyerek Gültekin'i tehdit eder. Gültekin hem bedenen hem de ruhen hasta olan Aydın'ı korumak için bu yasak ilişkiye razı olur. Onların arasında yasak bir ilişkinin başlamasıyla olaylar çığırından çıkar ve birbirini takip eden üzücü olayların neticesinde Aydın ve Gültekin intihar ederler.

Eserin bu aile faciasından başka ele aldığı ikinci konu, işçi hareketleridir. Dramın dördüncü ve beşinci perdesinde işçiler ve fabrika ortamı tanıtılır. İşçilerin yoksulluğu, zenginlerin yaşadığı hayat zıtlıklarıyla anlatılarak paranın insanlar üzerinde ne kadar etkili olduğu gösterilir. Fakir insanlar, paranın gücüyle ve zoruyla istemedikleri şeyleri yapmaya zorlanırlar. Fakir insanların para ve altın yüzünden Gültekin ve Aydın karakterlerinde olduğu gibi namuslarını ve mutluluklarını yitirdiği, Susanna örneğinde olduğu gibi zenginlerin elinde bir oyuncak, bir eğlence aracı olduğu gösterilir.

Eseri adını veren Aydın karakteri, fikirleri aşırı uçlarda dolaşan, duygusal denetimi zayıf, hayata büyük işler başarmak arzusuyla başlayıp maddi ve manevi yetersizlikler yüzünden hayatta başarısızlığa uğramış bir kişidir. Davranışları bazen çılgınlık sınırında dolaşan Aydın, insanlığa ve topluma dair pek çok hayale sahip olmasına rağmen, gerek bu yetersizlikleri gerekse aşırılık gösteren duygu salınımlarıyla aslında romantik bir kişilik sergiler. Erdoğan Uygur'un *olmak ya da olmamak* olarak tabir ettiği bu durum, eser boyunca Aydın'ın kendisiyle ve çevresiyle yürüttüğü bir mücadele olarak devam eder.

Tema

Aydın'da, birbirini tamamlar nitelikte pek çok tema iç içe geçmiş durumdadır. Sevgi, aşk, para, intihar, inanç, aldatma, işçi hakları, insan özgürlüğü ve eşitlik, eserde ele alınan temalar olarak göze çarpar. Cabbarlı, eserde zengin-fakir, iffetli- iffetsiz, güçlü- güçsüz, samimiyet- riyakârlık, yalan-doğru, inançlılık- inançsızlık gibi pek çok zıt kavramı kullanarak bir çatışma ortamı yaratır ve bu çatışma, eserde gerilimi arttırarak okuyucunun ve seyircinin ilgisini zinde tutar.

Tez

Cabbarlı, Aydın'da insan haklarının ve adaletin bir ülkede yerleşmesinin ne denli önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Yaşadığı toplumda, kapitalist düzenin baskısıyla insan emeği ve onuru hiçe sayılmaktadır. Paraya sahip olan kesim, yoksul insanları hem sömürmekte hem de onların gururunu çiğnemekte, hayatları ve hatta ölümleri hakkında karar vermektedir.

Eserde Dövlətbeý'in şahsında cisimleşen acımasız kapitalist, Aydın'ın ve Gültekin'in hayatını mahvetmiş, onların yuvasını bozmuş, Gültekin'i toplum içinde ahlaksız bir konuma düşürmüştü, Aydın'ın psikolojik dengesini tamamen alt üst etmiştir. Dövlətbeý, fabrikasındaki işçileri hiçbir neden göstermeden işten çıkarmakta, devletin güvenlik güçlerini de arkasına alarak onları öldürmektedir. Dövlətbeý'e bütün bu hakları veren tek özelliği, zengin olmasıdır. Cabbarlı, bu yüzden parayı belli bir sınıfın ya da insanların elinde tutmasının toplum barışını ve eşitliğini zedelediğini düşünerek, sosyalist idealler doğrultusunda, eşit ve sınıfsız bir toplumun kurulmasını ister.

Din olgusu da fakir ve cahil halkın egemen sınıf tarafından sömürülmesinin başka bir aracıdır. Servetle beraber dinin ve Tanrı'nın reddedilmesi insanların eşitliğe kavuşmasını ve her türlü baskıdan kurtulmasını sağlamak içindir. Ancak toplumda eşitliğin ve özgür bir ortamın yaratılması kolay değildir; bunu sağlamak için uzun soluklu ve kararlı bir mücadele gerekir. Bu kararlı mücadele ise ancak akıl ve ruh sağlığı yerinde, düşünsel altyapısı sağlam, sosyalist bilince sahip kişiler tarafından yürütülür ve kazanılır. Eserdeki Aydın karakteri bu açıdan bakıldığında sosyalist toplum için mücadele eden bir kişinin nasıl olması gerektiğinden çok, nasıl olmaması

gerektiğini anlatmaktadır. Eserin tamamına hâkim olan tezat havası, dönemin karışıklığının ve zamanın ruhunun esere de yansıdığını düşündürmektedir.

Amaç

Cabbarlı'nın bu eseri yazmaktaki amacı, sosyalist toplumun inşa edilmesi yolundaki engellerin gösterilerek bunların ortadan kaldırılmasını sağlamaktır. Eserde, toplumdaki çok keskin bir ayrım olan zengin- fakir ve güçlü- güçsüz ayrımı gösterilmiş; her türlü kişi ve sınıf üstünlüğü ile hegemonyaya karşı çıkmıştır. Amaç, herkesin eşit ve özgür olduğu bir toplumu yaratmak olduğundan, insanlar üzerindeki para ve din başta olmak üzere her türlü baskı unsurunun ortadan kaldırılarak insanların özgürleşmesi hedeflenir.

Sonuç

Cabbarlı, Aydın piyesinde kapitalizmin ve servetin kötü yüzünü insanlara göstermeye çalışır. Paranın gücü yüzünden insanlar, ailelerini, işlerini, eşlerini, namuslarını ve akıl sağlıklarını yitirmektedirler. Eserde hayatın ve realitenin acımasız yönleri gerçekçi bir şekilde ele alınarak insanlar kendi haklarını ve özgürlüklerini kısıtlayan her türlü baskıya karşı uyarılırlar. İnanmış bir sosyalist olan Cabbarlı için toplumların tek kurtuluş yolu, sosyalizmdir. Aydın'da ele almaya başladığı kapitalizmle mücadele, hak ve özgürlükler gibi konuları ilerleyen yıllardaki eserlerde

daha yetkin bir şekilde ele alacaktır. Sosyalist realizm akımının öncüsü kabul edilen Cabbarlı'nın Aydın piyesinde sosyalist realizmin ilk tohumları atılır. Akımın en büyük uygulayıcısı olarak diğer eserlerinde sosyalist toplum yaratmak yolunda akımın ilkelerini titizlikle uygular ve halka örnek olacak kahramanlar yaratır.

3.1.1.2. Sevil

Sevil piyesi Cabbarlı'nın yine ikinci dönem eserlerinden biridir. Sanatçı, bu piyeste sosyalist bilinci ve yaşam tarzını yerleştirmeyi hedefler.

Sanatçının tezimizde ele aldığımız üç eserinde de kadın, en önemli konu olarak ortaya çıkmaktadır. Aydın piyesindeki Gültekin, henüz sosyalist bilince ulaşamamış ve toplumdaki değişikliklere uyum sağlayamamış, bunun sonucunda da kendisine ve kocasına yöneltilen ahlaksız ve kapitalistçe saldırılar sonucunda yıkılmış, varlık savaşını kaybetmiş bir kadındır. Sevil'de ise, Cabbarlı'nın hayalindeki kadını görürüz. Sevil, kocasının kendini aldatmasına, onu evinden atıp başka bir kadınla evlenmesine rağmen ayakta kalmış, kendini yetiştirmiş, üniversite bitirip, fabrikada çalışan, felsefe üzerine kitap yazan bir kadın hâline gelmiştir. Sevil, hem bir *uyanış* hem de bir *kendini yaratma* piyesi olarak Aydın piyesindeki Gültekin'den ayrılır.

Eserde, Azerbaycan'da yüzyıllardır hüküm süren feodal yapı ve dinî hükümler yüzünden kadınların toplum dışında yaşamak zorunda kalması, eğitim alamaması ve kendini geliştirememesi; bunların sonucunda da üretime katılamaması ele alınır. Kadın, yüzyılların getirdiği düşünce ve inanç sistemi içinde durumunu kabullenmiş,

yazgısına boyun eğmiştir. Cabbarlı, kadınların yüzyıllardır yaşadığı bu trajediyi değiştirmek için 1928 yılında Sevil'i yazar.

Konu

Eserde, Aydın'dan farklı olarak öne çıkan en önemli özellik, Cabbarlı'nın artık sadece sorun tespiti yapmaması, bu sorunlara çözüm olarak kadın özgürlüğünü, kadın eğitimini, kadınların ekonomik hayatta yer almasını sağlayacak olan sosyalizmi tek çözüm yolu olarak göstermesidir. Cabbarlı'nın hayatı boyunca mücadele ettiği çarşaf, sanatçı tarafından kadının mutlaka kurtulması gereken bir seyyar hapisane olarak tarif edilmiş, kadınlara kurtuluş yolu olarak okulun ve fabrikanın yolu gösterilmiştir. Bilgi ve bilinçle aydınlanmış bir kadının neler yapabileceğinin en açık kanıtı Sevil'dir.

Sevil, saf ve cahil bir genç kadın olduğu için kocası Balas tarafından aşağılanır ve ayrıca Dilber adındaki bir kadınla aldatılır. Balas'ın Paris'te eğitim gördüğünü sandığı Dilber, hem ahlaki açıdan düşük bir kadındır hem de Paris'te sadece manikürcülük kursuna gitmiştir. Balas'ın kız kardeşi Gülüş'ün yardımıyla eğitimini tamamlayan, fabrikada çalışmaya başlayan ve kitap yazan Sevil, kendine güvenen ve topluma yararlı bir kişiye dönüşür. Cabbarlı, kadınları bu şekilde uyanışa davet ederken Sevil'in kimliğinde onlar için tek kurtuluş yolunun sosyalizm olduğunu işaret eder.

Eserde din eleştirisi yoğun bir düzeyde yer almaz. Toplumda dini savunan kişilerin ikiyüzlülüğü Memmedeli Bey'in kişiliğinde tasvir edilir. Memmedeli Bey

hem dindar görünür, hem içki içer ve sefih bir yaşam sürer hem de *şeriatın cahil halk için olduğunu* söyleyerek Dilber'i elde etmeye çalışır.

Cabbarlı, Sevil piyesinde Batının/Fransa'nın karşısına Moskova'yı, Sevil'in karşısına Dilber'i çıkarır. Yeni bir ideolojinin ışığında yeni bir yapılanmaya doğru giden Azerbaycan'da artık aydınların kültür ve medeniyet beşiği olarak yüzlerini döndükleri yer, Batı değildir; Moskova'dır. Bu yeni yapılanmayla beraber, istenen kadın tipi artık Dilber gibi yoz, dejenere, eğitimi yüzeyde kalan, evde oturup hiçbir şey üretmeyen ve ahlaki açıdan düşük kadınlar değil; Sevil gibi bileğinin hakkıyla çalışıp kazanan, başladığı her işi bitiren çalışkan, kararlı, başarılı kadınlardır. Eserin sonunda Balas'ın Sevil'in ayaklarına kapanarak af dilemesi ve ona geri dönmek istemesi simgesel olarak da sosyalizmin ve onun getirdiği olanakların kutsanması ve başarısıdır.

Tema

Sevil'in yazıldığı dönemde Azerbaycan'da sosyalist idare tesis edilmiş, bütün yer altı ve yer üstü servetleri devletleştirilerek burjuva sınıfı ortadan kaldırılmıştır. Bunlara rağmen, toplumun sosyalizm yönünde dönüşümü henüz tamamlanmamıştır. Cabbarlı, bu dönüşümü hızlandırmak için toplumun en güncel sorunları olarak gördüğü çarşaf, kadın hakları, kadının eğitiminin önemi, sevgi gibi temaları eserinde ön plana çıkararak bu sorunların çözülmesine yardımcı olmak ister.

Tez

Azerbaycan toplumunda 20. yüzyıla kadar edilgen ve haklarından mahrum bir şekilde yaşayan kadın, 20. yüzyılın başlarında gerçekleşen devrimle en azından teorik olarak ve kâğıt üzerinde haklarına kavuşmuştur. Ancak, bu hakların resmî bir şekilde onlara verilmesi, onların haklarına sahip çıktıklarını ve haklarını kullanabildiklerini göstermez.

Kadın, eğer toplumda eşit haklara ve sorumluluklara sahip bir birey olarak yaşamak istiyorsa kendi hakları için kendi mücadele etmeli ve bu mücadeleyi kazanmalıdır. Bu mücadeleyi kazanma yolu ise, önce eğitim almak, ardından üretime katılmaktır. Eğitim ve üretime katılma süreci sayesinde kadın, hem özgürlüğünü ve özgüvenini kazanacak hem de dinî ve toplumsal baskılardan kurtulacaktır. Eserin yazıldığı dönem ve devletin yönetim biçimi göz önünde bulundurulduğunda kadına bütün bu hakları sağlayacak olan ideoloji, sosyalizmdir. Eser, toplumsal dinamikleri sosyalizm açısından yorumlar ve kurtuluşun sosyalizmde, fabrikada, üretmekte olduğunu okuyucuya/seyirciye göstermeyi hedefler.

Amaç

Sanatçının eseri yazdığı 1928 yılı henüz sosyalist toplumun kurulma hazırlıklarının devam ettiği, toplumun sosyalizmi benimseme yolunda fazla yol kat etmediği bir zamandır. Cabbarlı, eserinde özellikle kadın meselesini ele alarak toplumun bu en önemli sorununun çözülmesine yardımcı olmayı hedefler. Kadınların

eğitim alarak kendini yetiştirmesi, toplum içinde saygın bir konuma sahip olması, meslek sahibi kadınların toplum için çalışması; başka bir deyişle kadının toplumdaki şerefli yerine ulaşması Cabbarlı'nın hayatı boyunca amaç edindiği bir lküdür. Sanatçı, topluma kadının eğitiminin ve her türlü baskıdan kurtulmasının gerekliliğini ve eğitimin kadında yaratacağı değişikliği göstermek için Sevil'i yazmıştır

Sonuç

Cabbarlı, Sevil'de cahil, saf ve görgüsüz bir genç kadın olan Sevil'in üzerinden kadının cahil bırakılmasının onun sadece aile hayatını etkilemekle kalmadığını bize gösterir. Cahil bir kadın olan ve hayatı boyunca hiç çalışmamış Sevil, kocası Balaş ve sevgilisi Dilber tarafından acımasızca evden atılınca hizmetçilik yapmak zorunda kalır. Eğer Sevil meslek sahibi bir kadın olsaydı hem haklarını savunabilirdi hem de hizmetçilik yapmak ve üniversitede okuduğu uzun yıllar boyunca oğlundan ayrı kalmak zorunda olmazdı.

Eserde Sevil'in evden atılmadan önceki hâli ve cahilliği Cabbarlı tarafından iyice belirginleştirilir. Bu sayede, Sevil'in geçirdiği değişim daha göze çarpar hâle gelir. Zaten yazarın amacı da kadının üzerinden gelenek görenek, din, dine bağlı olarak çarşaf, bağnazlık gibi toplumsal baskılar kalktıktan sonra kadının kendini nasıl yaratabileceğini göstermektir.

Sevil, Cabbarlı'nın kendini yaratan, başaran ve üreten kadın hayalinin eserde tecessüm etmiş hâlidir. Sevil, sosyalist yönetimin ona sunduğu hakları değerlendirerek

özgür, başarılı ve çalışan bir kadın olmuş, yıllar önce Dilber, Balaş, Memmedeli Bey gibi onu küçümseyen insanların hayranlığını kazanmıştır.

Cabbarlı, Sevil'de sadece kadın haklarını savunmakla kalmaz, Sevil'in oğlu Gündüz'ün kişiliğinde gençlere güvenini ve imanını da dile getirir. Yeni gençlik, yeni toplumu yaratma yolunda hiçbir engele takılmayacak ve hedefine ulaşmaktan başka bir şey düşünmeyecektir. Yeni gençliğin düşüncesinde geri dönmek, başladığı işi başaramamak gibi kavramlar yoktur. Çocukların bu sorumluluğu alabilmeleri içinse kafalarının tüm önyargılardan arınması, hayal güçlerini kullanmalarına izin verilmesi ve iyi bir eğitim almaları gerekmektedir.

3.1.1.3. Almaz

Cabbarlı'nın, Almaz adlı piyesiyle ilgisini şehirden köye çevirdiğini görürüz. Sevil'de şehir hayatını ve şehir kadını anlatan sanatçı, toplumun sadece şehirden ve şehirlilerden müteşekkil olmadığını bilincinde olarak bu kez yeni köyün kurulma meselesine edebi açıdan destek vermek amacıyla Almaz piyesini yazar.

Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda, yeni kurulan devletin ideolojisi olan sosyalizmin ve onun getirdiği yeniliklerin şehirlerde halka daha rahat ulaştırıldığı, halkın bu yenilikleri daha kolay kabullendiği tahmin edilebilir. Bunun sebebi, merkezlerde kontrolün her zaman daha kolay olmasıdır. Merkezden uzaklaştıkça, feodal değerlerin ve dini muhafazakârlığın hâlâ korunduğu köylere doğru gidildikçe devrimin ve devletin kontrolü azalmaktadır. Köylerde şehirlere göre daha yavaş olan yeni rejime uyum sürecinin hızlanması için Cabbarlı'nın köy hayatını,

köyde karşılaşılabilecek sorunları ve çözüm yollarını ele alan eserler yazması normaldir.

Konu

Eser, 18 yaşında genç bir öğretmen olan Almaz'ın çalıştığı köyde başından geçen olaylar üzerine kuruludur. Almaz, idealist bir öğretmen olarak köyünde devrim yolunda çalışmalar yapar ve bu çalışmalar yüzünden köyün egemenlerinin tepkisini çeker.

Köyün egemenleri, eski inançları, gelenek ve görenekleri ve dini kullanarak sömürü düzenini devam ettirme çabasındadırlar. Onların alışageldiği köy hayatında özgürlük, kadın hakları, ilerleme ve eğitim kavramları yoktur. Almaz, bilinçli ve idealist bir öğretmen olarak köydeki kadınların okuma yazma öğrenmesini, çocukların okula gitmesini, kadınların kolhozlarda çalışarak üretime katılmasını ister.

Almaz köylünün iyiliği için köyün zenginlerinden olan Hacı Ehmed'in bazı mallarının devletleştirilmesini savunur. Köyün egemenleriyle çatışması zaten bu noktada, yani zengin sınıfın çıkarlarının zarar görmeye başladığı noktada çıkar. Köyün zenginleri ve din adamları Almaz'ı halkın gözünden düşürmek, onu karalamak için Almaz'ın namusuyla ve iş ahlakıyla ilgili iftiralar atarlar. Ancak Almaz eserin hiçbir yerinde inancını ve azmini yitirmeden mücadeleye devam eder. Bu mücadelenin sonunda kazanan Almaz ve sosyalizm olur.

Eserde Almaz'ın kişiliğinde bir dava adamı, inanmış ve adanmış insan tasvir edilir. Almaz, Cabbarlı'nın Aydın'dan itibaren kademe kademe geliştirdiği ideal kadının en üst noktasıdır. Aydın'daki Gültekin'in zayıflığı, Sevil'in başlardaki çaresizliği ve ezilmişliği Almaz'da yoktur. Almaz, seyircinin karşısına on sekiz yaşında ama düşünsel açıdan tamamlanmış, ne yapacağını, hedefinin ne olduğunu bilen bir kişilik olarak çıkar. Almaz, bu açıdan bakıldığında Sevil gibi bir kendini yaratma piyesi değildir. Almaz'ın piyes boyunca mücadelesi, egemen sınıfladır ve Almaz sonunda azmiyle, dirayetiyle, dürüstlüğü ve kararlılığıyla sosyalizm savaşını kazanır. Almaz'ın şahsındaki dava adamı kimliği, çok sevdiği nişanlısı Fuad'la fikirsel açıdan ters düştüğü anda nişanlısından ayrılabilir kadar güçlüdür. Eserde, duyguların ve kişisel hayallerin değil, gerçeğin ve toplumun geleceğinin önemli olduğu vurgulanmış, romantizmden sakınılmıştır.

Tema

Almaz'da kapalı ve çağın gerisinde kalmış köy hayatı gerçekçi bir şekilde betimlenerek sosyalizm tek çare olarak gösterilir. Eserde ele alınan temalar eğitim, kadının eğitimi ve üretime katılması, kolektifleşme, feodalite, din ve Tanrı, aşk, merhamet, yaşam ve ölüm olarak sıralanabilir.

Eserde Almaz'ın şahsına atılan iftiralar da üç ayrı başlık altında incelenmelidir: Bir bebek doğurduğu iddiası, bunun sonucu olarak evli olmadığı için fuhuş yaptığı ya da daha yumuşak bir şekilde ifade edilirse hafifmeşrep olduğu iddiası ve okul çocuklarını istismar ettiği ve ettirdiği iddiası.

Almaz'ın inanç sisteminde eğitim, gelecek nesillerin bilinçlendirilmesi ve yarımların onlara emanet edilmesi anlamına gelmektedir. Almaz'ın öğretmen olması bile Cabbarlı'nın eğitime verdiği önemin bir kanıtıdır. Kadının eğitim alması ve üretime katılması, Cabbarlı'nın eserlerinde en önemli yeri tutar. Eserde Almaz kadınlar için meslek kursları düzenler, onları kolhozda çalışmalarını için ikna etmeye çalışır. Almaz'ın kendisine inanan bir avuç insana ve özellikle kadınlara verdiği mesaj, dayanışma çağrısıdır. Kadınları sık sık toplayıp onlarla konuşması, birlikte çalışmanın eseri olan kolhoz ve makineler, hep dayanışma sonucunda ortaya çıkar. Feodaliteyi ve dini, toplumun ve özellikle kadının gelişmesi karşısında en büyük engel olarak gören Cabbarlı, eserinde doğrudan dini eleştirmese de Molla Süphan'ın kişiliğinde din adamlarının ahlaksızlığını ve yozluğunu gösterir.

Almaz, nişanlısı Fuad'ı çok sevmesine rağmen Fuad onun gayrimeşru bir bebek doğurduğuna inandığı ve Almaz'ın yakın arkadaşı Temurtaş'ı kıskandığı anda ona güvenini kaybeder ve aşkını orada bitirir. Olay zincirinde çok önemli bir yer tutan ve Almaz'a atılan fuhuş iftirasının nedenini oluşturan bebek meselesi, Almaz'ın aslında insanlığa sevgisini ve merhametini göstermektedir. Almaz, Molla Sübhan'ın tecavüzü sonucunda hamile kalan Yahşi'nin bebeğini sahiplenir ve Yahşi ile bebeğinin öldürülmemesi için bebek kendisine aitmiş gibi davranır. Yahşi intihar etmek istediği zaman onu engeller ve yaşama döndürür. Bunun sebebi Almaz'ın insanın yaşam hakkına saygı duyan bir sosyalist olmasıdır.

Almaz'a atılan iftiralar ise, eserin entrika teması içinde incelenebilir. Almaz, Yahşi'yi ve bebeğini onların yaşayabilmesi için sahiplenmek zorunda kalır. Halk, ellerinde hiçbir kanıt olmamasına rağmen Hacı Ehmed ve taraftarlarının Almaz'a attıkları iftiraya inanarak Almaz'ı köyden kovdurmaya ve öğretmenlikten attırmaya

çalışırlar. Bebeğin fuhuş neticesinde doğduğuna inanırlar ve Almaz'ın ahlaksız olduğuna karar verirler. Almaz'a atılan iftiraların sonuncusu ise, çocuk istismarıdır. Köylüler, Almaz'ın köyden gitmesini sağlamak için ona yiyecek içecek ve gaz yağı satmayı reddettikleri zaman, öğrencileri evlerinden anne babaları uyuyunca bir şeyler getirmişlerdir. Almaz bunu reddeder ve çocukları getirdikleri yiyeceklerle geri gönderir. Durum böyle olmasına rağmen, olaya şahit olan Şerif, Almaz aşkını reddettiği için ona bu iftirayı atar. Çocuk istismarıyla ilgili iftira, okuldaki çocukları sağlık kontrolünden geçiren Temurtaş'la bağlantılıdır. Kötü niyetli insanlar, Almaz'ın çocukları çıplak bir hâlde erkeklerin önünde dans ettirdiğini, o ortamda içki içip âlem yaptıklarını söyler.

Almaz, bütün bu iftiraların hepsini çürütür; ancak, Yahşi ile bebeğini ele vermez. Yahşi ortaya çıkarak gerçeği kendisi anlatır. Eser, Almaz'ın bir tür özeleştirisiyle biter. Almaz, köyde bütün bu sorunlarla tek başına mücadele ettiğini, aslında bu mücadelenin Komünist Partisi'nin rehberliğinde olması gerektiğini söyler. Bu cümlelerle zaten Parti'nin köyde yürütmek istediği program anlaşılır.

Tez

Eser, eski dünya ve yeni dünya, eski insan ve yeni insan, eski düzen ve yeni düzen arasında karşılaştırma yapar. Eski düzeni savunanlar, sahip oldukları ayrıcalıkları kaybetmemek için direniş içindedirler. Bu ayrıcalıklar, toplumsal konum ve mal mülktür. Ancak Almaz bu eski dünyayı yıkmak için hem öğretmenlik yoluyla, hem de toplumsal çalışmalarla sosyalist, eşit, aydınlanmacı ve özgür hayatı yaratmak

için savaşıır. Eserde eskiye ait her şey bütün kötü yönleriyle ifşa edilir ve bu kötülükten tek kurtuluş yolunun sosyalizm olduğu gerçekçi bir yöntemle anlatılır.

Amaç

Almaz'da sosyalist toplumun ve özellikle köyün kurulma aşamasında sosyalistlerin önüne çıkabilecek en önemli engeller yani feodalite, zenginlik, din, eşitsizlik tasvir edilerek halkın bu konularda bilinçlendirilmesi ve kendi çıkarlarının yeni kurulan devlette olduğunu görmeleri hedeflenmiştir.

Sonuç

Almaz, Cabbarlı'nın yeni kurulan sosyalist devleti tanıtmak ve eskiye ait her şeyi silkeleyip atmak amacıyla yazdığı bir dramdır. Almaz, sosyalist realizmin ilkelerine uygun olarak yaratılmış mükemmel özelliklere sahip bir kahramandır. Onun şahsında ideal bir sosyalistin mücadelesini ve sonuçta kazandığı zaferi göstermek yoluyla Cabbarlı, zaferin eskiye ve kötüye değil, yeniye ve iyiye ait olacağını anlatmıştır. Eser, sosyalist mücadelenin o dönem için eksik yönünü, köy ayağını ele almaktadır.

Eserin sonunda sosyalist mücadelenin yalnız yürütülemeyeceği, bu mücadelenin Komünist Partisi önderliğinde ve halkla birlikte yapılacağı

vurgulanmıştır. Bir diğer vurgulanan konu ise, Sovyet mahkemelerinin adaleti her ne olursa olsun sağlayacağı ve gerçeği ortaya çıkaracağı mesajıdır.

3.1.2. Ebdürrehim Bey Hagverdiyev

Ebdürrehim Bey Esed Bey Oğlu Hagverdiyev, 17 Mayıs 1870'te Şuşa şehrine bağlı Ağbulag köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının ölümü üzerine üvey babası tarafından yetiştirilen sanatçı, 1880 yılında Şuşa'da Yusuf Bey'in geçici yaz okuluna kaydolar. Hagverdiyev, burada Rusçayı öğrenir. 1891 yılında Tiflis Realnı Mektebi'ni bitiren Hagverdiyev, yüksek öğrenim için Petersburg'a gider ve sekiz yıl boyunca kaydını yaptırdığı yol mühendisliği bölümünün yanı sıra Şark Fakültesi'nden de dersler alır, dil ve edebiyat meseleleriyle meşgul olur (Hagverdiyev, 2005: 6).

1899 yılında Azerbaycan'a döndükten sonra öğretmenlik ve tiyatrodaki rejisörlük yapar. 1904 yılına kadar Bakü'de çalışan Hagverdiyev dönemin aydınlarıyla tanışır ve edebi faaliyetlerini sürdürür. 1906 yılında Heyat gazetesinde hikâyeler ve Molla Nesreddin dergisinde gizli imzalarla felyetonlar yayınlar (Celal, Hüseyinov, 1974: 133). Molla Nesreddin dergisinde *Ceyrani*, *Hortdan*, *Hekimi- Nuni- Seğir*, *Lağlağı*, *Mozalan*, *Süpürgesakgal* gibi imzalarla yazan Hagverdiyev, derginin vazgeçilmez yazarları arasında yer alır. Molla Nesreddin döneminde yazdığı *Cehennem Mektupları*, *Mozalan Bey'in Seyahatnamesi* ve *Marallarım* adlı eserleri ile tanınır (Celal, Hüseyinov, 1974: 135).

İnkılabtan sonra Hagverdiyev Azerbaycan'da tiyatro ve güzel sanatlar alanlarında çalışır. 1921- 1931 yılları arasında Azerbaycan Darülfünunu'nda edebiyat dersleri verir. Sovyet döneminden önce verdiği eserler şunlardır: *Yeyersen Gaz Etini Görersen Lezzetini* (1892), *Dağılan Tifağ* (1896), *Behtsiz Cavan* (1900), *Peri Cadu* (1901), *Millet Dostları* (1905), *Ac Herifler* (1911). 1920'den sonra sanatının ikinci merhalesi başlar. Sovyet döneminde ise, *Gırmızı Garı*, *Edalet Gapıları*, *Ağac Kölgesinde*, *Vaveyla*, *Köhne Dudman*, *Baba Yurdunda*, *Gadınlar Bayramı*, *Kamran*, *Sağsağan*, *Yoldaş Koroğlu*, *Çoh Gözel* gibi dram eserleri yazmasının yanı sıra hikâyeleri de *Marallarım* (1927) ve *Hekâyeler* (1940) adıyla iki ciltte toplanmıştır.

Hagverdiyev'in yazarlığı kadar önemli bir yönü de mütercimliğidir. "Gorki'den *İzergil Garı* (1928), Çehov'dan *Dehşetli Gece* (1928), Shakespeare'in *Hamlet*, Schiller'in *Gaçaglar*, Zola'nın *Gazmaçılar* ve Sundukyan'ın *Pepo* adlı eserleri, yazarın tercümeleleri arasındadır." (Hacıyev, Dadaşzade, 1969: 31-32). Yazar, 1933 yılında hayata gözlerini yummuştur.

3.1.2.1. Ağac Kölgesinde

Hagverdiyev, *Ağac Kölgesinde* adlı dramı, 1921 yılında yazmıştır. Eser, iki perdeden oluşan, hacim olarak kısa bir eserdir. Dramda, köy hayatının en büyük sorunları olan eğitim, feodalite, ağa baskısı ve zulüm gören köylüler anlatılır. Eserin anlattığı tarih dönemi, sosyalist devletin kurulma aşamasıdır. Öyle ki, ikinci perde, Bakü'de Şûralar Hükûmeti'nin kurulma haberinin ardından halkın ayaklanması ve köyün sahibi olan ağayı öldürmesiyle biter.

Konu

Olaylar Azerbaycan'ın küçük bir köyünde geçmektedir. Köyün sahibi olan Mustafa Bey, köylülere tarlalarını sulamaları için su vermeyen, borç olarak verdiği arpayı bile faiziyle geri isteyen, köylünün kızını zorla alıp kendine cariye yapan, sahibi olduğu insanlara eziyet eden acımasız bir beydir. Cefer adlı köylüyü suyu izinsiz kullandığı için döverek ölümüne sebep olmuştur.

Köyün öğretmeni Mirze Kerim, onu uyarmaya ve bu davranışlarından vazgeçirmeye çalışsa da Mustafa Bey, bu aydın, idealist ve sosyalist öğretmeni dinlemez ve köydeki zulmüne devam eder. Mirze Kerim, halkla iyi ilişkiler kurmuş, onlara ülkede, Gürcistan'da ve Rusya'da başarıya ulaşan devrim hareketlerini anlatan, köylülere haklarını anlatıp onları bilinçlendirmeye çalışan bir öğretmendir. Mustafa Bey, köylülerin bilinçlenmesinden hoşlanmaz ve bunun için Mirze Kerim'i suçlar. Mirze Kerim'e göre, Mustafa Bey'in sahip olduğu her şey, aslında halka ve işçiye aittir; Mustafa Bey, halkı sömürmektedir.

Bakü'den Mirze Kerim'e gelen "Kommünist " gazetesinden Mirze Kerim Şûra Hükûmeti kurulduğunu duyar ve köylüleri de yanına alarak yakındaki pazara giderler. Mirze Kerim ve köylüler köye döndüğü zaman Şûra Hükûmetinin kurulduğu haberinin doğruluğu anlaşılır ve Mustafa Bey canını kurtarma derdine düşer. Köylülerin lideri durumunda olan Ocagverdi, Mustafa Bey'le alay ederek onun asılacağı ipi kırmızı örtülü bir tabakta getirir. Ocagverdi'nin konuşmalarından cesaret bulan Mustafa Bey, canını kurtardığını düşünürken köylüler, devrimden aldıkları cesaretle Mustafa Bey'i

ve yardımcısı Gülmammed'i asarlar. Mustafa Bey'i astıkları ip, bir gün önce Cefer'in boynuna geçirip yerlerde sürükleyerek öldürdükleri iptir. Ocagverdi'nin kızı ve Mustafa Bey'in cariyesi olan Gülperi, yılların intikamını alırcasına Mustafa Bey'in servetinin yerini köylülere göstererek köylülerin yağmalamasını isterse de Mirze Kerim buna müsaade etmez ve bütün altınlar, mallar listelenerek devletleştirilir.

Piyesin sonunda Mirze Kerim, insanlara artık özgür olduklarını, sadece kendileri için çalışacaklarını söyler. Çocukları okula, kadınları da yün eğirmeye, şal dokumaya çağırır.

Tema

Eserde öne çıkan temalar, feodalite, çocukların eğitimi, özgürlük, güzel yarınlar, kolektivizm ve kadının üretime katılmasıdır.

Eser boyunca Mustafa Bey'in şahsında feodalite, beylerin zulmü, onların insan haklarını hiçe sayması çeşitli örneklerle gösterilmiştir. Çocukların geleceğin teminatı olduğu düşüncesinden hareketle, eğitimin önemi vurgulanmıştır. Bu eserde de halkı yönlendiren ve sosyalizmi tanıtan, örnek davranışlara sahip kahramanın öğretmen olması elbette tesadüf değildir. Köylülere, yüzyıllardır üzerlerindeki ağa baskısının kalktığı, artık eşit ve özgür yurttaşlar olduğu belirtilir.

Bu değişikliklerin ve devrimlerin neticesinde halk, gelecekte umutludur; yarınların daha da güzel olacağına dair inançları tamdır. İnsanların tek başlarına değil de birlik olarak, dayanışma içinde yani kolektif bir ruhla hareket ettikleri zaman her

güçlüğü yenecekleri mesajı verilir. Eserin sonunda kadınlar yün eğirmeye, şal dokumaya çağrılırlar.

Cabbarlı'nın eserlerinde çok önemli bir yer tutan kadının eğitimi ve toplumsal hayata katılması, kadının meslek sahibi olması meselesi bu eserde yoktur. Kadın, yüzyıllardır devam edegelen geleneksel rolünün dışına çıkarılmaz; o, yine sadece giysi üretmek ve kadın rolüne uygun görülen diğer işler için vardır.

Tez

Eserde dönemin tipik bir özelliği olarak eski ve yeni karşılaştırılması yapılır. Eski inançların, gelenek ve göreneklerin, eski hayatın, yeni karşısında direnemeyeceği, eskinin yıkılıp gideceği düşüncesi esere hâkimdir. Eskiye yıkacak güç, sosyalizmdir ve dayanışmayla bir halk en zor işleri bile başarır.

Amaç

Sanatçı, eserinde ağırlıklı olarak feodaliteyi eleştirir. Bunun sebebi, yüzyıllardır topraksız, hiçbir hakkı olmayan, beylerden eziyet gören insanların feodalizmin zararlarını ve kötülüklerini anlamasını sağlamaktır. Köylüler, beyler tarafından sömürüldüklerini ve insan muamelesi görmediklerini anladıkları zaman, mevcut düzeni terk edecekler ve sosyalizm saflarında yerlerini alacaklardır. Yazarın amacı, burada eskiye ait her şeyi, özellikle feodaliteyi bütün olumsuzluklarıyla tanıtarak halkı kendi tarafına çekmektir.

Sonuç

Yeni kurulan Sovyet hükümetini ve yeni sistemi tanıtmak ve eski düzenin iç yüzünü göstermek amacıyla yazılan eser, dinî fanatizm ve kadın eğitimi gibi konularla ilgilenmese de köylerde en önemli sorun olan feodaliteyi gözler önüne sererek amacına ulaşır.

3.1.2.2. Köhne Dudman

Köhne Dudman adlı dram eserinde Hagverdiyev, Han'ın zulmüne karşı ayaklanan köylülerin isyanını ve onların intikamlarını alışlarını anlatır. Eser, Sovyetler Birliğinin kurulma aşamasından değil; Azerbaycan'daki hanlıklar devrinden ve o devirde hüküm süren feodaliteden bahseder. Azerbaycan, Çarlık hâkimiyetine girmeden önce küçük hanlıklara bölünmüştü.

Halka o dönemin kötülüğünü anlatmak için yazılan eser, her ne kadar bir ayaklanmadan söz eder gibi görünse de bu başkaldırının fikirsel bir temeli yoktur. İnsanlar zulme karşı ayaklanmışlardır ancak Perviz Han'ı ya da diğer Hanları indirdikten sonra ne yapacaklarını, nasıl bir düzen getireceklerini hiç düşünmemişlerdir.

Eser, sadece eski dönemin kötülüğünü ve adaletsizliğini anlatarak okurlara devrimden sonrasında devrim öncesini karşılaştırma imkânı vermektedir.

Konu

Hagverdiyev, Köhne Dudman'da Perviz Han'ın şahsında cisimleşen Han zulmünü, feodaliteyi, halkın fakirliğini ve her türlü haktan mahrum olmaları sonucunda köylülerin ayaklanmasını, Han'a karşı mücadelelerini ve zaferlerini ele alır.

Eserin olumlu kahramanı Bedel'dir. Bedel, Han tarafından on beş gençle beraber her biri yüz elli altına Rehim Han'a satılmış bir gençtir. Babası Han'a saygısızlık ettiği gerekçesiyle öldürülmüş, kız kardeşi Gülsenem, Han'ın sarayına zorla götürülerek hareme alınmıştır. Haremdeki entrikalar başharem ile ikinci harem arasında geçer ve iktidar mücadelesi üzerine kuruludur. İki kadın Gülsenem'i bir tehdit olarak gördüklerinden onu öldürtmeye karar verirler ve bunun için hizmetkârlardan Reşid'i kullanmayı kararlaştırırlar. İkinci haremde dediklerine göre, Reşid başhareme deliler gibi âşıktır ve başharem kendisine biraz ümit verirse onun her dediğini yapacaktır. Başharem Reşid'le konuşur ve ona tam yanağını öptürürken Han gelir ve bunun ikinci haremde baş harem ortadan kaldırmak için kurduğu bir tuzak olduğu anlaşılır. Han, baş harem idam ettirir ancak Reşid kaçır. İkinci harem, Han'a kızının da yasak bir ilişki yaşadığını söyler ve iki gencin ölümüne sebep olur. Bütün bu entrikalar, feodal düzendeki ahlaki yozlaşmayı göstermek amacıyla. Reşid, kaçarken Gülsenem'i görmüş ve kendisi de bir köylü çocuğu olduğu için ona acımıştır. Gülsenem'i dağda eşkiyalık yapan, zenginden alıp fakire vererek bir tür Köroğlu gibi davranan ağabeyi Bedel'e teslim eder. Bu esnada Bedel, Perviz Han'ın düşmanı Abdulla Han ile güçlerini birleştirir. Abdulla Han, Perviz Han'ın köpeği onun köpeğini

boğduđu için dūřmandır. Eserin sonunda Bedel, Perviz Han'ı kendi elleriyle öldürerek Gülsenem'i Reřid'e verir.

Piyeste her ne kadar zulüm ve eziyet gören, Han'ın baskısı altında inleyen insanların acıklı durumu ve onların en sonunda ayaklanması anlatılsa da zannımızca bu gerçek bir ayaklanma değildir. Zira Bedel, Perviz Han'a karşı ayaklanırken aynı zümreden birinin yani Abdulla Han'ın desteğini almıştır. Pratikte iki han arasında bir fark yoktur. Abdulla Han'ın Perviz Han'a dūřmanlık beslemesinin sebebi üç yıl önce Perviz Han'ın köpeğinin onun köpeğini boğmasıdır. Bu kadar insanı dışlayan hatta insanı küçümseyen bir nedenle savaşmak isteyen bir insanın yanında yer almak, ona yardım etmek ne derece direnişle açıklanabilir?

Ayrıca oyunda Bedel'in kız kardeşiyle Reşit hakkında konuştuğunu, Reşit'i sevip sevmediğini, onunla evlenmek isteyip istemediğini soran bir sahne de yoktur. Genç kızın baba evinden zorla alınarak Han'ın haremine atılması ne kadar insanlık dışıysa genç kıza bu konuda hiçbir şey sorulmaması, fikri alınmadan Reşit'e verilmesi de kadının yok sayılmasıdır, kişilik haklarının çiğnenmesidir. Burada genç kıza bir mal muamelesi yapılmış; rızası olmadan ve fikri sorulmadan başka bir erkeğe hediye edilmiştir. Burada erkek egemen kùltürün bütün yansımaları olanca açıklığıyla görùlür.

Tema

Eserde feodalite, ahlak, dayanışma, yardımlaşma ve hümanizm temaları öne çıkar. Eser, feodal yapının yoz ve çürük yönlerinin gösterildiği örneklerle doludur. Eserde feodal ahlak, bütün gerçekliğiyle anlatılır.

Han'ın topraklarındaki bütün kızlara sahip olması, istediği genç kızı haremine alabilmesi, insanları bir mal gibi para karşılığında alıp satabilmesi, insanların yaşam hakkını elinden alması, hiçbir neden yokken sadece şahsi öfkesiyle her türlü işkenceyi insanlara reva görmesi, feodalitenin gerçekleridir. Haremde dönen entrikalar ve halka yapılan zulüm ve haksızlıklar, düşük ahlakın sonucunda meydana gelir.

Halkın arasındaki dayanışma ve yardımlaşma, Bedel'in küçük kardeşi söz konusu olduğunda ortaya çıkar. Köylüler, yapayalnız kalan çocuğu kendi çocukları gibi benimsemişler ve onun her şeyiyle meşgul olarak bütün ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Perviz Han'ın iki önemli yardımcısı olan Mirze İsmayıl'la Recep Kendhüda'nın kaçırılarak dağda Bedel ve arkadaşları tarafından öldürülmesine yardım edilmesi, yine dayanışmanın başka bir örneğidir. Bedel'in dağda ellerine düşen bir Ermeni'ye kızına çeyiz alması için para vererek göndermesi, namuslu ve direnişçi insanlardaki insan sevgisini göstermesi açısından önemlidir.

Tez

Feodaliteye karşı ayaklanmış insanlar, düzene karşı giriştikleri mücadelede başarılı olacaklardır. Eski, ruhu ve yapısı itibarıyla kötü olduğu için yıkılmaya mahkûmdur. Gücünü halktan alan mücadele ise zafere ulaşacak, bütün egemenleri yok edecektir.

Amaç

Eser, Sovyetler Birliğinin kuruluş dönemiyle ya da devrim mücadelesiyle ilgili bir zaman kesitinden bahsetmez. Dramın yazıldığı 1927 yılında, devrimin üzerinden henüz yedi yıl geçmiştir ve halk yeni rejimi tamamen benimsemiş değildir. Dönemin şartları içinde değerlendirildiğinde eserin feodal düzenin ve bunun halk üzerindeki baskısının ve haksızlıklarının, ahlaki çöküntünün halka gösterilerek sosyalist devletle, yeni rejimle kıyaslanması amacı güttüğü düşünülebilir.

Sonuç

Hagverdiyev, Köhne Dudman'da Perviz Han'ı, sömürüyü, baskıyı, adaletsizliği, eşitsizliği, feodalizmi bütün yönleriyle yansıtmıştır. İnsanlık onuruna yakışmayan bu tasvir ve olaylardan sonra, bir devletin nasıl olmayacağı, bir halka nasıl davranılmaması gerektiği sorularının cevabı kolaylıkla ortaya çıkmaktadır.

3.1.2.3. Kadınlar Bayramı

Gadınlar Bayramı, Ebdürrehim Bey Hagverdiyev tarafından 1928 yılında yazılmış bir dram eseridir. Hagverdiyev'in incelediğimiz üç dram eserinden sadece Kadınlar Bayramı'nda doğrudan sosyalizm yolunda yeni Sovyet köyünün inşası, kadın hakları ve kadın özgürlüğü, eşitlik düşünceleri ön plana çıkmaktadır. Diğer iki eserde ele alınan feodalite, Kadınlar Bayramı'nda gücünü kaybetmiştir.

Devrimin üzerinden sekiz yıl geçmiş olmasının etkisiyle toplumdaki kadın-erkek, güçlü-güçsüz, egemen-baş eğen dengesinin olumlu yönde kadının, güçsüzün, baş eğmek zorunda kalanın lehinde değişmiş olduğu düşünülebilir.

Konu

Gadınlar Bayramı (8 Mart), adlı piyeste, yeni Sovyet köyünün ve köylüsünün yaratılması, olumlu bir gözle ve kadınların kahramanlaştırılmasıyla anlatılır. Köydeki kadınların neredeyse tamamı devrimle beraber elde ettikleri hakları kullanarak sosyal hayatta görev almakta, idari işlerde sorumluluk yüklenmektedir. Bu kadınların başını çeken Cahan Hala, köyde kadınların lideri durumundadır. Cahan Hala, 45 yaşından sonra okuma yazma öğrenmiş, köylülerin teklifiyle Köy Sovyeti'nin başkanı olmuş bir kadındır. Onun talepleri ve girişimleri doğrultusunda köye yeni bir okul, okuma odası, yol ve kreş yapılır, köye su getirilir.

Kadınlar, kendilerine verilen hakları kabullenmiş ve erkeklerin tabiriyle birer aslana dönüşmüşlerdir. Hepsi çeşitli kurullarda ve toplantılarda görev almaktadır. Köyün erkekleri ise kadınların tam tersine, köydeki bütün yeniliklere, Sovyet yönetiminin getirdiği kazanımlara direnmektedir. Bu grubun başını Cahan'ın kocası Zaman çeker. Köyün erkekleri, karıları toplantıya gittiği zaman, bir araya gelirler ve durmadan zamanın değiştiğinden, kadınların eskisi gibi baskı altına alınmadığından, erkeklik gururlarının incindiğinden söz ederler. Köyün erkeklerinin yanına gittiği, akıl danıştığı kişi, köyün mollasıdır.

Zaman, tamamen eskiye bağlı ve yeniliğe direnen bir görüntü sergiler. Kızı Növreste'yi kötü yola düşeceği düşüncesiyle okuldan almak ve kendi uygun gördüğü bir gençle evlendirmek ister. Ancak Növreste hemen köy şûrasına giderek durumu anlatır ve köy şûrası onu korumaya alır. Eğer babası onu okuldan alırsa, hapse atılacaktır. Cahan, evlilik meselesinde kızını destekler ve okula gitmesinin gerektiğini düşünür.

Erkekler, kadınlara dinî kuralları hatırlatarak kendilerine çeki düzen vermelerini istediğinde kadınların cevabı çok düşündürücüdür: "Bu şeriatı yazan erkeklerdir. Kadınlar yazsaydı böyle yazmazdı." (Hagverdiyev, Seçilmiş Eserleri cilt I, 2005: 358) Dinin kadının haklarını kısıtlayan, erkeğin üstünlüğü fikrine yol açan uygulamalarını ve yorumlarını kadınlar reddeder. Köyün erkekleri devrimle gelen yenilikleri, kadınların onlara eşit sayılmasını ve kadınların toplumsal görevlerde etkin rol oynamasını kabullenememişlerdir. Yüzyıllardır süren erkek egemen toplumun erkekler lehine olan kuralları sosyalist devrimden sonra değişmeye başlamıştır. Erkekler bu kabullenemeyiş sonucunda eski düşüncelere, feodal değerlere ve dinî inançlara daha sıkı bir şekilde bağlanırken kadınlar devrimle elde ettikleri haklardan

dolayı yeniliklere daha çabuk uyum sağlamışlar, başka bir deyişle devrimi sahiplenmişlerdir.

Yazar, erkekleri eski dünyaya bağlı kalmakla eleştirirken kadınların tavırlarını yüceltir. Eserde özellikle Cahan eski devre ait, cahil bir kadinken okuma yazma öğrenmiş, toplumsal görevlerde yer almış, halka önderlik yapabilecek konuma gelmiş bir kadın olarak tanıtılır. Kadınlara eğer istiyorlarsa, yaşlı da olsalar, cahil de olsalar her güçlüğü üstesinden gelebilecekleri mesajı verilir.

Eser, köyde Cahan'ın çabalarıyla köye temiz su getirilmesi ve bunun onuruna düzenlenen törendeki konuşmalarla sona erer. Merkezden gelen temsilci, köylülerin hem 8 Mart Kadınlar Bayramı'nı hem de temiz su getirilmesini kutlar ve Sovyet döneminde kadınların elde ettiği haklardan ve kazanımlardan söz eder. Devrimin üzerinden sekiz yıl geçmiştir ve yedi yıl öncesine göre kadınların pek çoğu okuma yazma öğrenerek yönetim işlerinde görev almaktadırlar. Cahan Hala da konuşmasında şimdiye kadar erkeklerin ayakları altında ezildiklerini, çalışmalarına izin verilmediğini, erkeklerin onlara haksız yere beceriksiz dediklerini ama bu kötü gidişi Sovyet yönetiminin değiştirdiğini söyler. Temsilcinin sadece onu örnek gösterdiğini, ancak kendisinin Şûra'da görev yapan bütün kadınlarla ve erkeklerle beraber bu işleri başardığını söyleyerek takım ruhunun ve dayanışmanın altını çizer. Alkışlarla suyun açılışı yapılır.

Eserde, baştan sona bir iyimserlik havasının hâkim olduğu görülür. Kadınlar Bayramı'nda bir çatışmadan söz etmek zordur. Zira erkekler her ne kadar devrime ve kadınların kazanımlarına hoş gözle bakmasalar da yönetimin ve kanunların baskısıyla

hiçbir yeniliğe itiraz edemezler, isyan çıkaramazlar. Yeni hayatı olduğu gibi kabullenmek zorunda kalırlar.

Tema

Gadınlar Bayramı'nda kadın hakları, eşitlik, dayanışma, eski feodal değerler, dinî fanatizm temaları ele alınmıştır. Kadınların yüzyıllardır süren ve erkekler tarafından teşvik edilen gaflet uykusu, devrimle beraber sona ermiş, kadınlar okuyan, yazan, sorumluluk üstlenen eşit bireyler hâline gelmişlerdir.

Sovyet yönetimine inanmış insanların kadınlı erkekli çalışmaları, köy için pek çok yenilik yapmaları dayanışmanın, kollektif hayatın göstergesidir. Eski feodal değerlere, özellikle kadınların eski hâllerine duyulan özlem, erkekler tarafından sıkça dile getirilmiştir.

Dinî fanatizm teması, Feyzi'nin karısının söylediği "Şeriatı yazanların hepsi erkektir; kadınlar yazsaydı böyle yazmazlardı." cümlesinde vücut bulur. Ayrıca kadınların okuma yazma öğrenip toplumsal görevlerde çalışmaya başladıktan sonra namaz ve oruç gibi bütün dini ritüellerden uzaklaşmaları da dinin kadınlar üzerindeki kısıtlayıcı yönünü yazarın penceresinden gösterir.

Tez

Kendilerine fırsat tanındığında başta kadınlar olmak üzere herkes, eğitim alabilir, toplumsal görevlerde çalışabilir, kendini geliştirebilir.

Amaç

Eser, yeni Sovyet yönetiminin insanların hayatını kolaylaştırmak ve güzelleştirmek için yaptığı icraatları ve özellikle kadına sağladığı olanakları göstermeyi hedefler. Eski hayattan arada bir bahsedilir ancak eserde feodalizmin acı tecrübelerini göstermekten ziyade, yeninin güzelliğini gözler önüne sermek amaçlanır.

Sonuç

Hagverdiyev, Kadınlar Bayramı'nda Sovyet döneminde elde edilen kazanımları, hiçbir çatışmanın, başkaldırının ve üzücü olayın olmadığı mutlu bir köy üzerinden anlatmıştır.

3.1.3. Memmed Seid Ordubadi

Memmed Seid Ordubadi (1872-1950) Azerbaycan'ın Sovyet dönemi edebiyatının ilk klasiklerinden biri olarak sanat hayatına 19. yüzyılın sonlarında başlamıştır (Ordubadi, 2005: 4). Ordubad gibi merkezden uzak, küçük bir kasabada doğup büyüyen sanatçı, belki de *Fegir* mahlaslı şair babasının etkisiyle ilk olarak şiirlerini kaleme almıştır (Celal, Hüseyinov, 1982: 172).

Memmed Seid'in Tiflis'te bastırıldığı ilk iki kitabı *Geflet* ve *Veten ve Hürriyyet* kısmen şairin kalem tecrübesi kısmen de 20. yüzyılın ilk yıllarında gazete ve dergilerde yayınlanan manzumelerinin ilk kitaplaşmış hâlidir. "Sanatçı, *Molla Nesreddin* dergisinde ve *Tuti, Teze Heyat, Tereggi, Yeni Yol* ve *Kommunist* gazetelerinde faaliyet göstermiştir." (Azerbaycan Sovet Edebiyatı, 1966: 158-159).

Daha 1918 yılında Komünist Partisi'ne üye olan Ordubadi (Azerbaycan Sovet Edebiyatı, 1966: 158), Azerbaycan Sovyetler Birliği'ne dâhil olduktan sonra sosyalizm yönündeki tavrını belirginleştirerek sosyalist toplumun kurulmasına yardımcı olmak amacıyla değişik türlerde eserler verir. Romanları, "*Ganlı İller (1911), Bedbeht Milyonçu yahud Rzaguluhan Firengimeab (1914), Endelis'in Son Günleri yahud Granada'nın Teslimi (1914), Dumanlı Tebriz (1933-1948), Döyüşen Şehir (1938), Gizli Bakı (1940) ve Gülünc ve Gelem (1948)*"dir. "Romanları genellikle fanatizme, istibdada karşı mücadele üzerine kuruludur." (Uygur, 2008: 557).

Sanatçının *Sabotajnikler, Dinçiler, Oktyabr İngılabı* ve *Böyük Guruluşda* gibi dram eserleri rejimin yerleşmesinde yardımcı olmuş ve yıllarca tiyatrolarda oynanmıştır.

3.1.3.1. Byk Guruluşda

Ordubadi'nin 1947- 1948 yıllarında kaleme aldığı Byk Guruluşda adlı dram eseri, adından da anlaşılacağı gibi bir kuruluş dönemini anlatmaktadır. Ancak anlatılan kuruluş dönemi, 1920'li yıllar değil, II. Dünya Savaşından sonra yaşanan ülkeyi yeniden kurma, inşa etme ve insanları tekrar bu kuruluşun etrafında birleştirme çabalarının anlatıldığı dnemdır.

II. Dünya Savaşından zaferle fakat yıkılmış bir hâlde çıkan Sovyetler Birliği, savaştan sonra edebiyatın yeniden yapılanma yönündeki desteklerine ihtiyaç duymuştur. Savaş döneminde özellikle dram eserlerinin konu ve sosyalist realizmin uygulanması açısından zayıflığı göze çarpar ve "Tiyatro camiasından daha dikkatli, titiz ve resmi ideolojinin edebiyat anlayışına uygun hareket etmeleri istenir." (Uygur, 2008: 557).

Konu

Byk Guruluşda adlı dram eseri, esas olarak *Büyük Veten Muharebesinden* sonra Sumgayıt şehrinin planlanan bir şekilde sanayi şehri ve yerleşim alanı olarak kurulmasını anlatır. II. Dünya Savaşından dönen Gehreman ve Behlul mühendis olarak bu göreve atanmışlardır. Gehreman'ı büyüten ve okutan Mirze Ehmed ve kızı Dilber de orada yaşamaktadırlar. Dilber, Gehreman'a yıllardır ümitsiz bir aşk beslemektedir ancak Gehreman Firengiz isminde bir sanatçayı sevdiğinden aşkını gizlemektedir.

Eserde eski düşünceyi ve muhafazakârlığı temsil eden Mirze Ehmed ve Mirze Teymur adındaki iki yaşlı mühendis, merkezden gönderilen genç mühendislerin başarılı olacaklarına inanmazlar ve onları iş bilmemekle, tecrübesiz olmakla, sadece konuşup toplantı yapmakla suçlarlar. Mirze Ehmed, uzmanlığını Amerika'da, Mirze Teymur Fransa'da almıştır. Eser boyunca hep Avrupa ve Amerika teknolojisinden, bunların üstünlüğünden bahsederler. Özellikle Mirze Teymur, hem Fransızca kelimeleri günlük hayatta kullanmasıyla, hem de neredeyse yarım asır öncesinin Fransız modasına uygun kıyafetlerle ortalıkta gezinmesiyle komik bir görüntü sergiler. Bu garip kıyafeti yetmezmiş gibi, kızı yaşındaki Durna'ya âşık olup evlenmek ister ve isteğine ulaşmak için çeşitli oyunlara başvurur.

Dört genç mühendis yani Gehreman, Behlul, Durna ve Dilber Sumgayıt'taki inşaat işini erkenden bitirirler ve Mirze Ehmed'in onlar ve sistem hakkındaki düşünceleri olumlu yönde değişmeye başlar. Mirze Teymur ise, çevresindeki herkes kendisinden yüz çevirdikten sonra hatasını anlar ve herkesten özür dileyerek Sovyet rejiminin ve Sovyet gençliğinin üstünlüğünü, insanseverliğini kabul eder.

Eserin sonunda Gehreman, Firengiz'le görüşür ve Firengiz'in Gehreman'ın öldüğünü sanarak başkasıyla evlendiğini öğrenir. Gehreman, Dilber'e, Behlul de Durna'ya evlilik teklif eder.

Tema

Eserde çalışkanlık, kolektivizm, halkların kardeşliği, Sovyet hümanizmi, kolhoz, komsomol, aşk, entrika gibi temalar görülür. Aşk ve entrika, diğer temalar

kadar önemli bir yer tutmaz. Eserde aşk olarak önce Gehreman'ın Firengiz'e, Mirze Teymur'un Durna'ya duyduğu aşk görülür. Ancak daha sonra Behlul'la Durna'nın ve Gehreman'la ve Dilber'in evlilik kararı aldıklarını görürüz. Mirze Teymur, çok sevdiğini söylediği ve kendisiyle evlenmezse intihar edeceği tehdidiyle korkuttuğu Durna'dan nasıl vazgeçmiştir? Gehreman, eser boyunca yer yer Firengiz'den bahseder, onun fotoğrafını afişte gördüğü zaman bile sarsılır ve kendini kaybeder; onunla konuştuğundan kısa bir süre sonra Dilber'le evlenmeye nasıl karar verir?

Aşk temasının eserde çok zayıf ve yüzeysel olduğu görülür. Mirze Teymur'un Durna'ya yazdığı aşk mektupları, herkese aralarında bir ilişki olduğunu söylemesi, bu yolla Durna'yı susturup zorla evlenmeye razı etmeye çalışması ve Firengiz'i bularak Gehreman'la Dilber'in aralarının bozulması için konser vermeye çağırması dışında bir entrika yoktur. Sekiz perdeden oluşan dramda, ideal Sovyet insanı ve örnek davranışlar anlatılırken zaten zayıf olan aşk ve entrika öğeleri kaybolur gider.

Çalışkanlık, bütün genç işçilerde ve genç mühendislerde eser boyunca görülen bir özelliktir. İş zamanından önce bitirmek için sosyalizm anlaşması yaparlar, işleriyle ilgili kurslara gitmek için düğünlerini ertelerler. Kısacası Mirze Teymur'un tabiriyle iğne vurulmuş yani uyuşturulmuş gibidirler. Çalışkanlığın yanı sıra, bu işçilerde ve mühendislerde ideal Sovyet gençliğinin izdüşümünü görürüz. Genç mühendisler, Mirze Ehmed ve Mirze Teymur'un yönelttikleri bütün eleştirileri olgunlukla karşılar, onların bir gün gerçekleri görecekleri umudunu yitirmezler; iki yaşlı mühendise asla saygısızlık etmezler. Dürüst, dayanışmayı, yardımlaşmayı seven bu gençler, entrikadan, kabalıktan, yalan dolandan ve tembellikten hoşlanmazlar.

Eserin ısrarla vurguladığı bir diğer husus, halkların kardeşliği meselesidir. Yapısı itibarıyla çok milletli bir devlet olan Sovyetler Birliğinde tesis edilmeye çalışılan en önemli duygu, belki de kardeşlik duygusudur. Sumgayıt'taki sanayi şehrini, silah fabrikasını kurmaya gelenler arasında değişik Rus şehirlerinden gelenler vardır. Herkes kardeşlik duygusu içinde çalışır, işbirliği yapar, hiçbir şekilde milliyetle ilgili bir konuşma geçmez. Kadınlar, erkekler, komsomollar, işçiler, mühendisler, Ruslar, Azerbaycan Türkleri, yaşlılar ve gençler ancak bir ütopyanın gerçekleşmesi şeklinde yorumlanabilecek bir hâlde birlikte yaşar ve çalışırlar. Eser boyunca en çok hissedilen duygu, *beraber olmaktan ve çalışıp üretmekten duyulan mutluluktur*. Eserin geneline bir memnuniyet duygusu hâkimdir. Arada çıkan bir iki problem de sadece Mirze Ehmed'in ve Mirze Teymur'un yarattıkları problemlerdir ve bunlar da neredeyse kendiliğinden çözülür.

Eserde, incelediğimiz diğer eserlerin aksine, kötülerin cezalandırılması gibi bir durum söz konusu değildir. Eserde zaten iki olumsuz tip vardır ve eser boyunca bunların da düzeleceği, doğruyu göreceklere umut edilir. Farklı düşüneni yok etmek yerine onu kazanma düşüncesi ağır basar. Bu durumu, artık sosyalizmin ülkede yerleşmesi, insanlar tarafından kabul edilmesi ve Sovyetler Birliğinin Almanya karşısında büyük bir zafer kazanarak dünyanın sayılı güçlerinden biri olmasının yarattığı manevi doyumla açıklamak mümkündür. Karşıt görüşlerdekilere hoşgörü, daha eski tarihlerde yazılmış diğer eserlerde hiç öne çıkmazken bu eserin tamamına neredeyse bu duygu sinmiştir.

Bütün eserlerde ana tema olarak hep karşımıza çıkan kadın meselesi, bu eserde çözülmüştür. Kadınların eser boyunca işçi, mühendis ya da sanatçı olarak toplumun her katmanında ve erkeklerle eşit bir konumda yer aldıklarını görürüz. Eserdeki

kadınlar, sosyalizme gönül vermiş, bütün güçleriyle çalışan ve üreten, mesleki bir kurs için düşününü ertelemekte sakınca görmeyen kadınlardır. Cabbarlı'nın Sevil'in sonunda Sevil'e söylediği "Sosyalizme, fabrike! Kadınların azadlığı yolu ancak oradadır!" (Cabbarlı, Eserleri, 3. Cilt, 2005: 54) cümlesi gerçekleşmiştir.

Tez

Sosyalizm ve onun getirdiği kardeşlik, dayanışma, çalışma, sevgi, insanseverlik ve hoşgörü gibi erdemlerle ortak bir bilinç oluşturulabilir ve bunun sonucunda Sovyetler Birliği örneğinde olduğu gibi temelinde bu fikirlerin ve duyguların yer aldığı bir devlet yaratılabilir.

Amaç

Ordubadi, Büyük Guruluşda adlı dram eserinde, Sovyetler Birliğinin II. Dünya Savaşından sonra tekrar kurulurken insanların birbirine dostluk, kardeşlik, çalışma ve dayanışma ruhuyla sınıksız kenetlenmesini amaçlamıştır. Sovyet eğitim sisteminde yetişen gençlerin meslekî açıdan da ahlaki açıdan da mükemmel olduğunu göstermek, başka bir amaçtır. Yarattığı kişilerle Ordubadi, gençliğe güvenmeyi telkin eder.

Sonuç

Sovyetler Birliği, sosyalist devrim sonucu kurulmuş bir devlet olarak eğitim, ekonomi, teknoloji, kadın hakları gibi pek çok konuda yeni oluşumlara ev sahipliği yapmış, eski dünyaya ve eski inançlara savaş açmıştır. Bu savaşta beslendiği en önemli kaynak, halkın ruhu ve dayanışma duygusudur.

Gerek 1920'lerde kurulma aşamasında, gerekse II. Dünya Savaşından sonra edebiyat, her zaman kitleleri yönlendirici bir güç olarak algılanmış; rejimin yerleşmesinde, ideal Sovyet yurdunun kurulmasında ve ideal Sovyet insanının yetiştirilmesinde edebiyatın itici ve dönüştürücü gücünden yararlanılmak istenmiştir. Sanatçılardan sosyalist realizmin ilkeleri doğrultusunda eser vermelerinin istenmesi, edebiyatın kitleler üzerindeki gücünü göstermesi açısından önemlidir. Eserde, daha çok dostluk, kardeşlik, çalışkanlık, hoşgörü, tevazu, birlik ve beraberlik temaları işlenmiş; bu yolla savaştan sonra harap bir hâlde olan ülkenin, hem maddi hem de manevi yollardan onarılması hedeflenmiştir.

Eserin pek çok yerinde Sovyet devletinin ve insanının mezziyetlerinden bahsedilmiş; devletin eğitim, teknoloji ve insan hakları alanlarındaki başarısı Avrupa ve Amerika ile kıyaslanarak Sovyetler Birliğinin üstünlüğü ispat edilmeye çalışılmıştır.

Sosyalist realizmin ilkeleri doğrultusunda yazılan eser, saygı, sevgi, hoşgörü, tevazu, dayanışma ve birlik beraberlik ruhuyla bütün zor işlerin üstesinden gelinebileceğini göstermeye çalışır.

SONUÇ

Azerbaycan, 19. yüzyılda Rusya'nın işgalinden sonra, yeniden yapılanma ve farklı bir kültürü tanıma sürecine girer. 20. yüzyılın başlarında ise, Osmanlı ve Azerbaycan aydınlarının kurdukları ilişkiler ve özellikle Türkçülük akımı döneme damgasını vurur.

Ülkede güçlenmekte olan sosyalist hareketler, petrolün Bakü'yü bir cazibe merkezi hâline getirmesi, nüfus artışı, kapitalizmin toplumdaki etkileri, yurtdışında eğitim gören aydınların halkı eğitme ve bilinçlendirme çabaları ve bütün bunların edebiyata, matbuata, sosyal hayata yansması neticesinde oluşan çeşitlilikle, 20. yüzyıl başları Azerbaycan'ın en dikkat çekici dönemlerinden biridir.

Ülkede 1920'de sosyalist rejimin tesis edilmesiyle Azerbaycan yeni bir döneme girer. Hayatın bütün alanlarında kendini hissettiren sosyalizm, sanat, siyaset, inançlar, gelenek ve görenekler gibi toplumun tüm alanlarında etkili tek fikirsel akım olur.

Sosyalist realizm edebî akımı, Azerbaycan edebiyatında 1920'li yıllardan itibaren görülmeye başlamış bir akımdır. 1934 yılında devletin resmî sanat akımı hâline gelen sosyalist realizm, 1950'li yıllara kadar Azerbaycan edebiyatında etkisini güçlendirerek devam eder. Kendini köken olarak realizme bağlayan bu akım, gerçekliği sosyalist bakış açısından ele alarak yorumladığı için, gerçekliği olduğu gibi yansıtmama, ideal ya da olması gerekeni anlatma gibi yönleriyle aslında realizmden farklılaşmaktadır.

Sosyalist realizm, ideolojik bir edebî akımdır. Amacı, edebiyatın kitleler üzerindeki etkisini ve gücünü kullanarak sosyalizmi ve yeni kurulan Sovyet devletini halka benimsetmek, yeni rejimden önceki yaşamı ve süregelen feodalite, dinî fanatizm, eşitsizlik gibi eskiye ait unsurları göstererek sosyalizmin üstünlüğünü ispatlamaktır. Kurulan rejimi benimsemiş ideal Sovyet yurttaşı yetiştirmek, sosyalist realizmin bir diğer amacıdır. Akım bunu yapmaya çalışırken mevcut düzenin insanların hayatına getirdiği hak, eşitlik, kolhoz gibi refah ve kazanım unsurlarını edebî eserlerde kullanır.

Bu gayelerle hareket eden akımda bazı hususiyetler ön plana çıkar. Bunlardan biri müspet kahraman problemidir. Sanatçılar eserlerinde halka örnek olması amacıyla yarattıkları kahramanların her türlü insani zaafıtan uzak olmasına gayret ederler. Bu kahramanlar, insanüstü özelliklere sahip bir görünümde dir. Eğitimleri, kültürleri, yaşayışları, topluma ve olaylara bakış açıları ve kişilik özellikleriyle mükemmel olarak nitelendirilebilecek insanlardır. Kendini köken olarak realizme bağlayan sosyalist realizmde yaratılan insan portreleri bu açıdan bakıldığında hiç realist bir görüntü sergilemez. Kısacası, sosyalist realizmin karakter yaratmada ve insanoğlunu bütün yönleriyle canlandırmada başarılı olduğu söylenemez.

Azerbaycan Türkçesinde milli kolorit olarak ifade edilen kavram da yine tartışmaya açık bir konudur. Sosyalist realizmin başlıca kavramlarından biri olan bu kavram, çok uluslu bir devlet olan Sovyetler Birliğinde yer alan tüm etnik unsurların kendi millî dillerini, değerlerini, tarihini, edebiyatını, kahramanlarını sosyalist bir içerikle olması şartıyla edebiyatlarında kullanması anlamına gelir. Azerbaycan Türkçesinde *formaca milli, mezmunca sosyalist* olarak tanımlanan bu durum, her Türk boyuna ayrı alfabeler kullandırılması, her birine yerel kahramanlar ve sanatçılar bulunarak bu boylara millî bir tarih yazılması gibi sonuçları beraberinde getirir. Bu

durum, sosyalist devrime kadar aynı alfabeyle okuyup yazan ve hiçbirini ayrı bir millet olma iddiası taşımayan Türk boylarının birbirinden uzaklaşmasına; aralarındaki tarih, soy ve dil birliğini yadsımasına neden olur. Kısacası milli kolorit denen kavram, Türk boylarının birbirinden ayrılmasına neden olmuştur.

Sosyalist realizm edebî akımı, edebiyatın politikleşmesine yüzyılımızda en belirgin örneğidir. Genel olarak akımın birkaç sanatçı hariç edebiyatta yetkin bir düzeye ulaştığı söylenemez. Eserler, siyasi açıdan tatmin edicidir; ancak edebî değerleri yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı tartışmalıdır. Akım, yüzeyde kalan olayların ve kişilerin ötesine geçememiş, insan gerçekliğini yansıtamamıştır. Dönemin bir zarureti olarak kullanılan akım, kendi dönemi ve şartları içinde değerlendirilmelidir.

BİBLİYOGRAFYA

A. İncelenen Eserler

Cabbarlı, C. (2005), **Seçilmiş Eserleri**, cilt III, Bakı, Şerg- Gerb. (Sevil ve Almaz adlı dram eserleri.)

Cabbarlı, C. (2005), **Seçilmiş Eserleri**, cilt II, Bakı, Şerg- Gerb. (Aydın adlı dram eseri.)

Hagverdiyev, E. B., (2005), **Seçilmiş Eserleri**, cilt I, Bakı, Lider Neşriyyat. (Ağac Kölgesinde, Köhne Dudman, Kadınlar Bayramı adlı dram eserleri.)

Hüseyn, S. (2006), **Seçilmiş Eserleri**, Bakı, Şerg- Gerb.

Vezirova, F. (1964), (Tertip edeni), **M. S. Ordubadi, Eserleri**, İkinci cild, Pyesler ve Romanlar, Bakı, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı.

Vurğun, S. (2005), **Seçilmiş Eserleri**, cilt I, Bakı, Şerg- Gerb. (Men de Bir Esger Kimi, Raport, Gızıl Şahinler adlı şiirleri.)

Vurğun, S. (2005), **Seçilmiş Eserleri**, cilt V, Bakı, Şerg- Gerb. (Koroğlu Nesillerine Bizim Salamımız ile Sovet Mefkuresi ve Bedii Edebiyat adlı yazıları.)

B. Yararlanılan Kaynaklar

a. Kitaplar

Akçura, Y., (1976), **Üç Tarz-ı Siyaset**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 19- 36.

Aktay, Y., Et al, (2013), **Din ve Toplum**, Eskişehir, T. C. Anadolu Üniversitesi Yayını.

Aliyeva Kengerli, A., (2008), **Azerbaycan'da Romantik Türkçülük**, İstanbul, Doğu Kütüphanesi.

Aliyeva, G., (2005), **SSCB Döneminde Azerbaycan'da Dil Plânlaması**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Alkan, H., (2010), **Azerbaycan Paradoksu: Çapraz Baskılar Altında Siyasal Sistem ve Dış Politika**, Ankara, USAK Yayınları.

Askerova, A., (2007), **Celil Memmetkuluzade (1866- 1932) ve 'Molla Nasreddin' Dergisi (1906- 1931)**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Aşırılı, A., (2006), **Nerimanov'un Kreml'de Getli**, Bakı, Nurlan.

Aşırılı, A., (2009), **Azerbaycan Metbuatı Tarihi (1875- 1920)**, Bakı, Elm ve Tehsil.

Aydemir, Ş. S., (2006), **Suyu Arayan Adam**, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Azərbaycan Halq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası cilt II, (2005), Bakı, Lider Neşriyyat.

Azərbaycan Metbuatı Tarihi, (2006), Bakı, Tehsil Neşriyyatı.

Azərbaycan Nesri Antologiyası, (2006), cilt I, Bakı, Şerg- Gerb.

Azərbaycan Nesri Antologiyası, (2006), cilt II, Bakı, Şerg- Gerb.

Azərbaycan Nesri Antologiyası, (2006), cilt IV, Bakı, Şerg- Gerb.

Azərbaycan Sovet Edebiyatı Tarihi, (1967), İki Cildde, Birinci Cild, Bakı, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Neşriyyatı.

Azərbaycan Tarihi cilt V, (2008), Bakı, Elm.

Balayev H., (2002), Azərbaycan Dilinin bir Dövlət Dili Kimi Təşəkkül Tarixindən (XVI- XX Esrlər), Bakı, Elm və Heyat.

Bayramoğlu, A., (1997), Şamaxı'da Maarifçilik və Maarifçilər, Bakı, Maarif.

Bünyardova, Ş. (2012), Orta Esr Azərbaycan Ailesi, Bakı, Elm Neşriyyatı.

Cabbarlı, C. (2005), Seçilmiş Eserləri cild I, Bakı, Şerg- Gerb.

Cabbarlı, N., (2003), Muhacirət və Klassik Edebi İrs, Bakı, Elm.

Cefer, M. Et al., (1988), Sosialist Realizmi Müasir Mərhələdə, Bakı, Elm.

Celal, M., (2004), Azərbaycan'da Edebi Məktəblər (1905- 1917), Bakı, Ziya-Nurlan.

Celal, M., Hüseyinov, F., (2008), Örneklerle XX Esr Azerbaycan Edebiyyatı (hızl. Prof. Dr. Kemal Yavuz, Yard. Doç. Dr. Erol Ülgen), Ankara, Akçağ.

Cömert, S., (2013), 1946- 1954 Dönemi Türk Romanlarında Toplumcu Gerçekçilik, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kayseri.

Çetişli, İ., (2000), Batı Edebiyatında Edebi Akımlar, Ankara, Akçağ.

Çetişli, İ., Et al., (2007), II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı, Ankara, Akçağ.

Ehmed, V., (2007), Edebiyyatşünaslıg, Bakı, Müellim Neşriyyatı.

Ehmedov, T., (2010), Görkemli İctimai- Siyasi Hadim Böyük Edib Neriman Nerimanov'un Anadan Olmasının 140 İlliyine Hesr Edilir, Bakı, Nurlar.

Eli, A., (2012), Mirze Elekber Sabir'in Satira Sanatkarlıgı, Bakı, Tehsil.

Elimirzeyeva, R., (2010), Neriman Nerimanov'un Yaradıcıgında Maarifçi Ziyalı Problemi, Bakı, Elm ve Tehsil.

Eliyev, K., (2013), Edebiyat Tarihine Bir Bahış, Bakı, Folklor İnstitutu.

Eliyev, R., (2008), Edebiyyat Nezeriyyesi, Bakı, Mütercim.

Enginün, İ., (2007) Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839- 1923), İstanbul, Dergâh.

- Georgeon, F. (2007), Osmanlı- Türk Modernleşmesi (1900- 1930), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Gökalp, Z., (2006), Türkçülüğün Esasları, İstanbul, Bordo Siyah Yayınları.
- Göker, C., (1982), Fransa'da Edebiyat Akımları, Ankara, DTCF Basımevi.
- Gömeç, S. (1996), Türk Cumhuriyetleri Tarihi, Konya, Kömen Yayınları.
- Güngör, E. (2011), Türkistan'da Fikir Akımları, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Hacıyev C. H., Dadaşzade M. A., (1969), Sovet Edebiyatı, Bakı, Maarif Neşriyyatı.
- Hacıyeva, M., (1994), XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı, Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- Hacıyeva, N., (2012), Estetika, Peşe Etikası ve Psihologiya, Bakı, Şerg- Gerb.
- Hadi, M. (2005), Seçilmiş Eserleri, Bakı, Şerg- Gerb.
- Hagverdiyev, E. B., (2005), Seçilmiş Eserleri cilt I, Bakı, Lider Neşriyyat.
- Helefov, A., (2007), Azerbaycan'da Kitabhana İşinin Tarihi, II. Hisse, XX. Esrin Birinci Yarısında Kitabhana İşinin Tarihi, Bakı, Bakı Universiteti Neşriyyatı.
- Hilav, S., (1995), Edebiyat Yazıları, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Hüseyn, S., (2006), Seçilmiş Eserleri, Bakı, Şerg- Gerb.
- İbrahimov, M., (1961), Helgilik ve Realizm Cebhesinden, Bakı, Azerneşr.

- İlkin, G., (2004), Köhne Bakını Tanıyorsanmı, Bakı, Şirvanneşr.
- Kantarcıoğlu, S., (2009), Edebiyat Akımları Platon'dan Derrida'ya, İstanbul, Paradigma Yayınları.
- Karataş, T., (2011), Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü, İstanbul, Sütun Yayınları.
- Karayev, Y. (1999), Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı (Yayına hazırlayan Doç. Dr. Yavuz Akpınar), İstanbul, Ötüken.
- Kazımova, G., (2010), Cefer Cabbarlı İrsinde Medeniyet Problemi, Bakı.
- Kefeli, E., (2012), Batı Edebiyatında Akımlar, İstanbul, Dergâh.
- Kenan, A., (2011), XX Esrde Repressiyalara Meruz Galanlar, Bakı, Azerneşr.
- Kurat, A., N., (1987), Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lenin, V.İ. (1990), Parti Örgütü ve Parti Edebiyatı (çev. Aziz Çalışlar), İstanbul, Ekim Yayınları.
- Lenin, V. İ. (1979), Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı (çev. Muzaffer Ardos), Ankara, Sol Yayınları.
- Mehdiyeva, S. N., (2010), Bakı Üniversitesi'nin Heberleri, Hümanitar Elmler Seriyası, No: 4, Bakı.
- Memmetguluzade, C., (2004), Seçilmiş Eserleri I Cild, Bakı, Önder Neşriyyat.

- Mirmehmedov, E., Vahapzade, B., Hüseyinov, F., (1966), Azerbaycan Sovet Edebiyyatı, Bakı, Maarif Neşriyyatı.
- Moran, B. (2012) Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, İstanbul, İletişim.
- Nebiyev, B., (2012), Ehmed Cavad, Bakı, Progres.
- Nerimanov, N. (2004), Seçilmiş Eserleri cilt I, Bakı, Lider Neşriyyat.
- Osmanlı, V., (2010), Azerbaycan Romantizmi, Birinci Cild, Bakı, Elm.
- Rehimli, İ., (2005), Azerbaycan Teatr Tarihi, Bakı, Çaşioğlu.
- Resulzade, M., E., (1991), Bir Türk Milliyetçisinin Stalin'le İhtilal Hatireleri, Bakı, Ganun.
- Sadig Ş., (2011), Hüseyin Cavid Yaradıcılığında Gehreman Konsepsiyası, Bakı, Hedef.
- Sapmaz, A., (2008), Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri, İstanbul, Ötüken Yayınevi.
- Sariahmetoğlu, N., Devlet, N., Hatipoğlu E., (2013), Rusya Tarihi, Eskişehir, T. C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Selik, M., (1982), Marksist Değer Teorisi, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Siniavski, A., (1967), Sosyalist Realizm, İstanbul, Habora Kitabevi.

- Stalin, J. V., (1938), Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi Kısa Ders, İnter Yayınları.
- Stalin, J. V., (2003), Diyalektik ve Tarihi Materyalizm, İstanbul, İnter Yayınları.
- Suçkov, B., (2009), Gerçekçiliğin Tarihi, İstanbul, Doruk Yayınları.
- Swietochowski, T. (1988), Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905- 1920, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Tunalı, İ., (1993), Marksist Estetik, İstanbul, Altın Kitaplar Basımevi.
- Uygur, E., (2002), Cafer Cabbarlı'nın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara.
- Uygur, E., (2004), Hüseyin Cavid Edebi Faaliyetleri ve Topal Teymur Piyesi, Ankara, Buluş Tasarım ve Matbaacılık Hizmetleri.
- Veliyeva, S., (2003), Milli Dövlətçilik Herekatının Yükselişi ve Halg Cümhuriyeti Dövründe Azerbaycan İdeası, Bakı, Azerbaycan Neşriyyatı.
- XX Esr Azerbaycan Poeziyası, (1988), Bakı, Yazıçı.
- XX Esr Azerbaycan Şeri Antologiyası (1905- 1920'nci İller), (2005), Bakı, Şerg-Gerb.
- Yeşilot, O. (2010), Ateş Çemberinde Azerbaycan, İstanbul, Yeditepe Yayınları.

Yurtsever, A.V., (1950), Azerbaycan Dram Edebiyatı, Ankara, Azerbaycan Kùltür Derneği Yayınları.

b. Makaleler

Açikkaya, S., (2010), "Çarlık Rusyası Hakimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 28, 2010/1, s.403- 420.

Akpınar, S., (2014), "Toplum- Sanat- İdeoloji Üçgeninde Toplumcu Gerçekçiliğın Edebiyat ve Siyasete Yaklaşımı", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt:7, S. 30, s. 7- 26.

Bayram, P., (2002), "Şarkın Büyük Filozoflarından Cemalettin Afgani ve Onun Türk Dünyasına Tesirleri", Journal of Gafgaz University, S. 10, s. 135-147

Çamalan, A., (2011), "Azerbaycan Tahsilinin Temelleri: Çarlık Rusyası Devrinde Maarifçi Aydınların Faaliyetleri", Journal of Gafgaz University, Number:31, s.36- 50.

Durmaz, Ş., (2010), "20. Asrın Başında Azerbaycan'da Modern Bir Eğitim Kurumu: Tağıyev'in Kız Mektebi", Journal of Gafgaz University, No:29, Volume 1, s.98-107.

- Emirhanov, R., (2005), "İsmail Gaspıralı ve Tatar Toplumunda Yenileşme Hareketi (19. yy. Sonu- 20. yy. Başı", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, cilt:2, S. 3, s. 71- 83.
- Erol, A., (2007), "Türk Kültür ve Fikir Hayatında Ekinçi (1875- 1877)", bilig, S. 39, s. 53- 72.
- Garaşova, S., (2004), "XX. Yüzyıl Azerbaycan Fikir Tarihinde Ali Bey Hüseyinzâde'nin Yeri", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 16, Güz, s. 297- 134.
- Gorkiy, M., (2013), "Sosyalist Realizm Hakkında", (çev. Cemile Kınacı), Gazi Türkiyat, S. 12, s. 169- 174.
- Gökgöz, S. S., (2005), "İsmail Gaspıralı'nın "Medeniyet" ve "Millet" Fikri Üzerine Entelektüel Retoriği", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, cilt: 2, S. 2, s. 19- 33.
- Kamalieva, A., (2009), "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kazan- Tatar Edebiyatı ve Maarifçilik Hareketi", Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:10, S. 16, s. 147- 157.
- Kerimov, Z., (2010), "XX Esrin Evvellerinde Şimali Azerbaycanda İctimai Teşkilatların ve Siyasi Partiyaların Fealiyatında Metbuatın Rolü", Yeni Dövr, No:4, s. 48- 55.
- Ötgün, C., (2008), "Sanat Yapıtına Yaklaşım Biçimleri", Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat ve Tasarım Dergisi, S. 2, s.159- 178.

- Öz, Ş., (2009), "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Medeniyet Tasavvurları- Ahmet Ağaoğlu (1869- 1939 Özelinde", Turkish Studies, cilt:4, S. 3, s.1794- 1803.
- Özkaya, Y., (2011), "Ahmet Ağaoğlu'nun Hüseyinzâde Ali Bey'e Mektupları", Türk Yurdu, Nisan, cilt:31, S. 284.
- Seferov, R.; Akkuş, A., (2005), "Azerbaycan Nüfusunun Eğitim Açısından Analizi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 13, s. 357- 376.
- Tağızade, L., (2006), "Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, cilt:3, S. 4, s. 7- 24.
- Uygur, E., (2004), "Azerbaycanlı Şair ve Yazar Cafer Cabbarlı", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:8, S. 1, s. 9- 33.
- Uygur, E., (2005), "Celil Memmetguluzade'nin Anamın Kitabı Piyesinde Dil ve Kimlik Şuuru", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:9, S. 3, s. 9- 18.
- Uygur, E., (2005), "Sosyalist Realizm Kavramının Ortaya Çıkış Süreci", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:9, S. 1-2, s. 1- 9.
- Uygur, E., (2007), "Füyuzat ve Molla Nasreddin Dergilerinde Edebi Dil Tartışmaları", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, cilt:4, S. 4, s. 53- 64.
- Uygur, E., (2007), "Mirze Feteli Ahundofun Piyeslerinde Bâtıl İnanç Motifleri", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:11, S. 1, s. 59- 68.

Uygur, E., (2008), "Memmed Seid Ordubadi'nin Böyük Guruluşda Piyesinde Sovyet Mefkuresi", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 9, s. 555- 568.

Yeşilot, O., (2008), "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.36, s.187-199.

Yıldırım, Y. R., (2013), "Tatar Nesrinde Olumlu Kahramanlar", Turkish Studies, cilt:8, S. 4, s. 1441- 1447.

Yücel, T., (1981), "Fransız Coşumculuğu", Türk Dili Yazın Akımları Özel Sayısı, cilt:1, S. 349, s. 59- 68.

c. Çevrimiçi

<http://www.anl.az/down/meqale/xalqcebhesi/2012/yanvar/228723.htm>

Hoş Gördük Mirze Feteli Ahundzade! ,İsa Hebibbeyli, 525-ci Gezet, 16 Mart, 2012, s.4

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:XYX5B73KF68J:referat.i lkaddimlar.com/d_word_kurs_jurna _5663.docx+&cd=4&hl=tr&ct=clnk&gl=tr

http://adpu.edu.az/gen/html/azl/universitet/about/adpu_tarix-1.htm

http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/11047_nerimannerimanovpdf.pdf?0

<http://kitabxana.net/?oper=readBook&id=415>

<http://mlam.tkp.org.tr/kavramlar/sosyalizm-nedir>

<http://modern.az/articles/56446/1/> (Faig Elekberov)

<http://old.525.az/view.php?lang=az&menu=7&id=44057> (Allahverdi Memmedli)

<http://portal.azertag.az/node/390#.VHDHqfmsWHs>

<http://www.azerbaycankulder.org/resulzade.aspx>

<http://www.azyb.net/cgi-bin/jurn/main.cgi?id=956> (Baba Babayev)

<http://www.islamansiklopedisi.info/> (M. Şükrü Hanioglu)

<http://www.kitabxana.net/?oper=readBook&id=982>

<http://www.muallim.edu.az/arsiv/2010/13/13-17.htm>

<http://www.muallim.edu.az/arsiv/2012/14/22.htm>

<http://www.ozgurlukdunyasi.org/arsiv/167-sayi-186/443-sovyet-devriminin->

[kulturel-etkisi](#)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.54

[7c2d97cd51e1.42139723](#)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.54

[88a70d6670a6.59024344](#))

ÖZET

COŞKUN ORHAN, Hasibe, XX. Asrın İlk Yarısında Azerbaycan Drama Edebiyatında Sosyalist Realizmin Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Erdoğan UYGUR, iii+164s.

Bu tezin konusu, sosyalist realizm edebî akımının tarihî gelişimini ve özelliklerini saptayarak akımın Azerbaycan edebiyatındaki uygulamalarını göstermektedir.

Bir milletin edebiyatı, tarihten ve bu tarihî süreçte yaşanan siyasî, kültürel, ekonomik ve toplumsal gelişmelerden ayrı düşünülemez. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın Rusya tarafından ele geçirilmesiyle hızlanan, 19. yüzyılın tamamıyla 20. yüzyılın ilk çeyreğine tekabül eden zaman dilimi çalışmamızın araştırma evrenini oluşturmaktadır.

Tez, Önsöz, İçindekiler, Giriş başlıklarını takip eden üç bölümden meydana gelmektedir. 1. bölümde XX. yüzyıl başında Azerbaycan'ın toplumsal yapısı, Azerbaycan'da görülen Türkçülük, sosyalizm ve İslamcılık gibi fikir akımları ve son olarak edebî muhit, dönemin öne çıkan yazar ve şairleriyle edebî türler hakkında bilgi verilmiştir.

2. bölümde, sembolizm, romantizm, realizm, eleştirel realizm ve sosyalist realizm edebî akımları tanıtılarak bu akımların Azerbaycan edebiyatındaki etkileri ve uygulamaları ele alınmıştır. Bu şekilde, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Azerbaycan'ın genel bir panoraması kuş bakışıyla çizilmiştir. Sosyalist realizm başlığı altında müspet kahraman, milli kolorit, devrimci romantizm gibi kavramlar tartışılmıştır.

Son bölüm olan 3. bölümde, Azerbaycan edebiyatındaki sosyalist realist dram yazarı sanatçılarının bir kısmı incelenmiştir. Seçilen sanatçıların ve eserlerinin döneme örneklik etmesine ve öne çıkan eserlerin ele alınmasına dikkat edilmiştir. Seçilen sanatçılar, Cafer Cabbarlı, Ebdürrehim Bey Hagverdiyev ve Memmed Seid Ordubadi'dir. Tezde Cafer Cabbarlı'nın Aydın, Sevil, Almaz; Ebdürrehim Bey Hagverdiyev'in Ağaç Kölgesinde, Köhne Dudman ve Kadınlar Bayramı; Memmed Seid Ordubadi'nin Büyük Guruluşda adlı dram eserleri incelenmiştir. Tez, sonuç, Kaynakça, Türkçe ve İngilizce özetle son bulmaktadır.

SUMMARY

COŞKUN ORHAN, Hasibe, The Effects of Socialist Realism on Azerbaijan Literature on The First Half of The 20.th Century.

M.A. Thesis, Counselor: Prof. Dr. Erdoğan UYGUR, iii+164p.

The subject of this thesis is to lay down the implications of social realism literary movement in Azerbaijan Literature by defining its historical development and characteristics.

A nation's literature can't be thought apart from history and from political, cultural, economic and social events occurring during that period. In this context, the research field of this investigation embraces the time between the 19.th and the first quarter of the 20.th century during which Azerbaijan was occupied by the Russian forces.

This thesis consists of Foreword, Table of Contents, Introduction and three following sections. The first part gives information about the social structure of the XX. Century of Azerbaijan followed by intellectual movements like Pan-Turkism, Socialism and Islam gaining power in that geography and at last the literary environment paying attention to the outstanding writers and poets of the era and of literary genres.

The second part of this investigation introduces literary movements such as symbolism, romanticism, realism, critical realism, socialist realism and their effect and implications in Azerbaijan literature, whereby a birds eye-view panorama of Azerbaijan in the first quarter of the 20.th Century has been provided. Under the topic of socialist realism subjects like positive hero, national kolorit, revolutionist, and romanticism have been discussed.

In the third and the last chapter the focus has been on some socialist realist writers in Azerbaijan literature. Writers and works have been chosen according to their effectiveness and being samples of that epoch. Artists exemplified in this work are Jafar Jabberly, Abdurrahim bey Hagverdiyev and Mammad Said Ordubadi. Jafar Jabberly's "Aydın", "Sevil", "Almaz" ; Abdurrahim bey Hagverdiyev's "Ağaç Kölgesinde", "Köhne Dudman" ve "Gadınlar Bayramı"; Mammad Said Ordubadi's "Guruluşda".

The thesis finishes with Results, Bibliography, Turkish and English Summaries.